

N. IORGA

ISTORIA ARMATEI ROMĂNEȘTI

Vol. II

(de la 1599 până în zilele noastre)

Steagul din Dresda: «Vitejia dreaptă să biruiască»

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

ISTORIA ARMATEI ROMĂNEȘTI

DE

N. IORGA

Vol. II

(de la 1599 până în zilele noastre)

BUCUREȘTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

CAP. I.

**RĂZBOAIELE CU MERCENARI
ALE DOMNILOR ROMINI
(1599-1611)**

I.

Luarea Ardealului (1599).

În Octombrie 1599 Mihai Viteazul trece în Ardeal și-l ocupă întreg — afară de cetățile exterioare, Oradea-Mare, Sătmarul, Hustul, care rămaseră în mâinile Germanilor —, după rezultatul fericit, dar smuls totuși printr'o luptă care n'a fost ușoară, cu trupele ardeleni, mai puține la număr și strânse în grabă, din elemente populare mai ales, nu profesioniste, dar de un spirit unitar și cu o însemnată conștiință de superioritate.

Asupra acestei lupte de la Șelimber, lângă Sibiiu, avem destule mărturii contemporane, care se întregesc, armonisîndu-se, afară doar de unele știri cuprinse în cronica ungurească, mai ales în forma ei mai târzie (dată de Wolfgang Bethlen, în secolul al XVII-lea abia), știri care se explică foarte ușor prin tendința operei și prin caracterul pe care caută deci să-l dea marii și hotărîtoarei înfrîngerii a nobilimii ardeleni, *în cea d'intîiu luptă pe care Mihai a dat-o în câmp deschis și împotriva unei oștiri deprinse a se bate după noile sisteme apusene.*

Este întâiu scrisoarea lui Mihai însuși, al cărui cuprins   următorul ¹:

„Și-a răsbunat în sfîrșit odată Măria Ta jignirile de atîtea ori aduse, nu știu de Ardeleni sau de Craii lor,

¹ Iorga, *Scrisori Domnești*, Valenii-de-Munte, 1912, pp. 97-8 (originalul în Hurmuzaki, III ¹, p. 339, no. cclxii).

Măriei Tale și întregii Case de Austria, prin mine, la 28 ale lunii trecute, cu fierul. Căci gărdinariul¹ Băthory mi-a ieșit înaintea la pădurile Sibiiului în cîmp cu toate rîndurile țerii, mai ales cu oaste de strînsură și țerănească, neavînd oaste cu plată. Și, pentru că, după ce prea-luminatul domn nunțiu al Papei² a stăruit în de ajuns, și de prisos, pentru pace între cele două tabere gata acuma de luptă, el n'a vrut cu niciun chip să plece din țară, de și era prinț intrat fără drept, și să se dea în lături înaintea dreptului Măriei Tale, ci se lăuda că va cerca norocul cu armele. Ci eu, cu credința în Dumnezeu, cel mai mare răsbunător al călcării de jurămînt, și răzimat pe dreptatea Măriei Tale, m'am luat la luptă cu el.

Și acela, despoiat de toată tabăra lui, a fost pus pe fugă de mine, cu toată oastea lui, nu fără maredurere a sufletului meu pentru risipa sîngelui vărsat de la cîteva mii de creștini, căzuți de amîndouă părțile. Astfel la 1-iu Noiembrie, în ziua Tuturor Sfinților, am luat în stăpînire ca biruitor Bălgradul, Scaunul Crailor Ardealului.

Acestea am voit să le dau de știre Măriei Tale prin chiar ștafeta mea; celelalte le voi face cunoscut Măriei Tale mai pe larg cu supunere în curînd, prin niște fruntași ai Ardealului și Țerii-Românești. Dumnezeu să te ție la mulți ani pe Măria Ta biruitor în fericire.

În Bălgrad, 4 Noiembrie, anul Domnului 1599.

Al Măriei Tale șerb,

Mihail Voevod."

Biruitorul recunoaște astfel că armata ce-i stătuse în față avea caracterul unei mulțimi adunate în pripă.

¹ Așa scria Mihai cuvîntul: cardinal.

² Malaspina.

de un prinț pe care nepriceperea lui politică și nedestoinicia lui militară îl făcuseră să fie surprins. El pomenește intervenția împăciuitoare a nunciului papal Malaspina, în care Ungurii vedeau un ambițios de înaintare, dor' a-și căpăta, și prin mijlocul „Valahului“, favoarea Împăratului german, și se adauge că această intervenție, pe care, a doua oară, Mihai o și opri, trimețînd înaltul cleric, fără a-i îngădui să se mai întoarcă, în dosul trupelor sale, unde el însuși își lăsase fiul; a fost chiar „de prisos“. Se vorbește de somația de plecare făcută unui stăpînitor fără drept, căci, dacă Sigismund încheiase o învoială cu Împăratul cedîndu-i țara, el nu putea s'o reiea nici pentru sine — cum totuși a făcut-o —, și cu atît mai puțin pentru tînărul cardinal Andrei, vărul său.

La sfîrșit se anunță sosirea „ștafetei“ românești cu vestea biruinței.

Mărturisirile acestui emisar, un „popa Stan“, le avem în mai multe forme, consemnate în rapoartele germane ale timpului despre bătălia din Ardeal¹.

Mihai, spune solul, a simulat o expediție peste Dunăre ca să scape de încunjurarea pe care i-o pregătiseră, spre a se putea mîntui de dînsul și a încheia tratatul ardelean cu Turcii, Andrei Báthory și Domnul moldovean Ieremia Movilă. A făcut astfel în voie mari gătiri².

De aceia trupele se strîng *la București*, și nu aiurea. Atît de mult izbutește Domnul să înșele pe acei asupra cărora sta gata să se răpadă, încît ei îi permit să aducă de la ei, din Ardeal, Secui, pe cari-i nemulță-

¹ *Khurtzes Verzeichnüss auss des wallachischen Abgesandten Relation*, Hurmuzaki, III¹, p. 339, no. CCLXII; pp. 340, 344 și urm. 364-5; III², pp. 381-2.

² „Undér dem Schein als wan er uber die Thanauw in der Turggen Landt fallen wolte.“

mise adînc răpirea de sfătuitoří lui Sigismund a vecheilor lor libertăţi ca ostaşi şi ţerani.

Odată oastea strînsă — cu acei haiduci, Unguri pe deştri, Unguri călări, Cazaci, Poloni în platoşe de cavaleri, cu acei boieri şi gloata de ţerani de cari vor pomeni îndată alte izvoare —, el trece iute la Ploeşti.

Fără piedecă, pe o vreme minunată ca de primăvară, *pe supt înălţimi pe care de 'nnainte se îngrijise a le ocupa*, pentru a nu se risipi, după străvechea dătină, copacii codrilór bătrîni asupra lui¹, căpitanul aşa de iubit de ostaşii săi, cu cari se legase şi printr'un nou jurămint, cerut tuturoră, intră prin pasul Buzăului, poposind — iarăşi după alt izvor — întâiu în livezile Secuiului Beldy, o rudă a Domnilor munteni din neamul lui Mihnea-Vodă², fiind chiar frate cu acesta. Era într'o zi de Marţi, 9 (19) Octombrie.

A doua zi se opria supt Braşov, unde — ni spun însemnările de cronică ale celor de acolo — i se oferí întâiu supunerea condiţională, dacă va învinge, pentru ca pe urmă să se facă închinarea deplină. Ba încă se scrise cardinalului în această formă, pentru a-l minţi şi mai mult: „Toate sînt în pace, dar nişte Poloni se zice că ar fi la Buzău; ci nu strică; iar, de va fi ceva, se va scrie“³.

Cît stătu Mihai în aceste părţi, dacă au fost, ca la Prejmer, prădăciuni, le-au făcut, — mărturisesc tot Ardelenii — cetelor Sirbilor, Bulgarilor, Cazacilor, Ungurilor înşii, dar nu după un ordin al Voevodului, dorit, din potrivă, de a face ca, în schimbul provisiilor datorite, populaţia să nu fie supărată întru

¹ *Ibid.*, pp. 364-5.

² Cf. Iorga, în „Analele Academiei Romîne“, XVIII, p. 5.

³ Wolfgang Bethlen, *Historia*, IV, p. 347.

nimic¹. Aici se supun Secuiei, venind la el în număr de opt mii.

Se trece apoi prin Pădurea Dracului, prin Feldioara, arsă în drum, prin Măgheruș (care nu scapă nici el), prin Șercaia și Făgăraș, unde este un conflict cu castelanii, prin Cîrța, cu vechile ruine ale abației medievale, prin Gușterița. La 17 (27) trupele lui Mihai se găsesc în „luncile Sibiiului“.

Popa Stan n'a spus — ori aici prin cari aflăm zisele lui n'au transmis — că oastea de căpetenie s'a oprit aici, ca să vie cellalt corp de luptători prin pasul Turnului-Roșu. Cronica românească a timpului — un venerabil document de limbă, asupra căruia vom mai reveni — adaugă, în forma ei scurtă și precisă. însemnatul amănunt al intrării, supt conducerea lui Radu Buzescu și Udrea Banul, a „oștilor Craiovei și ale Jiului, cu ale Mehedinților“².

Aflăm și din raportul muntean despre amestecul lui Malaspina, care se presintă în tabăra Românilor cu doi fruntași din armata dușmanului ; Moise Székely, merit a fi peste puțin el însuși prinț ardelean, și Melchior Bogáthy (din Bogata). I se anunță lui Mihai că între Imperiali și Andrei s'a încheiat o înțelegere. El răspunde că n'o cunoaște, dar „în sinul lui“ sînt scrisori care-i poruncesc să atace. Un armistițiu măcar i se cere : el îl acordă numai pe noaptea de la 17 (27) la 18 (28), și, cînd a doua oară, Malaspina se presintă din nou, îl pune, în toate formele respectului, la popreală.

¹ „Căci se jurase (Mihai) că acestea nu se fac pe voia lui, dar nu poate opri mulțimea de ostași furioși“, Aiurea: „Serium Yoivodae mandatum ut desisterent“. In al treilea loc: „Neminem laedens, imo neque pagum, quia alimenta dederant sufficientes“ ; *Chronicon Fuchsio-lupino-oltardinum*, II, p. 146 și urm. Cf. Trauschenfels, *Fundgruben* p. 118.

² *Magazinul istoric*, IV, p. 293.

Din rîndurile ungureşti însă şi alte cuvinte veniseră — după trimesul românesc — decît aceste propuneri de împăcare. Andrei, spune Popa Stan, se arată gata să înfrunte, cu cît avea, pe „ciobanul“, pe „păcurarul“ cel nedestoinic în luptă şi — cu aceiaşi laudăroşie ca odată regele Carol Robert al Ungariei faţă de Alexandru Basarab al Ţerii-Româneşti în 1330 —, să-l arunce dincolo de munţi. Mihai răspunse că-i va arăta ce poate „păcurarul“.

Cronicile ungureşti afirmă, întregind cunoştinţa acestor discuţii, că s'au făcut, de o parte şi de alta, cu tot atît de puţină sinceritate, oferte, că s'au înfăţişat pretenţii. Andrei, la început, ar fi cerut plecarea năvălitorului, despăgubiri pentru stricăciunile făcute, încheierea unei nouă învoielii între cele două ţeri. După ce se încheie armistiţiul pe o singură noapte, Szekély şi Bogáthy rămînd ostateci de la Unguri, iar de la ai noştri mergînd Preda Buzescu şi Grigorcea Logofătul, a doua zi Mihai trimete aceste cereri: Andrei să se supuie Împăratului, să dea o sută de mii de florini, să nu mai vorbească de drepturi asupra Ţerii-Româneşti, să uite tot ce s'a petrecut acuma ¹.

Lupta se începe, după fireasca răspingere a somaţiei, prin atacul lui Mihai în strigătul repetat în trei rînduri, de *Isus*, la ceasurile 9. Într'o jumătate de ceas cardinalul, care, în veşmînt de purpură, se aşezase pe un deal ca să vadă răpedea risipă a „barbarilor“, întoarce calul şi fuge, — ca să fie apoi ucis, în munţii din spre Moldova, de ciobanii secui la cari căutase un adăpost. Ai lui resistă, pînă la ceasurile patru. Erau, spune şi emisariul muntean, „în cea mai mare parte oameni din popor strinşi în grabă“ ².

¹ Bethlen, *l. c.*, pp. 876-82.

² „Maister Thail Landtvolkh in der Eill zusamben gebracht.“

Vom vedea unde se poate afla — nu într'un izvor contemporan și direct — descrierea amănunțită a actelor din care se compune lupta. În versiunile povestirii preotului Stan se arată numai că Voevoduț avea la 30.000 de oameni, iar cardinalul abia 6.000, sau, cum se spune aiurea, 7—8.000. Dintre acești din urmă cad 2.927 numărați, iar o mie sînt prinși; dintre ceilalți se socot 200 de morți și 200 de răniți. În pradă se găseau patruzeci de tunuri.

Mai avem și o descriere poetică populară a expediției întregi. Neprecis în ce privește bătălia însăși, Vistierul Stavrinov, reclamat de Romîni macedoneni ca unul dintre ai lor, presintă intrarea lui Mihai în Ardeal ca o adevărată imigrație a unei nații întregi, avînd în frunte pe Domn cu familia lui toată și cu averile. Andrei somase cîndva pe vecinul, pe „vasalul“ său să plece, și el se supunea acuma poruncii, căutînd doar să treacă la Impăratul, suzeranul lui cel adevărat. E pretextul invocat de Mihai față de propriii săi soldați pe cari și altfel a știut să-i îndemne și să-i ispitească — pentru a li cîștiga cel mai devotat sprijin.

Toată desfășurarea evenimentelor, planul lui Andrei, strămuțarea lui Vodă, trecerea munților și înaintarea precaută în umbra lor, încăierarea decisivă, cu momentul în care Ungurii credeau că biruința apleacă de partea lor, se înfățișează scurt și cuprinzător astfel în graiul plin de vlagă al vechii cronici muntene¹:

„Într'aceia Mihai-Vodă se veseli, și de grabă trimise de-și strînse toate oștile, și purcese la Ardeal, asupra lui Bator Andreiaș. Trecînd muntele, descălecară în luncile Brașovului, și acolo veniră toți Brașovenii de se închinară la Mihai-Vodă, cu daruri scumpe. Iar

¹ *Magazinul istoric*, IV, pp. 292-4.

Mihai-Vodă, dacă văzu că i se închină cetățenii, se veseli și trimise la Radu Buzescul și la Udrea Banul, să sară și ei cu toate oștile Craiovei și ale Jiiului și cu ale Mehedinților, să iasă cu ele înaintea lui Mihai-Vodă, către Iuncile Sibiului. Iar Bator Andreiaș, dacă înțeluse de Mihai-Vodă, că au intrat cu toate oștile în țară în Ardeal, el degrabă strînse toate oștile și purcese și el către Sibiu împotriva lui Mihai-Vodă, și făcu șanț, și răzima oastea lui Bator Andreiaș de cătră zidul cetății Sibiului. Iar oștile lui Mihai-Vodă încă se strînseră toate și toți boierii, și puseră tabără la sat la Veștim. Deci, cînd fu la Octomvrie 17, Miercuri, se arătară străjile lor, și se văzură oștile unele cu altele. Iar, dacă văzu Bator Andreiaș cum Mihai-Vodă este gata de războiu, el foarte se îngrijă tare, și voi atunci să se sfătuiască de pace. O ! nepricepută minte omenească, cîtă vreme fu de a tocmi țara, și a face pace, și nu vru ; ci vru să tocmească cînd nu fu nici de un folos ; că, trimitînd unii la alții pentru pace, iar mai mare vrajbă făcură, că, dacă se văzură oștile, ei năvălia spre sfadă, și pace nu putură tocmi, ci se gătiră și se loviră unii cu alții, la Octomvre 18, Joi. Fu războiu foarte tare până seara, și făcură încă a-i învinge Bator Andreiaș, cu Ungurii, dar apoi birui Mihai-Vodă cu Muntenii ; și mult sînge se vărsă și multe trupuri rămaseră pe cîmpii Sibiului. Bator Andreiaș, dacă văzu că-î periră voinicii și se sparse oastea, și fu izbînda lui Mihai-Vodă, el tare începu a blăstăma pe Ieremia-Vodă, căci scorni pe Mihai-Vodă asupra-i, de-și puse țara și Crăia și se alese cu puținei voinici și plecă a fugi să scape în Țara Leșească. Deci dobîndi Mihai-Vodă Scaunul de Crăie și tot Ardealul și toată Țara Birsei și toți Secuii. Deci șezu Mihai-Vodă în Scaun în Bălgrad, Octomvrie 26, într'o zi Luni."

Un om împărătesc, trimis de mult, încă din vară, de căpitanul din Sătmar, Mihail Székely, pentru a vedea ce se petrece în Țara-Românească, Ioan Darahi, a lăsat și el încă o povestire, care întregește simțitor pe celelalte¹.

Darahi admite că Andrei somase la plecare pe vecinul său prin Toma Csomortány.

Mihai fusese, de altfel, înștiințat din vreme ce primejdie îl paște. Secretarul său de ungurește, Sîrbo-Romînul ardelean Ioan Raț, căruia era să puie, în Ardeal abia, să i se taie mîinile din cot și picioarele de la genunchi, destăinuiește Imperialilor ce vrea „Valahul“. Se opresc solii lui întorși din Praga, Petru Grigoroșvici Armeanul și Ștefan Petneházy. Acesta, așa s'îi se ia scrisoarea arhiducelui Matthias, cel d'întăiu înghite răvașul împărătesc.

Se fac deci acele pregătiri, perfect ascunse, pentru a preveni pe dușman prin ofensivă. Se simulează atacul peste Dunăre; se vorbește de corăbiile dunărene ce se vor lua. Se dau 20.000 de galbeni Secuilor.

Cardinalul cearcă să înlătore o lovitură care-i pare a veni numai de la Imperiali, de la Basta, căpitanul din Ungaria Superioară, din Cașovia. Mihai e rugat prin șeful sîrb Gheorghe Palaticî să dea atestatul de credință creștină care ar putea să împiedece acțiunea. El se și dă, dar trimesul are ordin să nu meargă mai departe decît Cașovia. Cînd va veni alt emisar ardelean, Pancrațiu Senyey, el va fi primit noaptea în tabăra de la Ploiești, pentru ca tot noaptea să i se dea drumul.

Izbitura cade fulgerător. Și de la cei d'întăin pași se află dovada încercuirii plănuită: scrisoarea lui Andrei către Ieremia: să vie la Oituz, cu Mldovenii și cu Cazacii.

¹ Hurmuzaki, III¹, pp. 428 4, ap 1 p 427 și m

Raportul lui Darahi urmărește acum pe Mihai și oastea lui. Și el descrie această oaste, pe care altfel n'am cunoaște-o printr'un izvor de întâia mână.

1.100 de ostași unguri, 1.000 de pedestri și călări; 23.000 de lefegii, pedestri și călări: Sîrbi, Cazaci, Moldoveni; 8.000 de haiduci. Apoi Roșii de țară, „foarte frumoasă oaste“, alcătuită tot din boieri¹. În sfîrșit, afară de Secui, de boieri, de gloată, — „de parcă venise toată Romînia“, — afară de cei 6.000 de haiduci sosiți cu Baba-Novac prin Turnu-Roșu² —, *măciucile* (*machokas*, în textul latin), cu arma lor caracteristică și cu sulii.

Mihai li-a promis leafa pe patru luni. Se adaugă că, vorbindu-li, li-a spus că până acum au fost „cutare și cutare“, iar de acum vor fi „domnul cutare și domnul cutare“. Și era, asigură Darahi însuși, atîta iubire a ostașilor pentru el, încît Ungurii stăteau gata să atace în numele lui Țara-Ungurească în care li se aflau femeile, copiii, părinții³.

Pentru a cîștiga pe Ardeleni, chemîndu-i în tabăra sa, Voevodul vorbește de Andrei ca de un usurpator, de el însuși ca de un „chip împărătesc“. „Căci eu, Țara-Românească și toate sîntem ai Măriei Sale; ce vrea, facă deci ca și cu al său; ba chiar, dacă așa va fi vrînd Măria Sa, să le dea și unui Țigan, — numai să caute a fi de folos pentru creștinătate“.

Asupra luptei inseși Darahi dă și el amănuntul că „de două ori oastea Voevodului la aripa stîngă a fost pusă pe fugă“.

¹ „Pulcherrimum item rosonum, ut ipsi vocant, exercitum universitatis boieronum.“

² Bethlen, IV, p. 366.

³ „Nam tantum in iis amorem sui fecerat, ut, in gratiam eius, unus in militibus non erat qui vel contra patriam charissimam, ubi potioris partis suorum militum, Hungarorum,

Ni s'a păstrat și o știre despre răsunetul pe care l-a avut la Turci expediția lui Mihai. Aflăm astfel¹ că vestea trimeasă la Constantinopol de Mahmud Sa-tîrgiul arăta „fuga“ lui Mihai în Ardeal *cu 15.000 de ostași și patruzeci de tunuri, fără a se ști în ce direcție. Pentru a-l opri, cardinalul Andrei n'a putut strînge decît doar 4.000 de călăreți.*

Și vedem pe urmă și în ce fel înfățișează Voevodul însuși trecerea munților, printr'o scrisoare slavonă, îndreptată, probabil, către Marele-Vizir. El oteră pace Turcilor, dacă Țara-Românească, — unde va expedia îndată trupe cu nobilii ardeleni Moise Szekély, Senyey, Bodony, Sibrik în frunte — e lăsată fiului său. Deci el înțelege să rămîie în Ardeal, și se spune apriat în raportul venețian, care dă impresia produsă de ne-așteptatul eveniment în cercurile Porții: *„cucerind el cu sabia lui acele provincii ale Ardealului, ajunge a li fi acuma Domn neatîrnat“*². *La Constantinopol era temere ca nu cumva biruitorul să atace Buda.*

Din partea Ungurilor înfrinți știrea imediată lipsește. La cîteva zile numai (20 Novembre), Sigismund Forgách scrie din Cluj, care se supusese acuma, mărturisind că, după ruperea legăturii dintre elementele oștirii lui Andrei, „mulți dintre ostași nu s'au oprit nici la Bălgrad, nici la Cluj, ci mergea care unde-l duceau ochii“. Iar, în ce privește rezistența locală — imposibilă și din cauza ridicării, pretutindenî, a țeranilor români contra apăsătorului stăpîn de pînă

coniuges, liberi, parentes et bona erant, non libenter arma sumerent.“

¹ Hurmuzaki, III¹, p. 531 (raport venețian din 13 Novembre), și IV², pp. 440—1.

² „Avendo egli conquistato colla sua spada quelle provincie della Transilvania, ne viene ora ad essere libero padrone“ (*ibid.*, III¹, p. 533).

atunci ¹ —, „acela era mai bun bucuros care putea mai curînd să-și plece capu 'naintea lui“. Stăpîn pe o armată de 25.000 de oameni, Mihai nu întîmpină nicăiri un dușman. Prada e așa de mare, încît pentru a o duce au trebuit douăzeci și două de cară de po-vară. Și el știe să-și întrebuițeze succesul: „Țara-Românească o păzește cu Unguri, iar Ardealul cu Romîni, ceia ce e foarte cuminte“. Opoziția se reduce la protestările murmurate ale nemeșilor, cari ar vrea, mai bucuros, în numele Impăratului, „o slugă din cele care fac focul la Curte“ ².

De o mare importanță e raportul cardinalului Malaspina ³.

Prelatul roman, foarte îngrijit să puie în relief propria sa personalitate și sigur de talente diplomatice extraordinare, arată întăiu, în chiar cuvîntele latinești care au fost întrebuițate, ce i-a spus la început cardinalul: „Nebunul ăsta se gîndește să fugă, dar eu n'o să-i îngăduiu, și nu mă îndoiesc că voi sfășia pe cînele acesta“ ⁴. Andrei provoacă pe Mihai, vorbindu-i și de împrejurările nașterii lui, — dintr'o legătură pe care Biserica n'a binecuvîntat-o : „fiu de curvă“...

Mihai, din parte-i, rabdă; el așteaptă în loc tare — pe Secui, zice legatul, de sigur însă oștile oltene. Nu-i pasă de pagubele suferite de ai săi în cîteva hărțe, fără însemnătate. În curînd, — la venirea ajutoarelor —, și cardinalul vede că „s'au cam schimbat lucrurile“ ⁵.

Atunci încep stăruințele pentru împăcare ale tri

¹ V. Iorva, *Istoria Romînilor din Ardeal* II, capitolul respectiv

² Hurmuzaki, III', pp 360—1.

³ *Ibid.*, III', p. 511 și urm.

⁴ „I te nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam, et non dubito me devoraturum istum canem.“

⁵ „Mutat i un poc la faccia delle co e“

mesului papal, care e primit în tabăra românească de o sută de ostași cu sulite și apoi de Mihai încunjurat de toată Curtea, 1.000 de oameni călări. Se dau toate îndreptățirile Voevodului pentru întreprinderea lui. Nu se uită îndemnul la plecarea din țara lui de moștenire, pe care, de la început, i-l dase răul vecin. Se arată și scrisorile prinse către Ieremia, — întărindu-se astfel în două puncte esențiale spusese lui Darahi. Malaspina are naivitatea de a crede că Romînul ar pleca dacă i s'ar da o sumă oarecare de bani. Ba poate ar fi trecut la Împăratul, — cum și alt izvoare spune, reproducînd cuvintele de înșelare ale lui Mihai.

Lupta ar fi început cu sfidarea artileriei ardelenе, care trage de trei ori, în plin. Cavaleria lui Andrei izbutește a pune în neorînduială oastea românească, pe care Malaspina ar fi văzut-o cu ochii lui fugînd, „până la curtea Voevodului însuși“¹. Dar Mihai, cu 3.200 de Cazaci, Poloni și Secui, restabilește situația, „cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală, prin pericolul la care s'a expus“². Kornis tradează atunci la Mihai: „e prins“ adecă, nu fără bănuieli asupra credinței sale. Andrei fuge, mai ales că, de și artileria-l apără în față, Sibiенii nu-l sprijină cu tunurile lor din spate.

În sfîrșit legatul asigură că după luptă Mihai i-ar fi cerut mediația și ar fi revenit asupra cererii, aflînd de fuga cardinalului. Aceasta trebuie să se înțeleagă doar în sensul că el a crezut un moment în putința

¹ „Et io, che era presente, non solo vidi fuggire la fanteria e la cavalleria, ma anco i carri che portavano le artiglerie e la supellettile di Michele e gl' istessi cavalli che erano riservati per la sua persona.“

² „Con grandissimo valore e temerità, per il pericolo a che egli s'espose.“ — El ar fi avut 48-50.000 de oameni (27.000 de elită), iar cardinalul 15-16.000.

unei a doua lupte, pe care voia s'o evite prin mijloace care-i reușiseră și până aici ca să încurce pe vrăjmași.

În afară de notele contemporane ale Sașilor—scurte și sincere —, versiunea ungurească a luptei de la Șelimer s'a încheiat mai târziu numai pentru ca, după Simigianus, după Szamosközy și după alte izvoare poate, să se presinte, complectă și în cele din urmă amănunte, pe paginile compilatorului din veacul al XVII-lea, Wolfgang Bethlen.

La Mihai erau trupele pe care le cunoaștem : se adăuseseră 1.200 de Cazaci, reveniți la dînsul după ce trecuseră la dușman ¹. El așează astfel elementele dispartate ale puternicii lui oștiri : la stînga Baba-Novac cu Haiducii, la dreapta Sîrbii călări, la mijloc Gheorghe Makó cu Ungurii. Pe lîngă Cazaci, Mihai are cu el foarte mulți călăreți romîni ², Curtea, „falanga“, lîngă Vodă, o mie de Secui ca strajă, boierii, (Roșii, Măciucile) și, firește, în fund gloatele.

Cît privește forțele cardinalului, ele se compun din o mie de călăreți ai lui Moise Székely, din abia 300 de Poloni (cavalerie grea cu platoșe), din pedestrii orașelor săsești, din cei 600 de soldați aleși ai „albaștrilor“, din călăreții gardei și din contribuția comitetelor. La acești Unguri se adaugă în ultimul moment trupele, în mare parte românești, ale Banatului: din Lipova, din Inău, din Lugoj, din Caransebeș (și cu Francisc Lugassy, Lugojeanul, nobil cu nume maghiarisat) și Secuii din părțile Arieșului și Murășului: Romîni se află și ei tot în acest centru al oștii, care păzește pe cardinal. Pentru a se micșora rușinea zdrobirii se afirmă că din cei 9.000 de oameni abia 5.000 erau soldați adevărați ³.

¹ Trauschenfels, *o. c.*, p. 51.

² „Ingens Valachorum equitatus“ ; Bethlen, IV, p. 396 și urm.

³ *Ibid.*, p. 389 și urm.; Szamosközy, ed. Academiei Maghiare, III, p. 324.

Iată acum în ce fel se desfășură lupta. Două cohorțe polone încep, din lagărul românesc, atacul, pe când tunurile lui Mihai trag, dar rău, peste capetele dușmanilor. Indată desertiuni se produc din partea Ungurilor. Trece la Mihai și Românul Daniil Zalasdy, crescut în familia Török, Haiducii lui Baba-Novac dau o puternică lovitură, pe care o respinge Lázár István.

E acum rîndul Ungurilor lui Makó, din centru, cari stîrnesc companiile lui Lázár, rămas însuși pe cîmpul de luptă. Moise Szekély încearcă un contra-atac fără succes. Numai Petru Huszár oprește debandada. *La izbitura lui trebuie să intervie Mihai însuși, — deci partea românească a oștirii.* La vederea năvalei lui — ca la Călugăreni — în sufletul generalului însuși al lui Andrei, acum fugar, se petrece procesul de șovăire care-l mîină pe acest Român de sînge (Corniș) lîngă steagurile românești.

De fapt, lupta era astfel cîștigată. Dar desperarea că puteri șefilor rămași credincioși causei cardinalului. Pe lîngă Moise și Huszár se strîng în această falangă a ultimei sforțări un Ștefan Tahy și alt Român de sînge, care fusese și auxiliar al Domnilor noștri, Andrei Barcsai (Birseanul). Izbutesc a pătrunde pînă la tunurile lui Mihai și a le prinde. Românii — aripa stîngă a oștirii, — se retrag pe un deal păduros. De aici pornește șarja cavaleriei polone, și la vederea ei Polonii lui Andrei se desfac din rîndurile Ungurilor. În zădar la apusul soarelui Nagy face să se dea o ultimă salvă de artilerie, în semn de sfidare. Ni se vorbește și de sfaturi în timpul nopții, ce privesc la posibilitatea unei revanșe. Ce-a fost atunci, ni-o spune Forgách.

Ca informator ardelean trebuie relevat și anonimul pe care Șincai l-a găsit în colecția de manuscrise a lui Hevenesi.

Foarte precis, el cunoaște o solie din 25 Septembrie a lui Mihai către cardinal (Vistierul Damian și alt boier) pentru a-i cere să fie lăsat a trece prin Ungaria către Impărat, apoi o altă solie, a lui Mihalcea Banul și a lui Gheorghe Raț.

În ce privește lupta, iată cum presintă el oastea cardinalului. În prima linie 1.000 de călăreți ai lui Moise Szekély și lui Toma Csomortány. Apoi la aripi 1.600 de pedestri cu tunuri. La aripa dreaptă Francisc Török, la stînga Lázár István și pedestri din Brașov. În alt rînd călăreții lui Ștefan Csúky, lui Petru Huszár, lui Ștefan Tahy, lui Zalasdy și lui Bogáthy. Apoi oastea comitatelor, comandată de Senyey și Tholdy, Ravazdy, Bodony și Baltazar Kornis. Gașpar Kornis și Sibrik comandă curtenii, în număr de 2.000; la aripă alți 2.000 de pedestri, la spate alți 600. N'ar fi fost, de toți, mai mult ca 9.000 de oameni.

Moise atacă; în asalt pierе Lázár, vechiu ostaș al regelui polon Ștefan Báthory, Kolbás (Romînul Călbază din Urmeniș) și alții. Nobilii, Curtea duc mai departe atacul biruitor. Mihai restabilește lupta. La dînsa nu mai ieau parte însă Moise și Benedict Mindszenty.

Așa s'a luat Ardealul de Mihái¹.

¹ Notăm și cifrele greșite ale unui Prejmerean despre pierderi (*Quellen der Stadt Brassó*, V, p. 434): 2.040 de Romîni, 3.027 de Unguri, 350 de Sași.

II.

Lupta pentru Moldova.

Cele spuse — așa cum le-am interpretat — de nunciul Malaspina despre grija lui Mihai ca nu cumva să afle și după victoria lui o nouă oaste ardeleană, căci cardinalul Andrei îi opusese numai o parte din puterile ce putea strânge, se adeverește și prin anumite constatări, culese în cronicile ungurești, despre prezența la Odorheiu a Sîrbului Palatici și mai ales despre expediția de pradă în Ardeal a lui Ștefan Bocskai, viitor prinț al țerii și chiar rege al Ungariei răsculate contra Împăratului, care înaintează cu 2.000 de haiduci, pradă satele Gilăul, mai veche reședință princiară, Feneș, precum și Mănăsturul și suburbiile propriu-zise ale Clujului ¹.

Făcînd intrarea în Alba-Iulia și strălucitorul său triumf, după datina neamului său mai mult decît după datina țerii cucerite, Mihai se grăbește a merge la Brașov (28 Februar) ² pentru a primi aici de la trimesul Sultanului, Aga Huraia, un steag pe care avea tot interesul să-l considere ca însemnînd înfeudarea cu provincia turcească a acestui Ardeal; Petrașcu fu

¹ Bethlen, *l. c.*, pp. 439, 462-5.

² Czack, în *Quellen der Stadt Brassó*, V, p. 377.

infeodat deosebi cu Țara-Românească. Cu acest prilej pentru a impune Turcului ca și Sașilor, Domnul dădu un strălucitor spectacol militar, înșirînd 7.000 de oameni și făcînd să se dea cu tunurile la sosirea Agăii. La 16 Mart 1600, el se întorcea în Capitala lu ¹.

Oștile cele multe se găseau împărțite în cvartire, pe socoteala nobililor și a orașelor, și, cum bani nu sosiau de la totdeauna pretențioasă, dar și totdeauna ieftena Vienă, mercenarii își luau, pe lângă întreținerea neapărată, și ceva din solda neplătită, — crescîndu-se astfel nemulțămirea, provocată și de atîtea alte motive, contra cuceritorilor. Dacă Secuii fuseseră îndată trimiși acasă, gloatele lor fiind cel mai neastîmpărat element de tulburare contra nobililor de oriunde, dacă se licențiaseră și contingentele comitatelor, 1.500 de Unguri iernau în Țara Bîrsei, Cazacii erau la Uroiul lângă Deva, Sîrbii prin deosebite locuri, pe la moșii; Mihai păstrase pe lângă sine numai o parte dintre Romîni, pe cei o sută de beșlii turci și pe năimiții „cei cu doi ori trei cai”².

O listă de plată scrisă în românește ni arată întreaga compoziție a acestei oștiri.

Ea cuprinde pe Cazaci: ai lui Branețchi, Valaoschi, Ocesalschi și Răstopcea: 2.917 călăreți, cei pedestri 18; Ungurii lui Grigore Makó, 916 călăreți; Moldovenii lui Mirza, Anghelachi și ai hotnogului Lupul, 1.452 călăreți; Sîrbii lui Petco și Necula căpitanii, 1.608 călăreți; beșliii sîrbi ai lui Marco hotnog, 40 de călăreți; drabantii lui Jivco Roșul, Mirda János, Nedelco

¹ Symigianus, pp. 203-9; *Quellen der Stadt Brassó*, V, pp. 286-8 și Trauschenfels, pp. 118-9, 152.

² „Duorum ant trium equorum stipendiarios”: Symigianus, pp. 200-3. Cf. și Bethlen, *I. c.*, pp. 491-5.

și Radul căpitanii, 4.000 de pedestri, și ai lui Jiveo Negrul, Miclăuș Căpitanul și Dumitru hotnogul, 2.010; tunarii cei vechi ai lui Mihai, cei ai lui Andrei, „drăbanii de la Poartă“, „drăbanii unguri“ — 200 —, ai lui Francisc Thúry; cei 120 de călăreți ai lui Sibrik și Ivan Brancoviçi,—plus comișeii, stegarii, „sichireașii“ de la tunuri, satîrgiîi, „sichireașii de la leagăne“ și alții, de cei cu „lefi mărunte“¹.

De și aspru cu toți oamenii săi — ca Tudor Vladimirescu mai târziu, și cu același rezultat final față de vitejii jafului —, de și era în stare a osîndi pe cineva — ca la Brașov, pe urmă, în Iunie —, pentru niște cîreșe furate —, Mihai trebuia să cruțe totuși pe acești aspri și desmățați profesioniști ai războiului, avînd nevoie de ei pentru expediția pe care o pregătia în Moldova.

Ce voiă el acolo? Singură pedepsirea unui vechiu dușman, răsbunarea, cum a pretins, a uciderii, a trașerii în țeapă, de Ieremia Movilă a vechiului său tovarăș contra Turcilor Ștefan-Vodă Răzvan², ocuparea unei țeri spre care-l îndemna instinctul lui de Român? Se pare că *mai mult decît atîta*.

De atîta timp, el avea legături cu cneazul din Ostrog, Constantin-Vasile, ortodox, întreținînd relații cu Biserica grecească din Statele Sultanului — odată fusese pe acolo Nichitor Dascălul, ucis de Poloni pentru unelțiri politice, iar acuma sosise abia Chiril Lukari, vicariu patriarhal la Constantinopol, ocrotitor al dascălilor de grecește, ca acel Palamed, cîntărețul lui

¹ *Analele Academiei Romîne*, XX, pp. 468-9. Cf. *ibid.*, pp. 471-2.

² „Se socii sui, Stephani, mortem, Vaivodae moldaviensis, armis ulturum“; Symigianus, p. 203.

Mihai însuși¹, și, mai presus de toate, dușman ascuns al regalității polone, catolice². Prin acest prieten firesc al acțiunii sale, marele ostaș se înțelesese, — spune un izvor contemporan, reprodus de Bethlen Ardeleanul — și cu „alții mulți cari erau în Polonia de legea răsăriteană“. Și nădejdea lui era să desfacă unitatea, factice, a acestei Polonii încărcate de Ținuturi rusești și să atragă la sine părțile cu care avea ca legătură religia³. În complotul care nu și-a produs rezultatele ultime, dar, de existat, a existat fără îndoială, întrase cumva și acel nou stăpînitor de la Moscova, acel rival al regelui polon, care era Boris Gudunov, usurpatorul de pe tronul Rușilor răsăriteni⁴.

Și față de Ieremia se întrebuiță același sistem de înșelare ca și față de Andrei Báthory. Un agent apusean al lui Mihai merge, în Mart încă, la Curtea Domnului Moldovei, pentru a propune o căsătorie între una din fetele acestuia și între Nicolae-Vodă Petrașcu, fiul lui Mihai și înlocuitorul lui în Țara-Românească. Și, știindu-se că Sigismund, fostul prinț ardelean, e la Suceava, unde petrece cu pompă și zgomot, i s'ar fi

¹ Despot-Vodă pețise pe copila de șapte ani a lui Constantin Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, București 1900, p. 60 nota.

² Cf. și Hrușevski, *Culturno-naționalni ruh na Ucraini v XVI-XVII vișe*. Chiev-Lemberg 1912, p. 89 și urm.

³ Inclinarum ad se complures qui in Polonia religionis graecae erant, non ignoraret. Et non unius aut alterius provinciae inde iactura timebatur, sed totius regni Poloniae eversio, cum non obscuris argumentis appareret Michaellem regnum petere“ (Bethlen, *l. c.*, p. 499). I s'a atribuit lui Mihai și intenția de a se face *rege în Ungaria*: „Ad cuius coronam aspirabat et cuius potiundae spe (regis nomine interdum ab assentatoribus vocitari et ab Ibrahim-Bassa regis titulo salutari gaudebat) veheretur, prima opportunitate invaderet“ : Symigianus, p. 209.

⁴ *Ibid.*

vorbit și acestuia, însurat cu o prințesă austriacă, de șantajitatea unei căsătorii cu Florica, fiica Voievodului¹. Încă din Mart-April regele Poloniei știa de pregătirile lui Mihai și, plîngîndu-i-se de dînsule, el află de la acesta că se simte primejduit prin uneltirile la Poartă ale Moldoveanului și ale lui Ioan Zamoyiski chiar; doi soli poloni merseseră în Ardeal cu doleanțe în această privință². Și acum același Mihai venia cu asigurări așa de formale și cu așa de măgulitoare propuneri... Orice ar fi crezut Ieremia, el fu prins total nepregătit, aflându-se însuși în Trotuș, la nunta unei rude³.

Expediția moldovenească pornește la începutul lui Maiu, cu un număr de trupe românești și secuiești⁴, care se poate socoti numai, întru cîtva, după plîngerile Bistrițenilor contra greutăților de cvartiruire⁵. Se înseamnă acolo trecerea în Moldova a Secuilor Murășului și a Haiducilor, în număr de 6.000, a Sîrbilor lui Petcu Odoabașa, 1.000, a Ungurilor, Polonilor și Cazacilor, cu Moise Szekély, 3.000; orașul a dat 2.000 de oameni cu Vornicul Dragoș⁶. În fruntea trupelor ungurești stăteau cei mai influenți și mai respectați din șefii lor, un Ștefan Csáky, impunător bătrîn, și vieteazul Moise Szekély, apoi Pancrațin Senyey.

Acestor ostași numeroși și deprinși cu biruința

¹ Trauschenfels, o. c., pp 154-5; *Quellen*, V, p. 288.

² Hurmuzaki, *Supl. II*¹, pp. 583-4 (no. cccxi). Cazacii lui Procopie Saracovici se jurau regelui că n'au de gînd să primească ofertele Munteanului; *ibid.*, pp. 586-7, no. cccxi.

³ Cf. Symigianus, p. 203.

⁴ Ar fi fost cu Mirza 6.000 de călări și pedestri; *ibid.*, p. 207.

⁵ Hurmuzaki, XII, p. 955, no. mcccL. Cf. Symigianus, p. 203.

⁶ În iarnă stătuseră 500 de beșlii, 2.000 de Sîrbi, 200 de oameni ai lui Francisc Lugassy, 400 de Cazaci.

Domnul Moldovei nu li putea opune — neavînd oaste proprie — decît cele cîteva sute de Poloni pe care i le lăsase lîngă dînsul acel ocrotitor care-l așezase în Scaun la 1595, puternicul, hotărîitul și priceputul Cancelariu și Hatman al Poloniei, Ioan Zamoyski. 200 de călări poloni trimeseși în cercetare fură tăiați. Cei ce păziau Suceava nu vor întîrzia s'o predeie¹.

Cronica românească, și mai sus citată (a Buzeștilor), pomenește o luptă „la un loc anume Jaștea“, „un războiu mare, oarecîta vreme“, în care „mulți Moldoveani și Leași periră“. „Deacii Moldoveanii deaderă dosul a fugi, și Leașii așijderea, până se apropiară de cetatea Hotinului. Deacii iar se opriră a da războiu. Mihaiu-Vodă îi pripi. Ei, dacă văzură că vor peri, toți cîți scăpară se închiseră cu Ieremia-Vodă în cetatea Hotinului².“

Lui Ieremia, deci, nu-i rămase decît să ia ca fugardrumul Hotinului, unde știa că-și poate afla scăparea, și să lase în urmă a se pustii complect pămîntul țerii sale, așa încît, de fapt, cîteva zile ai lui Mihai trebuiră să se hrănească numai cu buruieni³.

În scrisoarea lui de la 3 Maiu, dată încă din Suceava, Ieremia Movilă anunță că o parte din oastea dușmanului său e la Brașov, Voevodul însuși gătindu-se a veni într'acolo pentru a intra pe la Oituz, pe cînd una din despărțirile armatei lui va pătrunde pe la Bistrița și Ceremuș, iar alta, cu Nicolae-Vodă Petrașcu și tutorii lui, pe vadul Rîmnicului⁴. Peste trei zile cererea de ajutor către Poloni, făcută noaptea,

¹ Pentru predarea ei de Stanislas Trezka, Szamosközy, III, p. 286,

² *L. c.*, p. 297.

³ Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 595-6, no. cccxviii. V. și mai jos.

⁴ *Ibid.*, *Supl.*, II¹, pp. 596-6, no. cccxviii. — După Constantin Căpitanul (ed. Iorga, p. 94), trecerea lor se face pe la Focșani.

e disperată. Iar la 18 din aceeași lună Ieremia recunoaște retragerea, *înfrîngerea în cursul ei* și oprirea în Hotin după dorința celor din jurul său, de și el însuși ar fi vrut să treacă la Camenița¹.

Din partea lui, Mihai era la Prejmer, cu 5.000 de oameni, la 2 Maiu; la Brașov în ziua următoare. La Rîșnov 3.000 de oameni din avangardă prădau. Fără zăbavă, Voevodul se îndreaptă spre graniță, pe care o trece pripit, cu 2.000 de ostași, după 6 Maiu². La 11 îl vedem scriind din Roman, cu vestea că „ostașii mor de foame“³.

El nu merse însă pînă la Hotin, spune Ieremia, ci se retrase la o milă înaintea de puternicele ziduri, cu douăsprezece turnuri⁴, lăsînd, ca pentru asediu, 2.000 de pedestri și 200 de călări⁵. Până la sfîrșitul lunii și aceștia erau să se retragă, fără să fi așteptat venirea tunurilor grele, și Zamoyski se întreba dacă nu e o cursă pentru ai săi, dacă nu se caută un alt vad sau dacă, în sfîrșit, nu s'a ivit vre-o primejdie în Ardeal⁶.

Iată cum biruitorul expune însuși biruința sa. Într'o scrisoare din Suceava, 16 Maiu, el vorbește așa către comisarii imperiali: „Vă înștiințez ce bun noroc mi-a dat Dumnezeu: spre binele creștinătății și spre folosul Împăratului am luat țara aceasta cu ajutorul lui Dum-

¹ *Ibid.*, p. 597 și urm.

² *Quellen*, V, pp. 288-9 — *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 155 și urm. La 6 (16), după cronică românească (*Magazinul istoric*, IV, p. 296)

³ Hurmuzaki, XII, p. 900, no. MCCLIV. Cf. p. 920, no. MCCLXXXIII. „Platter von den Paumen“.

⁴ *Ibid.*, p. 942, no. MCCCXXIII.

⁵ *Ibid.*, *Supl.* II¹, p. 604, no. CCCXXIV.

⁶ *Ibid.*, p. 603 și urm.

nezeu. Mai mare dușman decât acesta n'am avut. Dumnezeu mi-a dat țara în mână". Iar la 20 Maiu, de supt Hotin, unde cîștigase lupta la 25, stînd acolo patru zile¹, el adăogă cele ce urmează: „Moldova, care a fost răzvrătită de la un timp încoace față de creștinătatea întreagă, am luat-o, slavă Domnului, azi supt stăpînirea noastră. Pe Domnul ei, Ieremia-Vodă, cu toată oastea lui, l-am găsit peste Nistru, bătutul-am și, *treclnd în Țara Leșească*², cea mai bună parte din oastea lui s'a înecat în apă, — cu cari era și prințul Sigismund, dar și el noaptea, cu toată primejdia, ce amenința pe mulți, a fugit dincolo de rîu. Care izbîndă s'a cîștigat pentru Dumnezeu, pentru creștinătate și pentru noi. Și dumneavoastră încă să vă bucurați, să mulțămiți lui Dumnezeu. Vă dăm de știre că, *rînduind oștile la hotarele țerii*, fără nicio zăbavă și noi vom veni în mijlocul vostru³.”

De la Hotin, Mihai merge la Iași, Capitala cea nouă a Moldovei. Aici ține, la 2 Iunie, Sfat cu boierii, îi pune la jurămint, așează ca locțiitor pe Marcu-Vodă, fiul lui Petru Cercel și deci propriul său nepot de frate, îi dă ca sfetnici principali pe Banul Udrea, pe Vistierul Andronic Cantacuzino, pe Sava Armașul și pe Negre Spătarul⁴, și, în același timp, caută a-și lega țara, *dînd scutire de bir pe mai mulți ani locuitorilor din părțile prădate, cu îndatorirea de a face luptă de ostași*. Baba Novac, cu Sîrbii, e trimes, la 4, să ocupe părțile

¹ *Ibid.*, IV¹, pp 72-2, no. LIX. Cronica Buzestilor spune că „Mihai-Vodă Incepu a bate cetatea, și o bătură trei zile, iar, dacă văzu Mihai-Vodă că nu o va putea sparge, puse paznici împrejurul cetății și se înturnă în Moldova, în Scaun, în Iași“; p. 297.

² La Bethlen, IV, pp. 498-9, se pomenește o incursie în Po-cuția.

³ *Ibid.*, XII, pp. 909 (no. MCCLXIII), 912 (no. MCCLXIX).

⁴ Cronica Buzestilor, p. 297.

de jos, smulse nu de mult timp de la Turci, Ținuturile Benderului, Chilieii și Cetății-Albe¹.

Indată după aceasta, — la 24 Iunie era încă la Iași² —, rechemat în Ardeal de vestea sosirii plenipotențiarului imperial, dr. Pezzen, Mihai se întoarce în Ardeal. Stă cinci zile la Brașov, și la 1-iu Iulie iea drumul spre reședința sa obișnuită.

¹ *Ibid.*, XII, p. 951, nota 1; IV¹, pp. 72-3, no. LIX. V. mai ales: „Incolis oppidorum et possessionum per milites igne in nihilum redactorum ad sex annos libertas data est“. Cf. *ibid.*, XII, p. 951, no. MCCCXLIII: „Der Herr Waida hab vier Spanschafften jnn der Moldau gegen Bender, Killi. Akerment auf vill Jär Zinss und Steuer frey gelassen, dann sie jnn der Treu bestendig bleiben“. — V. pentru lupte și *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 155 și urm. V. și *Quellen*, V, p. 288 și urm. (se dă ca dată a luptei Marți după Pentecostă, 1-iu Iunie st. n.).

² Hurmuzaki, III¹, la această dată. Lăsa la Suceava comandant pe Ungurul Kaptury.

III.

Lupta cu Basta : Mirislău.

Încă din timpul petrecerii în Moldova Voevodul anunțase că gându-i stă acum la cucerirea cetăților bănățene rămase încă, de și Sigismund încercase a le lua prin asediu, în mâinile Turcilor: Lipova, Inăul, Timișoara, chiar și Oradea¹. Pentru aceasta se spune că el ceruse Imperialilor 1.000 de călăreți germani, 2.000 de husari, 500 de muschetari². Erau să vie mai mulți, — dar *contra lui*.

Căci complotul nobilimii ardelenene pentru izgonirea lui era acum alcătuit. Găsim planul întreg în niște mărturisiri de spioni unguri la 21 Iunie³. Magnații din jurul Voevodului întrebunțaseră chiar expediția din Moldova pentru a intra în legătură cu fostul lor stăpîn și cu Ioan Zamoyski. Ultiméle hotărîri fură luate acolo, supt Hotin. În memorialul său din 1601, Mihai asigură că era vorba chiar ca Makó, inițiat în complot cu Szekély și cu Sibrik, să-l împuște prin trădare⁴.

În August, supt cuvînt că se gătește lovitura contra

¹ Hurmuzaki, IV¹, pp. 72-3, no. LIX; Symigianus, p. 226.

² Hurmuzaki, XII, p. 955, no. MCCL.

³ *Ibid.*, p. 947, no. MCCCXXXII.

⁴ Hurmuzaki, IV¹, sau Papiu, *Tesaur*; traducere în Iorga, *Scriptori domnești*, p. 114.

Timișoarei, Mihai ordonă adunarea întregii oștiri a provinciei la Orăștie întâiu, se pare, și apoi la Sas-Sebeș. Dar nobilii, în loc să vie acolo, pretextează lipsa de furaj pentru cai și se strîng la Turda, unde se formează răpede o tabără care crescú până la 12.000 de oameni, cu patru tunuri¹.

Mihai, din partea lui, trebuise, în ultimele timpuri, să însemne o slăbire a oștirii lui, neregulat și neîndestulător plătite. Din Moldova încă trimesese acasă pe fiul său. În cursul călătoriei militare prin această țară, unele elemente se desfăcuseră de la el : Ieremia îi oferia zece zloți pe lună călărilor, șase pedestrilor (opt ofițerilor)². La întoarcere, elementele militare fuseseră împrăștiate pentru nevoile aprovizionării la Secui, lângă Sebeș, în Cîmpul Pîinii, la Turda, la hotarele Moldovei. Ungurii erau în Țara Birsei, Sîrbii pe la Cohalm și Șinca, Polonii și Cazacii la Sighișoara și Mediaș³, Moise Szekély fugise, și el nu era singurul: Sibrik se dusese pe urmele lui. Asprele măsuri luate de Voievod contra celor dintre Unguri cari prădaseră sfintele lăcașuri în Moldova întetiseră și mai mult spiritele⁴. La Huiedin soldații romîni fuseseră atacați de populație, și aceasta aduse o aspră pedeapsă de nimicire asupra orașului. În Alba-Iulia însăși Cazacii, la o zi de plată, se încăierară cu Romîinii⁵. Se zvonia că Mihai vrea să ucidă pe nobili după sfatul Banului Mihalcea și că singur Radu Buzescu l-ar fi oprit de la aceasta⁶. Ar fi fost vorba de a se face apel la instinctele de răz-bunare ale țeranilor⁷.

¹ Cifrele la Tarducci (v. mai departe).

² Hurmuzaki, IV¹, l. c.

³ Bethlen, IV, pp. 503, 523.

⁴ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, pp. 157-8.

⁵ Cronicile ardelenene.

⁶ Symigianus, p. 226 și urm.; Bethlen, IV, p. 544.

⁷ „Rusticorum viribus nomine Voivodae concitatis“; Symigianus, l. c.

La 10 Septembrie nobilii publicară declarația lor contra lui Mihai. Războiul începuse. Indată o samă de Sași, ca acei de la Bistrița, trădează. Se desfac chiar unii dintre curteni și beșlii.

Soarta era să atîrne de la botărirea căpitanului imperial din Ungaria-de sus, Albanesul Gheorghe Basta, vechiul rival al Voievodului pentru stăpînirea Ardealului. Conform ordinelor precise de la Curte — care însă-î poruncise a sprijini pe Mihai —, el înaintă spre Ardeal, pe la Sătmar și pe la Maitin. Ladislau Petecomandă avangarda. El e acela care a înodat cele d'intăiu legături, în calitatea lui de Ungur, cu acești rebeli. Basta, care primise o solie de la Mihai, — cum vom vedea, se hotărî, la capătul unui dramatic Consiliu de războiu, — să facă același lucru.

Lupta o cunoaștem din trei izvoare mai ales. Două vin de la Basta și de la ofițerii lui, al treilea e o cronică ungurească din acel timp.

Achille Tarducci, ofițer în trupele imperiale, socoatecă, atunci cînd sosi la Turda, pentru odihna unei singure zile, Basta avea 6.000 de oameni, cu opt tunuri, iar în față stătea Domnul cu 20.000 de pedestri și 12.000 de călări, avînd și 27 de tunuri¹,

Mihai încercase pacea cu nobilii, trimetîndu-li un cleric catolic și pe pastorul calvin din Alba-Iulia, cari trecură imediat de partea unui dușman pe care-l doriseră așa de mult. Lui Basta-i adresă o somație pe care o presintă Petru Armeanul, atrăgîndu-i atenția, că de izbînda sau neizbînda acestei acțiuni samavolnice îi atîrnă capul. Basta răspunse degajat și despre-

¹ Alte știri contemporane dau 10-12 000 de oameni lui Mihai, 20-30 000 rebelilor (Hurmuzaki, IV¹, p. 135, no. CCXIII).

țuitor : în puterea unei vechi faime, pe care se simția în stare s'o mai apere, ba poate s'o și înnalțe, somă pe „Valah“ să părăsească, fără zăbavă, țara, pe care a venit s'o iea în numele Impăratului. Cel jignit astfel făcu să se tragă, în mijlocul nopții, tunurile în semn de sfidare.

Alesese un loc *ca, odată, la Călugăreni* : același spațiu îngust, același sprijin pe dealuri, care trimet o limbă într'acolo, aceiași apă tăind drumul. Dar Basta, experientul general venit din Flandra, n'avea orbul entusiasm al lui Sinan, compatriotul său de lege turcească : el hotărî retragerea și sili și pe Unguri, cari credeau că onoarea nu li permite a pleca, să admită o retragere, străjuită în coadă de solidele lui trupe germane. Mihai începu urmărirea, și se văzu oprit brusc de noua formație a lui Basta.

Așezarea oștii lui pe drumul care ducea la Alba-Iulia căci el alergase grăbit, fără a mai aștepta pe fiul său, care, cu 6.000 de oameni, Români, Sîrbi, Unguri, se frământa în munți, unde avu, la 12 și 14 Septembrie, lângă Bran și pasul Buzăului, două ciocniri nenorocite cu Șașii trădători ai Brașovului¹, pe Radu Buzescu², care veni pe la Sibiiu, pe Delimarcu, cu 2.000 de Sîrbi, și contingentul moldovenesc, de 1.000 de ostași, al Armașului Sava, oprit încă prin munții Secuimii, — e dată astfel : la dreapta, cavaleria, spre apa care, venind din munți, străbătea locul îngust ; spre munte, infanteria ; 500 de pedestri, fără tunuri, în a-vangardă.

Din partea lui, generalul împărătesc avea la mijloc 3.000 de Germani pedestri, între *reiteri*, călări silesieni, în număr de 1.500; înainte, la dreapta stosesese 300

¹ Hurmuzaki, IV¹, p. 139.

² „Piuosto un tagliare che combattere.“ Ad usul la Hurmuzaki IV².

de muschetari, spre munte erau lanțe și infanterie ungurească; altă infanterie ungurească și lanțe la stînga, spre apă.

Lupta e schițată pe scurt: locotenentul-colonel de Radowitz atacă o grupă de 3.000 de călăreți ai lui Mihai, pe cînd Basta cade asupra infanteriei. „A fost mai mult un măcel decît o luptă¹.” De la biruitori ar fi căzut abia patruzeci de ostași, același fiind numărul răniților. De dușman ar fi perit 10.000 de oameni din oastea lui Mihai, iar 20.000 i-ar fi ucis în cale satele ungurești.

Lupta rămîne astfel neexplicată în ce privește hotărîrea și partea adusă de fiecare dintre protagoniști pentru a o face să se isprăvească în folosul său.

O înțelegere deplină o putem afla numai în acele destăinuiri ale lui Basta însuși, pe care le-a pus în scris Italianul Ciro Spontoni, în așa-zisa *Historia della Transilvania* (1638).

După ce se pomenesc negocierile pe care și din Tarducci le putem cunoaște îndestulător², se arată cercetarea vrăjmașului făcută de unul din ofițerii germani ai lui Basta. Rothall; prin doi prinși din această ceată află Mihai de apropierea omului care venia să distrugă edificiul întemeiat prin vitejia și istețimea lui. Își pierde firea de mînie: *pieno di rabbia e di gran sdegno*.

De la Turda, generalul din Cașovia se coboară, fără grabă, spre Alba-Iulia. La 16 el se află acuma în șes, cu 18.000 de oameni, Ardelenii formînd avangarda. Un singur popas pe Murăș, la Ujváros. În ziua de 17 el

¹ Bethlen, IV, pp. 591-2: Trauschenfels. p. 138; Hurmuzaki, XII, p. 1034 și urm.

² *Historia*, pp 103-7.

vede satul Mirislăului și, în stînga, piedeca râului. I se spune că la Mihai sînt mai puțin de 40.000 de oameni.

Ochiul lui încercat descopere îndată și cealaltă primăjdie, mai mare poate decît superioritatea numerică și prisosul artileriei la Mihai, care avea douăzeci și șapte de tunuri: tăria locului. „Așezarea lui era așa de tare și așa de prielnică, încît n'avea nevoie să se teamă de nimic, oricît de puternică și de solidă ar fi fost oastea din față¹.”

De altfel, în harța Ardelenilor lui Ștefan Csáky cu cei 2.000 de călări poloni ai lui Mihai, aceștia biruie. Trebuie să se dea un ordin strict de a se opri orice întreprindere aventuroasă, pe sama proprie. Se caută numai a se răspinge Polonii, ceia ce se face prin două regimente germane: al colonelului Pezzen și unul silesian, garnisiți cu 500 de muschetari, cari trag și cu sulite, *pirche*, ce iese la iveală pentru a înfrunta, între cele două focuri, cavaleria; șese tunuri de cîmp sprijină atacul, care reușește. Cînd însă, în lumina focului care arde Mirislăul, încă odată Ardelenii, husarii pornesc într'o mișcare răsbunătoare, Mihai însuși intervine, și ei sînt bătuiți și uciși până la unul. Basta vede atunci că nu se poate face nimic definitiv în acest loc: el se îngrijește deci de apărarea trupelor sale, ocupînd dealul cu biserica și făcînd tranșee între rîu și sat. Atunci numai se presîntă Petru Armeanul, încercînd, în momentul suprem, o împăcare.

Tunurile lui Mihai — patruzeci după acest izvor — care, am văzut, provocaseră oastea în cursul nopții, erau foarte bine servite, data aceasta, supt conducerea unui meșter italian, Vincenzo din Mantova. A trece

„Erano gl' alloggiamenti suoi di maniera forti et in così vantaggioso sito, che non potevano in modo alcuno havere paura di qualsivoglia, benchè potente, essercito“ (p. 109).

vadul pentru a începe lupta i se pare tot mai mult lui Basta lucru cu neputință. El resistă la orice intervenții în această privință.

Retragerea începe deci, cu 12.000 de pedestri, 8.000 de călări, trei tunuri mari, douăsprezece de cîmp.

O furie sălbatecă prinde — cu toată șovăirea conștiinței sale față de jurămîntul făcut acelui Împărat al cărui steag umbria tabăra dușmană¹ — pe Mihai. „Unde fuge cînele de Italian? Nu știe că-l ajung eu oriunde²?” Și urmărirea pornește „cu cea mai mare furie și cu tot atîta neorînduială³”. Cavaleria, Cazacii sînt în frunte.

Totuși ordinea de bătaie a Voevodului nu era aceea a unui simplu „viteaz” lipsit de cunoștința adîncă a războiului. La dreapta spre rîu el pune pe Cazaci și arcebusieri călări, cu două companii de lanțe polone și moldovenești: Baba-Novac comandă aici. În mijloc stă Mihai însuși, cu boierii și cu nobilii ardeleni rămași credincioși causei sale. La stînga, spre munte, tot cavalerie, dar cu două cete de infanterie: Secui, Munteni, Sîrbi, Moldoveni și ceva tunuri. Numărul Secuilor de pe dealul cu vii, pe cari, după înfrîngere, erau să-i măcelărească, setoși de răzbunare, în mijlocul nopții, în chip trădător, nobilii —, e sîcotic aici la 2.000: aveau arcebuse.

Basta desfășură trupele sale în formă „lunară”: pe drumul Albei-Iulii, la dreapta, infanterie ardeleană și ungurească (aceasta, a lui). cu lanțele răsculaților, Csáky fiind în fruntea lor. Urmează, în rînd, alți pedestri ardeleni, dar întăriți cu cavalerie silesiană —

¹ Stavrinov o spune expres (Papiu, *o. c.*, I, p. 311), ca și Memorialul însuși al lui Mihai.

² „Dove fuge questo cane italiano? Non sà egli che per tutto l'arriverò?”; p. 115.

³ „Con grandissima furia e con non minore disordine”; *ibid.*

În convingerea generalului, Ungurii Ardealului trebuind totdeauna încadrați cu oaste mai solidă și mai experimentă. La stînga, spre Mihai, două companii de lanțe ardelenene, cu cavalerie ungurească, a lui Valentin Prepostváry, flancați de un escadron de infanterie ungurească și ardeleană, dar și cu cavaleria din Ungaria Superioară, comandată de Ludovic Rákóczy și de reiteri silesieni. Basta se află aici, și după el vine infanteria germană a lui Pezzen. În centru stă rezerva de patru companii de cavalerie germană, ale lui Rothall: în mijloc, steagul. Puținele tunuri sînt așezate pe deal.

Cavriolo, pentru lauda căruia în special scrie istoricul lui Basta, ia inițiativa fericită care va decide lupta. *Fără a o distruge superioritatea de artilerie a lui Mihai nu era nicio perspectivă de izbîndă ; a le ataca, părea o nebunie. Totuși ea se încercă.*

Cu 300 de muschetari Cavriolo înaintează spre tunuri, a căror pază fusese încredințată unor Secui și Sîrbi. Cînd Mihai intervine cu lanțele, Basta trimete în sprijin cavaleria greoaie, cu platoșe, foarte mult prețuită de Domnul însuși, mult cerută și întrebuințată și în războaiele lui, a reiterilor silesieni. De pe deal Secuiei trag pripit. La capătul unor grele efortări, Silesienii ajung să prindă tunurile, îndreptîndu-le contra oștirii înseși pe care trebuiau s'o așper.

Partida era pierdută. Mihai nu voi s'o admită încă. La atacul dat contra aripii lui stîngi de Ardeleni, încunjurați de infanteria germană, „împotrivirea avu aceiași îndrăzneală și furie ca și atacul, și biruința ar fi fost poate îndoielnică în aceasta parte, căci escadroanele infanteriei dușmane stăteau foarte tari, în bună ordine, dacă nu le-ar fi împrôșcat — artileria cucerită¹”.

¹ „Ma fù sostenuto da nemici con pari ardire la furia, e sarebbe per avventura stata dubbiosa la vittoria da questa parte, essendo che gli squadroni della fantaria nemica stavan saldissimi e in ordinanza, se sbaragliati non gli avesse l'artiglieria conquistata.“

Acum abia Basta vine să culeagă roadele mișcărilor izbutite. El atacă la aripa dreaptă și la centru. *Mihaș stătea acolo însuși, „în cea mai frumoasă orînduială și cu obișnuita lui vitejie“*¹. Baba-Novac se luptă la dreapta „minunat“ (*mirabilmente*) contra lui Rákóczy și a infanteriei ungurești și ardeleni, susținute de reiteri. Dar Domnul nu mai avea o nădejde, și el *crezu să poată scăpa măcar oastea, întreagă încă, pentru ca, unind-o, supt munte, cu ostașii lui Pătrașcu, ai lui Sava, să încerce din nou norocul.*

Desfăcu astfel de pe suliță steagul său² și-l puse în sân, lângă inimă. Încunjurat de cavaleria polonă, rupse rîndurile Valonilor. Ajuns la Murăș, el trecu apa înnot, pe minunatul lui cal iubit. Pe malul cellalt îl sărută pe frunte și-i dădu drumul. La spatele lui măcelul începuse, în neorînduiala care cuprinsese pe învinși. Cifrele lui Tarducci se repetă aici : 40 de pierderi de o parte, de alta 18 000 (!) de jertfe. 143 de steaguri fură culese pe cel mai nenorocit din cîmpurile noastre de luptă.

La această expunere bogată, Ungurii Ardealului au de făcut adausuri în cronicile lor, *mai ales în ce privește situația în ziua de 17, înainte de retragerea lui Basta.*

Se menționează și o altă solie de împăcare : a lui Andrei Postelnicul și a lui Luca Trausner³. Dînd apoi știri ca acelea de mai sus despre operațiile militare de o parte și de alta, se arată astfel *întăia orînduire a lui*

¹ „Dove stava la sua persona. con bellissimo ordine e con l'ordinaria bravura.“

² „Il suo generale standardo di bianco, damasco ov' era dipinto un corvo sopra verde ginebro, ch'havea nel rostro vermiglia doplicata croce.“ E cea d'întăiu descriere a unui steag românesc.

³ Bethlen, IV, pp. 570-3.

Basta : 300 de catafracți (călări cu platoșe) și 1.500 de oameni de cavalerie ușoară ungurească, în față. La stînga, 2.000 de Secui ai Murășului, pedestri, și contingentele Clujului și Bistriței; în rezervă, la rîndul al doilea 2.000 de cavaleriști unguri, cu Csáky, Pete, Makó. Al treilea rînd presintă 1.500 de Silesieni; la dreapta, 2.000 de Unguri, cu Bocskay și Sebastian Tököly; la stînga, 4.000 de Germani pedestri cu puști. Basta stă aici cu 100 de Valoni aleși și douăsprezece tunuri. La spate, spre Murăș, Secuii Arieșului; la stînga, cu tunuri, Secui de pe Murăș și mii de țerani¹.

Din partea lui, Mihai avea în frunte 4.500 de curteni și Cazaci, cu Francisc Lugassy și Ștefan Tahy. Rîndul al doilea îl formează 1.000 de pedestri secui, cu Senyey, Bodony, Barcsay, avînd tunurile în mijloc. Al treilea rînd are 4.000 de Romîni, de Sirbi, de Secui, cu Petcu odo-bașa și altă parte a tunurilor. La stînga (*in sinistro aciei cornu*) e Mihai, cu soldați amestecați, avînd cu ei restul artileriei. La capăt, Gheorghe Farkas, cu 3.000 de călări secui, cu gloată românească și de țerani din Ardeal, plus 800 de curteni pedestri. 300 de călări stăpînesc peste Nistru, la Gomboș².

După o ciocnire cu Cazacii, *Basta vede pe ai lui Mihai pornind la ocuparea definitivă a tuturor dealurilor* : atunci începe el retragerea.

În șes, *Mihai încearcă o învăluire*, asupra căreia tac izvoarele imperiale. Ea nu izbuteste. Restul e confus. Aiudenii, vecini, numără numai 11.000 de morți³.

¹ Simigianus, *Historia*. p. 234 și urm.

² Bethlen, IV, p. 575. El socoate oastea lui Mihai la 25.000 de cameni, cu 92 de tunuri (p. 586).

³ *Ibid.*, pp. 591-2. — Pentru partea lui Mihai, p. 588 și urm.

III.

Ultimele lupte ale lui Mihai Viteazul

În momentul cînd ajunse a părăsi Ardealul, Mihai Viteazul *nu era silit la aceasta printr'o presiune a unei armate învingătoare capabilă de a-l urmări și, în cas de îngăduire, a-l distruge,*

La Mirislău¹ el aruncase în luptă, cum s'a arătat, numai o parte din trupele sale, și poate că victoria n'ar fi fost a lui Basta dacă Domnul românesc ar fi avut la îndemînă și trupele sale cele mai vechi, cele mai bune și cele mai credincioase. Avem pentru aceasta și mărturia cuiva care, cunoscător al metodelor de luptă din antichitate, inițiat la Padova, în cultura Renașterii și ucenic al marelui rege polon Ștefan, era în măsură să judece, Ioan Zamoyski, Cancelariul polon. Acela care era să distrugă, printr'o lovitură norocoasă, întreaga situație a vechiului său dușman, și în chip definitiv, spune, în adevăr, despre bătălia din Septembrie: „Trupele n'au ajuns încă din Moldova“ (ai lui Udrea, ai lui Baba-Novac, ai lui Mîrza, ai lui Delimarcu), „nici din Muntenia“ (ai lui Sava Armașul și ai lui Radu Buzescu, trecuți pe la Sibiiu, dar fără noroc).

¹ Intregiri, cu gestul lui Mihai care „oțtează spre cer“, bătînd cu mîna pe sabie și strigă că-și „va purta dreptul război“, în raportul, pus aiurea decît la locul său, Hurmuzaki, IV¹, p. 146, no. CXXX.

„Secuii, de asemenea, pe cari punea mult preț n'au putut (sosi la luptă din lipsă de timp.“ Și el adaugă: „Dintre aceia chiar cari se află lângă el, Polonii singuri, se pare, s'au bătut puținel; toți ceilalți îl părăsiră; s'au ucis puțini oameni lângă apa Murășului¹.“

Cît privește pe învingători, ei n'aveau nicio coeziune și nicio disciplină, și, pe lângă aceasta, o neîncredere desăvârșită despărția Statele ungurești ale Ardealului de Basta, care se aștepta ca aliații pe cari i-i dăduse un moment numai ura împotriva „Valahului“ să se întoarcă împotriva lui, chemînd înapoi pe acel Sigismund care se afla în oastea, tot mai apropiată și mai amenințătoare, a lui Zamoyski. Se spune explicit în izvoarele contemporane că forțele ungurești și de sigur și contingentele orășenești ale Sașilor s'au împrăștiat, fără a mai pomeni de mercenari, cari pe toate drumurile țerii își căutau singuri plată și răsplată. „Oastea de țară, călărează și pe jos, se împrăștie foarte și se răzlețește“, anunță comisarii imperiali, Mihai Szekély și David Ungnad². De aceia — și, în ce privește pe unii, de frica înaintării polone și a planurilor lui Moise Szekély venit pe la Bistrița în sprijinul cauzei, pe care o repudia numai în aparență, a fostului său prinț, odată cu o foarte înceată pătrundere spre Răsărit, de la Sibiiu la Făgăraș, de aici la Porumbac și Vlădeni, pe cînd Mihai strînge în voie o nouă oștire la Rîșnov³. De aceia negocierile prin Radu Bu-

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. I, p. 639.

² „Das siebenburgisch Landtvolkh zu Ross und Fuessich gar sehr zersträt und von einander kometen“; *ibid.*, IV¹, p. 139.

³ La 25 Septembrie Basta e la Sibiiu (*ibid.*, p. 140; cf. și p. 141, p. 142, no. cxxviii). Ștefan Csáky la Făgăraș, *ibid.*, p. 143. Pentru venirea, pe la Bistrița, a lui Moise, la care se unesc Csáky și Pete, *ibid.*; cf. și pp. 143-4. Licențierea forțelor bânuitului Ștefan Bocskai, *ibid.*, p. 144. Lagărul de la Porumbac (30 Sep-

zescu Clucerul, cu acela care *fusese învins, dar nu mai era învinsul*. De aceea discutarea serioasă a unor cereri din partea lui cum e aceea ca, în schimbul noului jurământ și a predării unor scumpi ostateci: soția, fiul iubit, fiica, să i se cedeze în Ardeal, ca locuri de refugiu, dar, de fapt, ca puncte de stăpânire, cetăți de o așa de mare importanță militară, în această legătură a lor, ca Făgărașul, Gurghiul și Veciul¹. Ni se spune expres că unii sfătuitori ai Voievodului, ca Zelestey, îi recomandau să înceapă o nouă luptă². Și Zamoyski însuși spune: „Ardelenii, simțindu-și puterea, nu mai stăruiau să rămâie în răscoală: din potrivă, căutau să facă pace³.” Era sigur acuma că nici mica nobilime, nici trupele ungurești din Ungaria Superioară chiar nu vor merge, eventual, contra lui Sigismund⁴.

Mihai ajungea astfel pentru Basta un prețios auxiliar, care nu refuza de loc, în cinstea sufletului său, jurat odată pentru totdeauna, să joace acest rol. La Rîșnov, el adunase, pe lângă cei 3.000 ai lui de la Făgăraș, pe Baba-Novac⁵ cu 4.000 de pedestri, pe Sava cu 1.000 de călări, pe Delimarcu cu 2.000 de călări sîrbi, și 3.000 de Secui, fără a pomeni de ce putuse scăpa din cetele, bătute la Sibiu, ale Buzescului⁶. Avea astfel o armată de 16.000⁷ de oameni, peste care era deplin

tembre, p. 145. — Pentru Vlădeni, *ibid.*, pp 150-1, no. cxxxiv. Pentru prezența lui Mihai la Rîșnov, raportul citat al lui Zamoyski.

¹ *Ibid.*, p. 147 Cf. și *ibid.*, pp. 146-7, no. cxxxvi.

² V. Memorialul lui Mihai către Impărat, l. c.

³ L. c.

⁴ Hurmuzaki, IV¹, p. 154. V. mai sus, p. 93.

⁵ Vestea trădării lui, proiectate, nu pare a fi adevărată (v. Hurmuzaki, IV¹, pp. 118-9, n-le cxxxvii).

⁶ *Ibid.*, p. 138.

⁷ *Ibid.*

stăpîn, tot așa de ascultat și de iubit ca odinioară. Cu aceștia el se hotărî a pune stavilă înaintării lui Zamoyski, ale cărui intenții, a cărui hotărîre le simțea, de la început, fără greș.

Cancelariul și Hatmanul polon *nu cucerise Moldova, ci o ocupase numai*, fără a întîlni vre-o împotrivire — el însuși a încunjurat cetatea Sucevei —, căci Mihai chemase trupele sale moldovenești ca și pe cele muntene, lăsînd acestui dușman Moldova, cum lăsa Turcilor¹ Țara-Românească, numai să-și aibă toate puterile pentru marea ciocnire cu Ungurii revoltați. La 6 Septembrie st. v., trecînd Nistrul la Colodrubca², Zamoyski scrie astfel: „Am trecut fără vre-o greutate trupele peste Nistru; nicio împotrivire nu s'a întîlnit. *Cred că dușmanul nu va voi să se întîlnească cu mine aici, în Moldova, și mă tem să nu mă silească a merge în Ardeal*, căci trebuie, data aceasta, să punem definitiv lucrurile în rînduială³“.

E sigur că planul polon a fost răsbaterea în Ardeal pe la Oituz. Zamoyski află la Roman vestea luptei de la Mirislău, dar rezultatul ei trebuia să-I îndemne și mai mult a executa acest gînd.

Mihai se hotărîște atunci și izbutește a-i închide Oituzul.

Sebastian Tökoly arată la 3 Octombrie că trecătoarea e păzită de 4.000 de pedestri de-ai Voevodului cu ceva tunuri și sugerează întrebuițarea lui formală — *fi rește cu ajutoarele cuvenite, care i-ar fi putut da biruința și contra unei armate proaspete, condusă de un general așa de experient*, — în această direcție⁴. Un moment,

¹ V. mai întăiu *ibid.*, p. 143.

² *Ibid.*, Supl. II, vol. I, p. 637 și urm. Cf. Miron Costin, p. 256.

³ Hurmuzaki, l. c., p. 635, no. CCCXL. Polonii se temeau de vre-o cursă (*ibid.*, pp. 637-8, no. CCCXLII).

⁴ *Ibid.*, IV¹, pp. 149-50, no. CXXXIII.

Mihai mai trimese la Oituz 2.000 de mercenari, pe cari însă fu silit apoi a-i ceda fiului, înainte de a ști că acesta va trebui — el o spune cu indignare — să-l „răscumpere“ pe dînsul, cel așa de credincios și așa de nedreptățit¹. Ii trebuiau măcar încă 1.000 de ostași din Ungaria Superioară cu halebarde (*Copien*)². Și la 7 Octombrie el recomanda celor acum împăcați cu dînsul, după ce-l răniseră în inimă, să alerge la Brețc, căci altfel vor pierde Ardealul, cum va pierde el la Turci, la Tatars, gătiți de iernatec la dînsul în țară, Muntenia. Și adaugă, într'o înțeleaptă cumpănă a lucrurilor omenești: „Ușor este să se înceapă orișice lucru, dar este greu a se duce la capăt și greu a se întoarce iarăși înapoi“³.

Asupra celor care s'au petrecut pe urmă, cînd acum Zamoyski rămînea să treacă în Ardeal doar *prin pasul Buzăului*, „pentru ca dușmanul să aibă totdeauna înaintea ochilor puterea Maiestății Sale Regelui“⁴, să căutăm întăiu mărturia scrisorilor înseși ale lui Mihai.

Concepția lui politică se vede încă din cele spuse la 6-7 Octombrie, cînd se afla „în munți“, prin Radu Buzescu. „S'a arătat“, spunea emisariul, „cu supunere mare“ — forme convenționale obișnuite în Orient și fără vre-o însemnătate deosebită în fond —. „gata de

¹ „Der hat sich mit groszer Submission sich willig in Alles was man ihm auf sein postulata geantwort ergeben; lamentirt gleichwol, er habe um die Christenheit nicht verdient also tractirt zu werden; er wöll aber dorumb Eur Majestät und der Christenheit nicht untrey sein, ob ihn wol die Hendt nicht noch gar auf den Ruckhen gebunden sein, dass er sich nicht andersst erzaigen könnte“; *ibid.*, IV¹, p. 157.

² *Ibid.*, p. 154. Cf. *ibid.*, pp. 155-6, no. CXXXVIII.

³ *Ibid.*: „Es ist gering alle Sachen anzufangen, aber schwar zum Endt vnd zueruekh zubringen“.

⁴ Raportul citat.

toate cele ce i s'au răspuns la cererile lui; dar se plînge totuși că *n'a meritat față de creștinătate să fie tratat astfel*, dar, cît despre aceea, nu vrea să fie necredincios față de Maiestatea Voastră și de creștinătate, chiar de ar fi să i se lege mînile la spate, — căci nu se poate arăta altfel“.

Mihai semnala că Turcii fac cetăți — întăresc adecă, Giurgiul , că locuitorii Țerii-Românești fug în munți. Dacă nu se ia nicio măsură de oprire a lor, se va pierde, odată cu Țara-Românească, „bașcă și scut pentru Ardeal“¹, această provincie însăși².

La 7 Octombree³ Voevodul vorbește de-a dreptul, printr'o scrisoare a lui către comisari, arătînd că Polonii sînt la Trotuș și că vin Tatarii cu siguranță, pentru iernatec, fără ca el să aibă cu ce-i opri, dacă nu se dă ajutorul pe care l-am arătat mai sus. Ca să-l grăbească, el adăugia și știrea, falsă, dar merită a face impresie, că „puțina oaste care e cu mine, se împrăștie“⁴.

Peste cinci zile, *tocmai cînd trecu munții spre vechea lui țară*, Mihai arată că Turcii au ajuns la București, fiul său fiind adăpostit la Tîrgoviște. Armata lui Zamoyiski se află înaintea Buzăului, pe care-l „ase-diază“. Cu Cancelariul se găsește Sigismund Báthory — dovadă că se păstra planul intervenției armate în Ardeal —, Ieremia Movilă și *acela care pînă aici era*

¹ „Welches ein Vormauer unndt Schildt von Siebenburgen st“; *ibid.*

² *Ibid.*

³ La 26 Septembrie (6 Octombree , într'un act de donație, Mihai spunea, „din gura Teleajenului“, pe unde ră bătuse, că „se află acum cu oștile în gura Teleajenului, ca să dea războiu cu Leșii și cu Moldovenii, și cu Tatarii și cu Turcii“ I. B gdan, în *Prinos Sturdza*, p. 168).

⁴ „Das wenig Volkh wasz bey mier ist, sich verlaufft“; *ibid.*, pp. 155-6, no. cxxviii. Cf. atitudinea plină de neîncredere și ură a Ungurilor dîn Ardeal, *ibid.*, p. 159.

candidatul la tronul muntean, ca unul ce se înrudia de aproape cu Mihai însuși, acel Dumitrașcu, fiul lui Petru Cercel, care era să ajungă apoi un biet prizonier la Marienburg ¹. Dacă, la vestea că el se apropie, Turcii s'au retras, dușmanii creștini „îi stau drept în față” ², acolo, pe apa Cricovului, de unde e datată și scrisoarea ³. Pentru a-i înfrunta cu succes, îi trebuia afară de arme din Brașov, 2.000 de infanteriști cu halebarde și cinci sute de călări. Cu atât mai mult îi era de nevoie o cavalerie mai grea, cu cât umblau razna prin Ardeal nu mai puțin ca 1.500—600 de husari fugiți de supt steagurile lui.

Astfel se ajunsese, dar fără acest contingent *necesar*, la lupta de la Năieni.

O povestește Mihai astfel, în scrisoarea lui de la 13. a doua zi după *o luptă care luase proporții mari și, fără un neașteptat incident defavorabil, ar fi putut duce la distrugerea prin surprindere a întregii oștiri polone și moldovenești*: „Aceasta am vrut să vă fac știut dumneavoastră (comisarilor imperiali) că până acum zilnic s'a făcut harță în cete, dar azi toată oastea a venit asupra noastră, și ne-am luptat de dimineată până seara. Seara, a trebuit să se tragă înapoi, și noi iarăși ne-am tras în tabăra noastră.” El încheie cerînd din nou 3.000 de infanteriști și 2.000 de reiteri silesieni ⁴.

Și aceste știri/le completează a doua zi cu aceiași, desperată rugămintă să nu fie uitat și cu asigurarea că de la Gherghița, până unde pătrunseseră, Turcii s'au

¹ V. *Prinos Maiorescu*, p. 154 și urm.

² „Der Feind ist mier gleich vor dem Gesicht“; Hurmuzaki, *IV*¹, p. 161 și urm.

³ „Ex castris iu valle Kirko positis.”

⁴ *Ibid.*, p. 164, no. CXLIV.

Întors la București, dar nu se știe dacă s'au îndreptat de acolo spre Dunăre. „Eu și Cancelariul leșesc, cu Sigismund și Ieremia-Vodă, sîntem numai la două mile depărtare; ai miei se hărțuiesc zilnic cu ei¹.“ La 19 oștile erau supt Ploiești², gătindu-se o nouă și decisivă luptă.

Cea mai bună descriere a celei d'intăiu e dată în Memoriile lui Basta, care ignorează pe cea de-a doua.

Mihai ar fi avut nu mai puțin decît 15.000 de oameni, între cari 4.000 de „Romîni“ (*forti Valachi*). Planul său era să cadă pe neașteptate asupra dușmanului, pe care-l știa nepregătit și „fără străji“³. Baba-Novac, pus în fruntea avangardei, are această misiune.

El străbate iute pădurile muntelui în timp de noapte. Află în zori de ziuă — la 13, cum s'a văzut, — pe Poloni adormiți încă și fără nicio înștiințare. Impotrivirea care se face din partea lui e, deci, fără nicio rînduială. Domnul însuși intervine cu o parte din ai săi, cînd se pare că zăpăceala e la culme. Avangarda lui Sigismund fuge.

În acel moment însă apare în spate oastea proaspătă a lui Moise Szekély, deplin cunoscător al locurilor și oamenilor. Cu cinci mii de oameni — alte izvoare îi dau și mai puțin —, el se strecurase supt ochii lui Basta, făcîndu-se a trece în Moldova, și acuma el venia să smulgă fostului său stăpîn și căpitan o biruință aproape definitiv cîștigată. *Aceasta aduse retragerea lui Mihai.*

Să vedem acum ce se spune din tabăra polonă, în care Heidenstein singur are informații ca acelea de mai

¹ *Ibid.*, p. 167 și urm., no. CXLVI.

² *Ibid.*, pp. 172-3, no. CXLIX.

³ „Senza guardia“; p. 126.

sus, dar fără a pomeni intervenția lui Moise Szekély. Raportul lui Zamoycki vine în rîndul întâiu. De la Roman, unde se afla la 25 Septembre — aceste date le avem din alt izvor , el ajunsese la Troțuș în ziua de 1-iu Octombrie, trecuse Milcovul la 5 și plecase de la Buzău la 8¹. La Năieni Baba-Novac apare pentru o recunoaștere, pe cînd trupele regale se scurgeau fără grabă către Ploiești. Cancelariul recunoaște că, Mihai însuși fiind încă în munte, la un moment dat, Polonii sînt prinși între două focuri. Dar scăparea din această situație grea s'ar fi făcut fără vre-o intervenție a lui Szekély și a însoțitorilor săi, Polonul Iacob Potocki și Moldoveanul Stroici cel tînăr. Cazacii, aruncîndu-se fără ordin, ca o cavalerie descălecată, ar fi scos pe Romîni din gura Năienilor, ucigînd pe mulți, pentru ca apoi, cu alte elemente, să cucerească dealul, înaintînd pînă la satul Săhăteni. Mihai ar fi urmat lupta și a doua zi, dar e silit prin harțe a se retrage în regiunea viilor, spre șanțul de la Ceptura. N'ar fi putut să rămîie nici acolo, supt neconținuta bătaie a tunurilor, și ar fi fost redus deci a se înfunđa iarăși în munte.

Povestirea nu se ține; îndoita falsificare, și în dauna Voevodului și în dauna auxiliarului propriu, Secuiul Moise, e evidentă. Ca să explice pentru ce nu s'a înțercat nicio urmărire, se aduce înaintea lipsa de apă, care ar fi ținut oastea pe loc trei zile — într'un Ținut care numai de aceasta nu duce lipsă. Incă o zi se stă lîngă apa Cricovului, și numai pe urmă Polonii ieau drumul spre Ploiești, cu gînd să treacă, apoi, cu sau fără împotrivirea lui Mihai, la Tîrgoviște ².

¹ Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, pp. 97-8. Cf. raportul polon de la Teleajen („Iolason“), în Hurmuzaki, III², p. 371 și urm.

² *L. c.*

Un raport anonim de la Teleajen către un „principe“ care poate fi Sigismund socoate la 7.000 numărul Cazacilor; lupta are loc la apa „Sagesben“, ceea ce înseamnă gîrla Săhăteuilor. Cu oarecare nesiguranță în cronologie — lupta fiind pusă la 15 —, se presintă amănunte asupra ei: atacul la strîmtoare îl dau, după o recunoaștere de arcebusieri poloni, din partea lui Baba-Novac șese companii de călăreți, pe cînd pedestrii stau în desișul viilor, apărați de tranșee. Cazacii descălecați erau numai o mie, cu două tunuri mici; la ei se adaugă unul din ginerii lui Ieremia, prințul Vișnieviețchi, descendent dintr'o fiică a lui Ștefan-cel-Mare, cu trei sute de ostași și ceva aventurieri. Cavaleria grea răspinge în sfîrșit pe generalul sîrb, ucigîndu-i 400 de oameni și prinzînd patruzeci și doi. Mihai avea însă, în ziua de 15, 40.000 (!) de oameni, afară de gloatele țărănești.

Am ajuns astfel la lupta a doua, cea mare și ultimă, dată pe linia principală de apărare a Țerii-Românești, — la Teleajen.

Din preajma ei sînt două scrisori ale lui Mihai. Una de la „Retesz“, probabil Rătești, cere din nou ajutor, arătînd ce speță de creștini sînt Polonii¹. Cealaltă, fără indicație de loc, spune că Polonii au înaintat cu o milă și mîntuie așa: „Nu pot sta tot într'o țară și cu Turci și cu Poloni“². Era prevederea unei înfrîngerii pe care n'o mai aflăm din gura lui, căci următoarea-i scrisoare e din drumul spre Viena, de la Hălmagiu, cum vom vedea mai departe. În Memorialul său către Impărat, el spune, iarăși, că n'a putut să reziste, în același timp, și Polonilor și Turcilor și oștirii lui Moise Szekély.

¹ *Ibid.*, pp. 194-5, no. CLXVII.

² *Ibid.*, pp. 195-6, no. CLXVIII.

Zamoyski semnaleză pentru lupta de la 20 că Mihai își pregătise poziția ca pentru păgîni. De fapt el imita așezarea lui Ștefan-cel-Mare la Podul Înalt, cum o imitase la Călugăreni, cum încercase a o imita la Mirislău. Stătea într'o pădure, avînd înaintea infanteriei, care era multă, șapte tunuri mari, iar cavaleria la aripi. Ca în vechea zi glorioasă din 1475, — o vreme posomorită, cu zărilor pline de neguri.

„Am băgat de samă“, spune Cancelariul, lămurindu-și biruința, „că toată șiretenia se sprijinia pe pădure, unde erau ascunzișuri și care era cea mai mare piedecă de învins pentru trupele Măriei Sale Regelui.“ Iarăși Cazacii se oferă pentru a înlătura greutatea de căpetenie, și, *cînd ei gasesc un vad mai sus pe cursul apei*, îi urmează infanteria și voluntarii în stînga. Prin apă pînă la brîu, experienții ostași ai Niprului trec și împing în urmă infanteria Voevodului. Apoi grosul oștirii se prăvale de pe înălțime, luînd cele „nouăzeci de tunuri“ și împrăștiind mulțimea amestecată, de „Unguri, Romîni, Moldoveni, Sîrbi și Poloni“.

Soarta campaniei era astfel decisă.

Dintre celelalte izvoare polone, Heidenstein urmează pe acela a cărui biografie a scris-o, și din aceiași sorginte, sînt, de sigur, și alte amănunte, ca *pregătirea prin artilerie a atacului căzăcesc și neizbînda unei încercări de lovitură la spate din partea rezervei lui Mihai*. Acesta ar fi lăsat 7.000 de morți pe cîmpul de luptă, 14.000 ar fi fost uciși în retragere, Polonia pierzînd doar *cinci* oameni...

Cea mai întinsă povestire e aceea din Miron Costin, care, cum se știe, întrebuițează pentru această parte, în care-i lipsesc amintirile personale, pe cronicarul polon Piasecki, dar care pomenește și spusele oamenilor bătrîni, contemporani cu faptele și, alături cu „hrono-

graful leșesc“, care e izvorul arătat mai sus, și un „hronograf“ care ar putea fi partea ce ni lipsește în manuscrisurile cunoscute din Cronica munteană, așa de precisă, a Buzeștilor.

Oricum, același povestitor care începuse încurcînd în chipul cel mai grosolan faptele — dar, cînd crede că Simion Movilă a trecut Milcovul și că s'a dat o luptă la Movila Căiatei¹, amintește un atac moldovenesc, ulterior, care s'a produs la timpul său, și sînt utilizabile știrile lui despre expediția lui Mihai în Moldova, cu haiducii cari păzesc retragerea lui Ieremia și înfrîngerea lor la Verbia, pe Jijia, unde movila morților poate fi aceia de pe vremea lui Despot, precum și despre „Nemții“ cari apără Hotinul, — are în acest moment știri de cea mai mare însemnătate.

Nu vom crede că Mihai avea cu dînsul, la Teleajen, 60.000 de oameni, „oaste ungurească, muntenească, Sirbi, și Nemți încă avea, puțini“. Socoteala armatei lui Zamoyski, cu 30.000 de oameni, între cari așa-numiții *quartiani* și trupele strînse de regele Sigismund Suedesul pentru a-și cuceri moștenirea în țara de obîrșie, și cu 10.000 ai Moldovei, „oaste de țară“, e exactă; nu se uită nici contingentul polon special adus de ginerii lui Ieremia. Se insistă cu dreptate asupra importanței celor 4.000 de husari, cavalerie grea, „tot în her, temeinică oaste foarte, și neîfrîntă, ales de oștile cum sînt ale noastre și muntenești“. În linia de luptă, aripa dreaptă o are Petru Laski, cu cavaleria, și acești husari; la stînga se află Domnul Moldovei, sprijinit pe o samă de Poloni; la mijloc e Zamoyski însuși, cu pedestrirea și tunurile, așezate, după o practică nouă pe aceste locuri, în „băști de pămînt“.

¹ Et ce+ește numele altfel și se arată rușinat de ce iese. V. și mai departe.

Și aici se spune cum yadul a fost găsit mai sus de locul unde aștepta Mihai, pentru ca apoi aripa dreaptă să treacă „stoluri după stoluri“.

Mihai face atunci șanțuri de apărare, la rîndul său, și, după obiceiul vitejiei sale, *atacă în fruntea căldărimii*¹. Nu-l impresionează înfățișarea Cancelariului cu toată oastea și husarii lui Laski. „Și au stătut acolo un războiu mare *atunci pentru vad. Singur Mihai-Vodă ca un leu în fruntea războiului*. Și au ținut războiul cîteva ceasuri, pînă au sosit și husarii.“ Și cronicarul, care-i cunoaște ceva mai tîrziu, îi descrie, cu aripile lor de vulturi, cu pieile lor de pardos pe umeri sau măcar, în lipsă, cu „scoarțe de ceste turcești“, cu plăcile de fier în frunte și pe pieptul cailor celor mari, „friji“ (frisoni) „de cei nemțești, sau turcești, tari de să poarte poveri, să poată birui a purtare tarul“; în „treapădul calului“, ei îndreaptă spre dușman sulțile de opt coți, „cu prapure pînă în pămînt“ : „ca un zid stau la războiu“.

Adăugîndu-se bătaia artileriei lui Zamoyski, la cel d'întăiu vad, contra pedestrimii românești, minată astfel în brațele cavaleriei dușmane, lupta se hotărăște contra Voevodului. „Și au căzut toată pedestrima lui Mihai-Vodă, cu toată armata“ (adecă tunurile), „pe mîna lui Zamoyski“.

Dar *nici la Teleajen n'a fost o catastrofă, o risipă. Retragerea se face în regulă*: „însă nu de tot în risipă, ce cu tocmeală, întorcîndu-se Mihai-Vodă unde era greul“. Astfel se ajunse pînă la Tîrșor. Iar biruitorul, supt cuvînt că se primesc jurămintele de supunere ale boierilor munteni, stă trei zile pe loc, fără a în-

¹ În Memorial, pentru a îmbuna pe Împărat, el pretinde — am văzut — că la Mirislău n'a făcut-o, n'a avut inima s'o facă, avînd pe Imperiali în față.

cerca o adevărată urmărire. Și el pierduse cam tot atîția ostași ca și Mihai : vre-o mie.

Zamoyski era hotărît însă a nu merge mai departe. *Aceasta înaintea de toate pentru că era încredințat, din asigurările ce i se dăduseră, că lucrurile din Ardeal, restabilirea lui Sigismund, merg de acuma singure.*

Atunci renunță la candidatul său muntean și, lăsînd urmarea războiului în sama Movileștilor, admise pe vechiul doritor al moștenirii lui Mihai, pe Simion. Și tot atunci se încheie și contractul în această privință, frații îndatorindu-se a da fiecare un tribut anual de 40.000 de galbeni, a întreține 3.000 de soldați poloni plătiți pe trimestru, husarii cu 25 de florini în Țara-Românească și cu 18 în Moldova, Cazacii cu 20 și 15 ; cetățile vor avea garnisone leșești, și pentru instalare Simion va plăti ajutătorilor săi, odată pentru totdeauna, un dar de 80.000 de florini.

El n'ar fi avut prilejul să-l facă, dacă dușmanii săi de același sînge ar fi lucrat numai cu puterile lor și cu cele năimite de la Zamoyski. *Ceia ce a hotărît a fost trădarea boierilor munteni, sătui de Domnul veșnicilor lupte și indiferenți la gloria lui și a lor.*

Aceasta se vede din cele două știri privitoare la ultima luptă a lui Mihai pe pămîntul țerii sale, la Argeș, unde se retrăsese, așa cum după Călugăreni căutase un loc de concentrare la Stoieniști, pe același curs al Argeșului.

Jeremia însuși o descrie așa ¹: „La 25 Novembre a fost acum lîngă Argeș o luptă cu dușmanul. Acesta, avînd aproape 9.000 de oameni, a fost cu totul bătut. A fugit cu puțini dintre ai săi, dar s'a trimes îndată în urmărirea lui, și se nădăjduiește a isprăvi cu dînsul,

¹ Hurmuzaki, *Supl. II*, vol. II, p. 651.

cu ajutorul lui Dumnezeu, ca să fie Domnul lăudat.“

Miron Costin știe însă bine ce s'a petrecut acolo. Și data aceasta, *Mihai încercă lovitura de la Năieni*. Avangarda trimeasă în această misiune era comandată de Udrea, care, din 7.000 de oameni, comandă 4.000. Pe Simion îl încunjură însă boieri cari știu cărările. El însuși previne atacul, strecurînd pe ai săi „ziua și noaptea, prin locuri ascunse“. Ajungînd în zori de zi, silește pe Udrea a-și scoate oastea „la cîmp“. Trebuiră însă trei asalturi pentru a-l frînge, și numai „a patra oară au purces în răsipă oastea Udrii“.

Domnul însuși era, ca și la Năieni, în munte. „Ci, dacă i-au dat știre Udrea de răsipa sa, *au început și ceilalți a-l părăsire cu toții*.“ Udrea însuși plecă genunchiul înaintea lui Vodă Simion.

Totul era pierdut. Peste cîteva zile numai Mihai se afla la Beiuș, cu abia 300 de oameni¹, mai mult căpitani, între cari Miron crede că poate însemna pe Mirza, pe Gesty și pe Raț. Prin Orădea-Mare el luă drumul Vienei².

Jumătate de an după aceasta prilejul răsbunării î se presinta la Goroslău.

Împăratul îl ascultase și se făcuse a-i recunoaște dreptatea. Căci acum ceia ce Mihai prevăzuse era o tristă realitate pentru politica Imperialilor. Dieta din Octombrie-Novembre a Ardelenilor pregătise aducerea înapoi a vechiului prinț ungiuresc, iar cea din Cluj, în Februar 1601, pe vremea cînd urmau la Viena negocieri înșelătoare, în vederea instalării arhiducelui Maximilian, îndrăzni, supt conducerea lui Csáky, actul hotărîtor. Șmulgîndu-se din mîna Polonilor și a lui Ieremia,

¹ Hurmuzaki, IV¹, pp. 200-1, 203.

² V. *Istoria Romînilor din Ardeal*, I, pp. 210-1.

de la Botoșani, Sigismund Báthory veni la Bistrița pentru ca la sfârșitul lui Mart să se dea forma legală noii sale stăpîniri.

Mihai fu rugat atunci să se împace cu Basta, — ceia ce făcu la Cașovia. Îndată el strînge trupe nouă pentru revanșa de care-i doria, mai mult ca de orice, sufletul. La Maitin, unde odată soldații lui Basta se uniseră cu forțele Statelor ardeleni, *el se înfățișă cel d'întăiu, avînd aparența conducerii*. Basta sosi pe urmă numai, pe la Sătmar, fără să aibă puteri mai multe decît cei 10.000 de oameni ai Voevodului, căci un raport frances socoate la 18.000 armata întregă¹. În această armată erau și 2.000 de Silesieni.

Armata lui Mihai nu cuprindea însă pe vechii și bunii ostași. Baba-Novac, prins în Ardeal, fusese ars pe rug în Cluj, împreună cu un preot al său. Zelestey, Sava Armașul fusese supuși chinurilor: celui d'întăiu i se sfărîmaseră brațele și picioarele pentru a fi apoi aruncat în ocnă; Sava fusese închis într'o temniță ca aceia². În loc, Mihai avea Cazaci din Podalia, haiduci, 600 de Moldoveni și ceva Sirbi, — Munteni de-ai lui aproape de loc³.

Sigismund strînsese o oaste mult mai mare. La Iași încă el avea cu dînsul 10.000 de lăncieri poloni și 16.000 de curteni moldoveni⁴, supt comanda boierului Bucioc. Cu aceștia ieși întru întîmpinarea lui Mihai încă de pe cînd el răsărise abia la Dobrițin.

Războiul era considerat ca un duel între Báthory și între Voevod. Așa-l presintă cronicile ardeleni. Și

¹ Hurmuzaki, XII, p. 1211 și urm.

² Trauschenfels, o. c., p. 177.

³ Hurmuzaki, IV¹, p. 260, no. CCXVIII.

⁴ *Ibid.*, p. 245.

ele ne ajută să vedem că Mihai se pregătise de o mare operă de răsbunare.

În adevăr, încă din Maiu venise vestea în Ardeal că Banatul Craiovei s'a ridicat împotriva lui Simion, aducînd în locu-i pe Marcu-Vodă. „Pretutindeni se strigă Domnia lui Mihai¹.” Se afla că la 31 Maiu boierii de acolo, Buzeștii, au bătut cu totul pe Moldovean, izgonindu-l peste Milcov, și că Ieremia a trebuit să cheme pe Tataari². Intors, el e bătut din nou și mînat prin mlaștini, peste cadavrele de oameni și cai.

Pe de altă parte, Secuții se mișcau pentru Mihai; Sigismund hotărîse uciderea, cu familia întreagă și dărîmarea casei, aceluia care ar fi măcar bănuț că ține la Vodă³. În sfîrșit la Bistrița vor apărea haiduci cu teribilul său rival⁴. Românii din Făgăraș plecaseră pentru Mihai, iar, după luptă, Raț și Mîrzea, cu alți haiduci, vor ocupa Aiudul, vor intra în Oșorheiu și, scoși de acolo, vor prăda, îndrăznind chiar a sfida la Făgăraș pe Moise Szekély, care avea cu el doar 700 de călări⁵.

Cele d'întăiu harțe fură deschise și cîștigate de singurele trupe ale lui Mihai. Două sute de haiduci de ai lui bat, în momentul cînd ai lui Sigismund innaintau încrezător de la Șimplău spre Apus, 600 din aceștia șiucid 200 dintre dînșii⁶. În scrisoarea sa de la 30 Iulie, Basta însuși spune că pe Voevod l-a trimis cu trupele de avangardă⁷.

¹ „In omnibus siquidem locis Michael publicatur“; Trauschenfels, *o. c.*, p. 171.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 182 și *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 187 și urm.

⁵ *Ibid.*

⁶ Hurmuzaki, IV¹, p. 261; XII, p. 1201, no. MCCCLXIII.

⁷ *Ibid.*, IV¹, p. 263.

Basta sili pe principele ardelean să se retragă; în același raport către Curtea din Viena el spunea că era hotărît să-l aducă la luptă cu orice preț, chiar dacă ar fi fost să-i treacă înaintea, intrînd în Ardeal. *Esențialul era de sigur să se împiedece sosirea ajutoarelor turcești, care fuseseră cerute, cu insistență, de Sigismund¹.*

La 3 August se dădu bătălia. Izbînda fu nesigură până la ceasurile cinci, până către seară, spun alții. Atunci Ungurii, surprinși, fură izbiți înapoi, într'o retragere desastroasă. Pierduseră toate tunurile, cizeci și trei la număr.

Mihai vorbește astfel, scurt, în misiva lui către Împăratul: „Cu ajutorul lui Dumnezeu, la 3 ale lunii, i-am atacat, i-am bătut tare, li-am luat toate tunurile și steagurile²“. Un singur cuvînt despre Basta, și acesta, în propriul său raport, abia-l pomenește. Împăratul, în răspuns, atribuie succesul „vitejiei tale și a lui Gheorghe Basta“³.

Dar din toate părțile lui Mihai i se puneau în samă, marele, fulgerătorul succes. Becteș-Pașa din Erlau spune: „După înfrîngerea lui Sigismund de afurisitul Mihai..., cel foarte viclean și rău“⁴. O descriere franceză contemporană mărturisește că lupta a fost cîștigată de Voevod și de Basta: „armata lui Sigismund a fost întăiu ruptă de Valoni, și pe la cinci ceasuri Mihai Voevod, de o parte, și Basta, de alta, au încercuit-o“⁵. Simigianus vede în cavaleria și artileria armatelor

¹ Simigianus, p. 249.

² Hurmuzaki, IV¹, pp. 265-6, no. CCXXIII.

³ *Ibid.*, XII, p. 1217, no. MDCCXCII.

⁴ „Dapoi la rotta di Sigismondo dal scomunicato Michal..., molto astutto et malvagio“; *ibid.*, p. 1213, no. MDCCXXXI; cf. și mai departe, no. MDCCXXXIII.

⁵ „Son armée a esté premièrement fendue par les Valons et sur les cinq heures Michel Wayvode, d'un costé, et Basta, de l'autre, l'ont enfermée“; *ibid.*, XII, p. 1211 și urm.

unite factorul victoriei ¹. În sfârșit, Miron Costin, după izvorul său polon, dar poate și după cel intern și, oricum, după tradiție, resumă lupta astfel: „ce, stînd Nemții în frunte cu focul, și Mihai-Vodă lovind din dos pe oastea Batoreștilor, au frînt pe Batorești, cît abia au scăpat ei cu capetele“, pentru ca să adauge apoi, cum l-au lămurit și „oamenii bătrîni de pre acele vremuri“: „Făcutu-s'au veste de biruință la acela războiu mai mare a lui Mihai decît a lui Basta Giurgi, care zavistie au făcut și perirea lui Mihai-Vodă“.

Căci, din partea lui, Basta, în Memoriile sale, atinge numai în treacăt participarea lui Mihai, afirmînd că intervenția acestuia, cu Ungurii, Moldovenii și Cazacii săi, plus cinci companii de arcebusieri germani ai colonelului Flanz, dați în locul celor o mie de călăreți luați lui de Basta pentru formațiunea sa, a fost făcută fără vre-o chibzuire și inițiativă personală: „De altă parte, Valahul și Rothal, secundînd scopurile lui Basta și îndeplinind ordinele lui, cu soldații lor, se purtară așa de vitejește și de fără frică, încît ajunse foarte ușor să arunce în neorînduială oastea vrăjmașă, cu mult măcel și moarte, puind-o pe fugă ²“.

De aici, în momentul cînd Mihai era hotărît să se îndrepte spre Făgăraș spre a liberă familia sa și a trece de acolo în Țara-Românească, lovitura ucigașă de la Turda, în ziua de 18 ale aceleiași luni, August. Dacă Beauri și Mortagne, Valoni, săvîrșiră crima, din

¹ P. 249.

² Dall' altra parte, il Valacco et Rothalt, secondando gli disegni del Basta et adempiendo gl'ordini suoi, con le sue genti, si diportarono cotanto valorosi et intrepidi, che facilissimo gli si rese disordinare il restante dell' essercito hostile, con molta stragge et mortalità, ponendolo tutto in fuga“; Spontoni, p. 159. Cf. pp. 156-7.

ordin, un izvor săsesc dă meritul Ungurilor Szekély Ambrus și Nagyláky Ferencz ¹. Trupul, lăsat fără îngropare zece zile și *mîncat apoi de c'ni* ², tusese pus în pămînt noaptea de ofițerul de reiteri silesieni Ioan Schneckenhans ³.

Omorul n'a fost răzbunat : Mihai apucase a trimete înaintea pe aceia dintre soldați cari țineau la persoana sa, în frunte cu Mîrzea și Gheorghe Raț ⁴. Erau acolo „mazilii și toți Valonii (?)” ⁵.

Ceilalți nu crîcniră măcar.

Și, cuminte, Miron Costin înseamnă: „Și așa s'au plătit lui Mihai-Vodă pentru slujbele ce au făcut Nemților”.

¹ Trauschenfels, *o. c.*, p. 36.

² „Wnnd doch von den Hunden aussgheschoren wnnd ghefresen“ ; *ibid.*, p. 248.

³ *Ibid.*, p. 246.

⁴ Stavrinou, *l. c.*, p. 318

⁵ *Ibid.*

Sucesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele lui Radu Șerban pentru Domnie.

Mihai crease o armată cum nu mai luptase supt steaguri românești, din elementele cele mai răzlețe și disparate: cîțiva Romîni de-ai lui, mulți Moldoveni, pe cari un contemporan ungur îi califică de „cei mai gata de luptă și mai de ispravă dintre Romîni“¹, atîția Cazaci, pe cari-i avuse și la Călugăreni, călăreți poloni cu platoșe, husari de aceia cari făceau admirația lui Miron Costin, Unguri din Ardeal și din Ungaria Superioară, haiduci cari au lăsat numele lor Ținutului de lingă Tisa, și, pe lingă un contingent întîmplător de reiteri germani, silesieni, o mulțime de Sirbi, între cari și Bulgari, și, pe alături, beșlii sirbo-turci. Legați prin credința față de el, prin iubirea pentru persoana lui, prin respectul pentru amintirea celui asasinat, ca și prin deprinderea de a fi laolaltă, prin chiagul luptelor comune care nu se puteau uita și prin cunoașterea țărilor asupra cărora se întinsese atîta vreme acțiunea lor militară de preferință, ei nu se putură despărți multă vreme, și, chiar

¹ Nam hi Valachorum omnium promptissimi et expeditissimi habebantur; Szamosközy, p. 176.

după ce unii apucară într'o parte, alții în alta, ridicînd pe scut stăpînitori pentru nații deosebite, ei impun caracterul lor tuturor întreprinderilor militare ce se fac în regiunile care nu puteau scăpa de dinșii. Același fenomen deci, ca și, în mai mare, ce s'a petrecut, în Apus, cu cavaleria stîrnită pentru ópera de cruciată, care nu și-a atins scopul și, care, de la o vreme, nu s'a putut manifesta nici prin cutezătoare tentative isolate sau, mai tîrziu, ca acele *grandes compagnies*, rămășiță a Războiului de o sută de ani, care tulburară, trezind și servind ambiții, sau lucrînd pe sama lor proprie, pentru jaf, trei țeri, pînă ce, în a doua generație a mercenarilor cari-și creșteau urmașii în siguranța cîștigului, trebui ca Delfinul Franciei, viitorul Ludovic al XI-lea, să-i ducă în Elveția pentru a-i măcina în ultima lor luptă, la Skt.-Jakob, puțin înainte de jumătatea secolului al XV-lea.

Miron Costin și-a dat samă de rostul acestei armate a lui Mihai, care i-a supraviețuit, cînd scrie : „Avea Mihai-Vodă oști deprinse la izbîndă; ales o samă de slujitori ce se chemau pe numele căpitanilor săi, anume: Buzeștii, alții Rățeștii, — foarte stătătoare oaste¹“. Dacă se înlocuiește numele Buzeștilor, rămași înainte de toate boieri și întrebuițînd „aderenți politici“ sau țerani de pe moșiile lor socotite cu sutele, cu al Mîrzeștilor, soldații lui Mîrzea cel Mare și ai lui Mîrzea cel Mic, Dimitrie Mîrzea, acei Mîrzești cari, așezați în preajma Iașului de la începutul secolului al XVII-lea, au întemeiat satul, existent pînă azi, al Mîrzeștilor, dacă se ține samă și de suita, pe care o pomenește același cronicar moldovean, a altuia din „căpitanii lui cei crezuți“, pe lîngă „Mîrza și Race“, menționați aicea, a lui „Geșta“

¹ P. 254.

(Gesty), pe care nu-l cunoaştem altfel, liniile alcătuirii acestor „bande“ temute iese si mai bine la iveală. A se scrie istoria fiecăruia din şefi, a fiecăreia din clientelele ostăşeşti care-i încunjurau ar avea un interes mai mare decât acela, de simplă curiozitate, pe care-l trezeşte expunerea amănunţită a oricărei cariere aventuroase.

Deocamdată însă, pe cînd mercenarii îşi căutau prin Ardeal rosturi nouă, neintervenind decât une ori, după ordinul noului stăpîn, în afacerile noastre, elemente indigene, supt conducerea Buzeştilor, priviţi cu dreptate ca şefii ţerii şi apărătorii onoarei şi intereselor ei naţionale, discutau, cu armele în mînă, întăiu „dreptul“ lui Simion-Vodă faţă de Mihai, şi apoi succesiunea Domnului jertfit pe cîmpia Turdei.

Au trebuit pentru aceasta zece lupte, mai mari sau mai mici, a căror cunoştinţă foloseşte şi prin aceia că luminează mijloacele militare ce se întrebuintau, ca oameni şi ca sistem, pe acele timpuri.

În scrisoarea, citată şi mai sus, prin care Mihai, biruitor pentru ultima oară, arată Împăratului cum s'a desfăşurat lupta de la Goroslău, el mai spune, la acea dată de 4 August 1601, despre răscoala, atinsă şi mai înainte în această carte, a boierilor munteni, că „la 24 după vechiul calendar, din luna trecută“¹, — el se simte, după acel calendar, în Iulie ; deci e vorba de 24 Iunie — Simion a fost izgonit prin „unirea boierilor“ (*conspirato eorum voto*). Şi Polonii usurpatorului au trecut la răsculaţi, cari s'au făcut stăpîni pe toate bunurile. O desertiune care nu ne miră cînd ne gîndim ce goală era Vistieria Domnului adus de străini într'o ţară prădată şi răsculată şi în care, de altfel,

¹ 24 die veteris calendarii elapsi mensis proximi.

— ca și în Moldova, unde nu cruțau taina religioasă a mănăstirilor și cinstea familiilor boierești și, supt Klicki, insultau în Hotin pe pîrcălabul domnesc¹ —, ei „au prădat și au jăfuit toată țara, și mănăstirile, și boieri și săraci, până ce au luat tot ce au găsit la dînșii“².

Uniți cu Udrea, revenit la vechile sentimente, cu Negrea Clucerul, cu Stoichiță Postelnicul, pe cari-atinse răzbunarea lui Simion, Buzeștii izbutiseră a lua țara 'n stăpînire, ca represintanți ai lui Mihai, Domnul cel legiuit, care se aștepta să cadă de peste munți din clipă în clipă. Un alt izvor contemporan arată că izgonitul Voevod s'a retras la Buzău, în Iulie, cu 4.000 de pedestrași și paisprezece tunuri, urmărit de boieri, cari au 12.000 de infanteriști, dar li lipsesc tunurile³, ceia ce ar intra în contradicere cu afirmația din scrisoarea domnească. Simion e hotărît însă a reîncepe lupta, căci Ieremia-i trimete pe „locotenentul“ său, ceia ce înseamnă pe frunțașul boier Nistor Ureche — și cu un căpitan așa de încercat ca Orăș —, aducînd cu el 4.000 de soldați pedestri, 2.000 de călări și șaisprezece tunuri —, ceia ce arată că Domnul așa de scăzut prin comparația, naturală, cu Mihai, era în stare, și pe alături de sprijinul polon, așa de scump și așa de greu, să-și organizeze o oaste a lui moldovenească⁴. Cronica de țară spune că „oștile Mehedinților“, urmărind pe fugar, cîștigaseră întăiu o nouă biruință la Milcov, la „o vale mare ce este dincoace de Focșani“, în locul zis Movila Căiatei — numele fiind

¹ V. știrile din Hurmuzaki, *Supl. II*, vol. II, p. 16 și urm.

² Cronica Buzeștilor, în *Magazinul Istoric* IV.

³ Hurmuzaki, IV¹, p. 265.

⁴ Hurmuzaki, IV², p. 38, No. xxxiv.

și aici tălmăcit ca în Miron Costin, care se rușinează înaintea lui ¹.

Din partea lui, Ieremia anunțase încă de la 30 Iunie protectorilor lui de peste Nistru răscoala munteană, adăugind și vestea despre plecarea mercenarilor neplătiți. La 5 Iulie el explica înfrângerea din Marțea trecută prin aceea că fratele său a fost încunjurat prin munți: „pe de-asupra“.

Cînd Simion se întoarce pentru a da a doua luptă, avem însăși mărturia lui. La 26 din aceeași lună Iulie el arată că la 24, „foarte de dimineată“, a trecut Siretiul și a bătut „supt Rîmnic“, la vechiul vad din luptele lui Ștefan-cel-Mare și lui Ioan-Vodă cel Cumplit cu vecinii munteni, straja Buzeștilor, care numără 2.000 de oameni: „prea puțini oameni au scăpat“ ². Iar Ieremia, o lună mai tîrziu, la 21 August, lămurește că, la 15, Miercuri, Simion, cu Moldovenii de-ai lui și cu *Tatari*, a înaintat până la Buzău după hrană și știri și, întîlnind trupele rebelilor, le-a bătut în chiar tabăra lor, care cuprindea 2.000 de infanteriști, din cari „unul n'o scăpat“, și 3.000 de călăreți, cari s'au salvat numai în mică parte; e vorba și de boierii căzuți în robie la păgîni, cum a fost și cu Neaga Țornicului Mitrea, despre care vorbesc documente de mai tîrziu ³.

Îndată însă acești rebeli învinși, cărora Poarta încerca să li impuie ca Domn nou pe Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, și el însuși un adversar, pe vremuri, al lui Mihai, își dădeau un Domn viteaz și harnic în locul celui pe care li-l răpise crima. Cronica țerii înfățișează pe boierii veniți din Ardeal la Cîrstienești, în

¹ Cf. totuși „Kakanala“ (cet.: Kakata) în raportul lui Ioan Potocki, *ibid.*, *Supl. II*, vol. II, p. 218.

² *Ibid.*, p. 53, no. xxxi.

³ *Ibid.*, p. 54 și urm. Cf. *Studii și documente*, V, pp. 612-3.

sus de Argeș, cari proclamă acolo pe unchiul după mamă al Buzeștilor, pe coboritorul „bătrînului Basarab Voevod“, pe Șerban, care ca Domn și-a zis și el Radu. Stroe Buzescu, propus, refuzase, iar Marcu, pe care-l voise Basta, nu putuse fi primit, ca unul ce era un copilandru de optsprezece ani ¹.

Dar partidul creștin n'avea sprijinul lui Basta, asupra căruia, în Septembrie, năvălise din nou, pe la Trotoș, Sigismund Báthory, începînd o lungă frămîntare, pentru cetăți, cu Imperialii strămtorați, cari trebuiră mai tîrziu să primească o linie de demarcație ce-i trimetea la Nord de Murăș și Arieș ².

Concomitent cu pătrunderea prințului ardelean în vechea lui stăpînire, înaintează și Simion, care așteptase, după cît se pare, aceasta. La 6 Octombrie se dă o luptă — a treia —, în care boierii fură din nou învinși ³. Un ajutor din Ardeal, cu Mirzea cel Mare și haiduci, nu izbuteste a opri izbînda Domnului întors pentru răzbunare: vedem pe Simion dînd vești de biruință din Pitești, la 1-iu și la 5 Novembre ⁴. Radu, cu 4.000 de oameni, se duce la Basta, căruia-i și face jurămînt, trimetînd pe Stroe Buzescu, ocrotitorul său, la Curtea împărătească ⁵.

În primăvara anului 1602 se făcu expediția de restabilire, care duse la a patra luptă, și aceia nenorocită. Basta, într'o scrisoare din 5 Mart, pretinde că a dat clientului său nu mai puțin de 14-5.000 de oameni (!), cu Ludovic Rákóczy și, cu căpitanul valon Boulet. Dar în fața lor aceștia găsesc pe Geezer-Pașa,

¹ Spontoni, pp. 161-2.

² *Studii și documente*, IV, p. VIII și urm.

³ *Chron. Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, p. 197.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, la această dată.

⁵ *Chron. Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, pp. 198-9.

cu tot atîția Turci și Tatars, păzind un „pas strîmt“. Cutezanța lui Rákóczy, care, fără înțelegere cu camarazii săi, se aruncă înainte, aduce înfrîngerea. Se pierd 2.000 de oșteni și unsprezece steaguri ¹.

Memoriile lui Basta cuprind o expunere amănunțită a expediției lui Radu-Vodă pribeagul și a lui Boulet. Și aici — intențiile fiind aceleași — se afirmă că ostașii de cari dispuneau năvălitorii nu erau mai puțini decît 15.000, dintre cari 3.000 de călăreți din țăbăra imperialilor. Cu ei trece el pe la „hotarele Moldovei, la *Enhè*“ (*ne'confini della Moldavia, ad Enhè*), ceia ce nu înseamnă altceva decît vechiul loc de luptă de la Năieni. Se ajunge la un cîmp „triumfiular“ între munți, unde apare un dușman mai numeros. Boulet trimete înainte o mie de arcebusieri, el avînd să atace pe aiurea cu 2.000 de călăreți, în zori, — cam ce făcuse Mihai Viteazul în 1600. Moldovenii caută să încunjure această avangardă, dar de pe un deal cei doi șefi observă și caută a împiedeca. Gloata întrebuițată era însă așa de nesigură, încît părăsește totul pentru pradă; la urmă și arcebusierii se împrăștie la o nouă lovitură a Moldovenilor, și Tatarsii cearcă a închide retragerea celor bătute. La întoarcere, Moise Szekély, îndeplinind și acum rolul de odinioară, lovește în spate, la Vașarheiu, pe cei ce se îndreptau spre Bistrița. Radu va trece, prin Marghita, spre Beiuș, spre Sătmar, păstrînd, cu toată nereușita sa ca pretendent, multe mii de oameni pe care le ține la dispoziția patronului său ².

În această oaste care nu-și poate îndeplini misiunea era Mîrzea cel Mare; de vre-o participare a Buzeș-

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 130-2. V. scrisorile lui Ieremia, Hurmuzaki, I. c., p. 126 și urm. (cf. p. 90 și urm.).

² Pp. 189-93, 203. Cf. Hurmuzaki, IV¹, p. 295, no. CCCXXXIX; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 205.

tilor nu se poate vorbi însă. Ei nu sînt pomeniți nicăiri. Intenția lor era acum să-și facă un Domn al lor din cineva care să nu atîrne așa de mult de ajutorul străin.

Neînrocitul tinerel Radu Mihnea se afla în Giurgiu, neîndrăznind cu cîți Turci i se puseseră la dispoziție, și nu se pricepea ce să facă dintr'înșii, a părăsi cetatea. Puternicii boieri ai Oltului se înțeleseră cu dînsul ca să răstoarne Domnia lui Simion. Delimarcu apare deci cu Sîrbii săi supt ziduri și-l „fură“ de la ocrotitorii păgîni, cari nu-i puteau da stăpînirea. El e dus astfel spre Craiova, de unde, prinși pe neașteptate, Moldovenii fug. Era cu atît mai ușor să se încerce lovitura, cu cît încă de la 8 Mart — se vede dintr'o scrisoare a lui Basta — cellalt Radu pornise din tabăra de la Bistrița și trebuiseră a se lua măsuri contra năvălirii lui ¹

Povestea acestei tentative și a luptei, a înfrîngerii totale, definitive, care a urmat, reiese din scrisori ale lui Ieremia Movilă, și dintr'un raport al lui Ioan Potocki, șeful Polonilor cari apărau șubredul tron al lui Simion.

Radu trimesese spre Craiova numai vre-o mie de oameni. Garnisoana izgonită, pe care o compun și Poloni, se întoarce îndată. Atacînd în zori, la Crețești, pe Jiu, ea învinge, de și noul Domn însuși sosise cu toate puterile lui.

În fața celor 5.000 de infanteriști — între cari 2.000 de haiduci — cu Sîrbii lui Mihai și o mie de călăreți ai lui — și Turci —, Orăș Moldoveanul are numai 1.500 de oameni: de și ceruse stăruitor a fi ajutat, nu-i veniseră nici Nistor Ureche, nici soldații poloni ai lui Tarnowski. Andrei Potcki deschide totuși lupta. În zădar se aruncă Radu asupra Cazacilor, cu boierii săi,

¹ *Studii și doc.*, IV, p. 130 și urm.

încercînd a juca rolul, așa de greu pentru oricine, al marelui Mihai. Tarnowski, cu acești Cazaci și cu husari, răspinge izbitura, care nu se mai repetă. Oastea se împrăștiie. Informatorul polon pretinde că s'ar fi pierdut din partea invinșilor 2.500 de morți și s'ar fi numărat 500 de prinși. Cu turbanul în cap, pentru a nu fi recunoscut, Radu se adăpostește la Cladova¹.

Simion nu putea să reție însă trupele care-l apăraseră cu atîta succes și la Năieni și la Crețești. În vară, el se afla cu totul incapabil de apărare, cînd se află că Radu Șerban, care avea acum cu dînsul și pe Buzești și pe Marcu-Vodă, cu care se întîlnise la Sătmărm², are de gînd să apară în Banat pe la Mehadia și că Basta se coboară pe la Brașov.

Insemnările contemporane ale Sașilor arată că la 22 Iulie Radu era la Brașov, de unde iea drumul spre Năieni³. Trupele pe care i le dăse Basta erau însemnate și, cu obiceiul de-a crește cifrele, s'a putut pune pe hîrtie cifra de 25.000 de oameni⁴. Polonii se coboară 3.000 de lănceri unguri, 10.000 de pedestri și de haiduci, o mie de strînsură și pe Mîrzea. Mîrzea, cu alte cîteva mii, ar fi trecut la 15 August, ca avangardă; Basta s'ar fi mișcat el însuși în această direcție la 23, după ce prietenul său român trecuse munții⁵.

Scrisoarea apărătorului polon al lui Simion, a singurului apărător, Andrei Potocki, afirmă că „Radu Șerban și Buzeștii” — aceștia poate venind din țară pe la Apus — „au încunjurat țara așa de neprevestit.

¹ Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, pp. 116 și urm., 125, 147 și urm.

² *Ibid.* p. 153, no. LXXXII.

³ *Chron. Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, I, p. 207 și urm.: „ad pagum Nén, ad alpium radices“.

⁴ V. nota următoare.

⁵ *Ibid.*

Încît din douăzeci de oameni pe cari dumnealui Voevodul i-a trimes, fiecare în deosebi, ca să aducă știri, nu s'a mai văzut niciunul și că straja noastră de la Teleajen a fost atacată“. Potocki venia de către Ploiești, dar nu cutează să deie lupta și, aflînd că *Marcu-Vodă vrea să ieie Moldova*, se îndreptă, cu ce oaste avea, răpede într'acolo. Radu urmărește, arzînd Tecuciul și trecînd Siretiul pentru a face ca rivalul său să-și caute un adăpost tocmai în fundul Moldovei, la Tirgu-Frumos ¹.

Precisări se pot căpăta prin izvoarele ardelene. Lupta cu „Tatarii, Polonii și Turcii“ are loc la 23 August, și se credea la Brașov că dușmanul a pierdut 4.000 de oameni (!), dintre Imperiali și ostașii de țară ai lui Radu căzînd doar 600. La 28 se aduceau răniții din Muntenia, după ce Basta încă din ajun revenise la Prejmer.

Dar războiul pentru moștenirea lui Mihai Viteazul trebuia să aibă, în Septembrie, încă un act, al zecelea.

El fu datorit revanșei lui Simion, care nu înțelegea să piardă așa de răpede ce cucerise într'atîtea lupte, cu atîtea jertfe. Din lagărul de pe Jijia, la 19 Septembrie, Potocki arată că Voevodul pleacă înapoi spre Scaunul său, cu 2.000 de Moldoveni, 300 de Cazaci zaporojeni și cinci tunuri mici, la 12. A doua zi, Tatarii trec Siretiul la Tecuciu, fără împiedecare, căci oamenii lui Radu-Vodă se răzlețiseră în mare parte, și Domnul biruinței din vară era la Buzău. La 17 Tatarii, cărora fugarul din August li ceruse ajutor, se aflau la Focșani.

În fruntea lor sta, Hanul însuși, și el avea puteri mai mari decît oricînd de la așezarea lui ca

¹ *Ibid.*, p. 193 și urm.

Ilan. Îl întovărășia și nepotul său. Voiă el ca aceste mulțimi, care sînt socotite și până la 30-40.000 de oameni.— Potocki spune: 20.000 în frunte și 20.000 pe urmă¹, să pătrundă în Ardeal, pentru a pedepsi pe Basta, încălcătorul de hotar? S'ar părea că da, mai ales *văzînd pe Ieremia cum uneltește cu Moise*². Cercetînd însă situația Turcilor față de Imperiali în acel moment, se vede că *Hanul era în trecere spre Dunăre și că Simion nu provocase în folosul său mișcarea temutului „Țar“ al Crîmlenilor — nefîind destul de influent și de bogat pentru aceasta —, ci se folosise de expediția acestuia spre Sud ca auxiliar al armatelor turcești.*

Ce s'a petrecut în părțile Teleajenului — la Măgureni, scriu Sașii³, la Ogretin, după un document intern al lui Radu⁴ și, în sfîrșit, „în gura Teleajenului“ și anume la Teișani, cum spune cronica țerii, se poate ști amănunțit, înaintea de toate, din Memoriile lui Basta.

În adevăr, mărturiile românești sînt scurte. Cronica lui Stoica Ludescu, continuînd pe a Buzeștilor, e tîrzie: știe numai de o luptă de trei zile și atribuie un mare rol lui Preda Buzescu, pe cînd de fapt acest rol l-a avut Stroe. Se adaugă doar amănuntul, că după victoria creștinilor, Simion, învinuit că a dat știri false, a fost tratat ca rob, fiind „pus în fiară pre supt pîn-tecele calului“⁵. Iar inscripția, extraordinar de importantă, de pe mormîntul de la Stănești (Vîlcea) al lui Stroe, mort de pe urma rănilor primite, nu face decît să însemne incidentul luptei acestuia, în cea d'întăiu

¹ *Ibid.*, p. 226.

² *Studii și doc.*, IV, p. 134. no. v; p. 135.

³ Trauschenfels, *o. c.*, p. 288: „Mogarenn bey den Hügel“.

⁴ P. V. Năsuiel, în *Analele Academiei Romîne* pe anul 1910.

⁵ *Magazinul istoric*, IV, p. 304.

zi a bătăliei, cu acel cumnat al Hanului. După ce se vorbește de rana lui „la mîna stîngă de Turci“, de „războiul d'întăiu“, de ciocnirea de la Giurgiu cu Hanul, în care-l atinse o săgeată, de ridicarea lui Radu Șerban și de retragerea lui, de solia la Împăratul, de retragerea lui Sîmion, se urmează astfel: „Deaci se-au rădicat (Simion-Vodă) cu Leșii și Moldovenii, și Hanul cu mare oaste de Tătari, și eșiră de să loviră în gura Telejinului la Teișani, în luna lui Septemvrie 14 zile și v leat 7110, Luni dimineată pînă sara; și făcură năvală Marți dimineată de trei ori de toate părțile. Iară, văzînd jupănul Stroe atita nevoie pre creștini, stătu împotriva Tătarilor, de se lovi cu Mirza, nepotul Hanului, și-l junghiă pre Tătar. Și dintr'acel războiu să răni la obraz, și preste trei săptămîni se împlă moartea-i, în luna lui Octomvrie“. Și, încheie Sima, văduva viteazului: „nu fu pre voia cîinilor de Tătari“¹.

Cronicile ardelene știu numai că la 8 Octombre st. n. Basta pleca spre Țara-Românească și că la 21 se întorceau de acolo haiducii cu Mirzea²; din partea lor, Turcii vorbesc de cei 30-40.000 de oameni ai Hanului, cărora li se opun 8-10.000 de creștini³.

Rapoartele polone sînt două: al lui Potocki și al lui Marcu Sobiecki, venit pe la Cernăuți⁴ în ajutor.

Cel d'întăiu spune că, la somația de a se preda, Radu răspunde luptînd, că atacul ce urmează nu izbutește, căci Buzeștii, pe cari singuri îi are înaintea acest vechiu dușman al lor, erau așa de înfăriți, de „nu li-a putut face nimic“; Hanul a trebuit, cu cei

¹ Iorga, *Inscripții*, I, pp. 169-71; P. V. Năsturel, în „Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie“.

² *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I. p. 213.

³ Hurmuzaki, IV², p. 269.

⁴ Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, pp. 213-4.

12.000 de oameni ai lui, să treacă Dunărea, retrimen-
 țind pe Simion în Moldova. Cel de-al doilea fixează
 ca loc al luptei pe Teleajen acela chiar „unde Mihai
 fusese bătut“. Hanul află *cu mirare* prezența Impe-
 rialilor lui Basta; ei pierd — de și lucrul se ține în
 taină — peste 2.000 de oameni. În zădar cearcă și
 alte pasuri. Și el isprăvește în aceste cuvinte: „cred
 că Vodă scrie așa ca să se lase a crede că Poarta
 a împiedecat restabilirea lui Simion și ca să cruțe
 cinstea Hanului, care nu l-a putut restabili“¹.

Scrisoarea lui Basta de la 3 Septembrie, în care se
 arată că Radu se aștepta așa de puțin la această
 lovitură, încît îi dăduse lui Basta un ajutor de 4.000
 de Romîni cari fură trimiși de la Deva spre Lipova
 cu Gheorghe Borbély², aceia din 1-iu Octombrie de la
 Prejmer și o serie de rapoarte germane din lagărul
 imperial de la Brașov dau o parte din materialul de
 întăia mîna care a fost apoi prelucrat pentru expunerea
 amănunțită și deplină din Spontoni.

Ni se spune că Radu avea 16.000 de oameni ai lui
 și că alți 6.000 i-au venit în ajutor: pe lângă Mîrzea
 și cîteva mii de Ardeleni și haiduci erau 3.000 de
 Secuî, 1.000 de lanțe cu Marcu-Vodă, reiteri de-ai lui
 Flanz (trei companii) și Valoni călări (șapte până la
 zece companii); Basta „n'a ajuns la timp cu Preiner“.
 Ardelenii nu erau siguri: să fi ieșit rău, „ar fi prins
 de sigur prilejul“³. La Tatarsi se aflau și 6.000 de
 Moldoveni și 3.000 de Poloni. De fapt, ei se poartă
 rău, încît atît de mult și-au pierdut curajul, și cu toții
 s'au pus pe fugă deplină, ba chiar și contele (Tommaso
 Cavriolo, comandantul ajutoarelor) și Wârlein au tre-

¹ *Ibid.*, p. 827 și urm.

² *Studii și doc.*, IV, pp. 133-4, nq. 1.

³ Die Siebenburger, wann es übl soll ausgeschlagen sein, die
 Gelegenheit gewiss nicht versaumet hetten“; *ibid.*, pp. 136-7.

buit să hăcuiască și să împungă într'înșii cu vârful săbiei, ca să-i oprească" ¹. Au fost astfel 1.500 de răniți și 150 de morți, — ce e drept față de până la 8.000 de morți și de răniți de partea cealaltă. Se ținură numai cei 2.000 de arcași germani puși la dreapta în pădure, „Totuși tabăra noastră a fost bătută cam de două ori. Căci în ultimul atac pe care l'au făcut Tatarii au pus pe fugă pe toți Ungurii, Rații și Sîrbii noștri, și, *de n'ar fi fost Valonii, pe cari i-a avut dumnealui contele Toma în ambuscadă, de sigur că Tatarii ar fi intrat în șanțurile noastre.*“ A trebuit intervenția lui Cavriolo și Wårlein, cu o lovitură în coaste, pentru a se aduce retragerea călăreților dușmani, cari se vor așeza apoi pe dealul din față, mult disputat.

Se pare însă că *hotărîrea a venit de aiurea*. Stroe n'a intervenit zădarnic, într'o luptă singulară ca pe vremurile eroice, de la viteaz la viteaz, ca să poată spune cîntecul despre isprava lui. *El a ieșit din tabără pentru a restabili, reinnoind metoda lui Mihai Viteazul, o situație care altfel ar fi fost pierdută. Epitaful de la Stănești are dreptate: „văzînd jupînul Stroe atîta nevoie pre creștini, stătu împotriva Tătarilor, de să lovi cu Mirzea, nepotul Hanului“. Astfel se restituie și rolul, cu totul trecut supt tăcere, intenționat, al Romînilor într'o luptă unde ei n'aveau numai cel mai mare interes, dar aduceau și cel mai puternic contingent de oaste.*

Apoi a doua zi se oprește harța din ordinul lui Cavriolo. *Atacurile tătărăști avuseră loc însă numai în ziua precedentă, care aceia a fost decisivă.* Marți, Tatarii se retrag, lăsînd, ni se spune, 4.000 de morți, față de „abia 350 de creștini căzuți, dar mulți răniți“.

După Spontoni, Radu opunea celor 40.000 de Tatar,

¹ *Ibid.*, p. 140.

cari aveau numai 1.300 de infanteriști ce nu erau Tatars și mai puține tunuri, 8-10.000 de soldați de infanterie; Cavriolo îi aducea, la 20 Septembrie, contingentul însemnat mai sus, cam o mie de călăreți.

Se constată, de la început, că frontul e prea larg, — și aceasta explică menționarea, în trei izvoare deosebite, a trei localități, așezate, ce e drept, nu prea departe una de alta: Măgureni, Ogretinul, Teișanii. Se află și înfrângerea, de 2-3.000 de Tatars, a străzii Voevodului, sub comanda Secuiului Petru Konkoly, strajă care cuprindea 5.000 de oameni, dintre cari fură tăiați 2.000, iar 800 căzură în robie.

Se întărește deci șanțul împrejmuitor, făcându-l de douăzeci de ori mai capabil de a rezista și flancându-l cu patru redute, în care se așează tunuri; intrarea se închide cu țară, cu trunchiuri rostogolite, cu gunoiu. De o parte, acest nou front se razimă pe deal, de altul pe păduri. Marcu-Vodă, pe o înălțime, păzește cu 3.000 de Secui și o mie de lanțe ardelen. Meritul acestei orfîndiri se atribuie, firește, lui Cavriolo, dar nu ne putem împiedeca de a constata asemănarea perfectă între dînsa și aceia de la Mirislău și, tot așa, și aceia de la Teleajen.

În ziua de 23 apare Hanul Gazi-Ghirai. S'ar fi ordonat imediată retragere în tranșee, după o întâie ciocnire a dușmanului cu Valonii. Românii, „cu foarte mare furie“ (*con grandissima furia*), i se aruncă înaintea, ca și Ungurii cu sulite, ceia ce silește pe comandantul forțelor apusene să scoată peste șanț pe propriul său frate, Camillo, și pe Wârlein Germanul; Vimercati, altul dintre comandanții contingentului, scoate în pădurice 400 de haiduci, pe cînd tunurile bat în stolul gros al tătării. Se dă un timp lupta pentru dealul din mijloc, trei atacuri ale Hanului fiind frîntele după ȧltul. Aici se așează, *fără a-i fixu impor-*

țanța, intervenția lui Stroe Buzescu. A doua zi apoi nimeni nu mai părasește tabăra retranșată și, lăsând 5 000 de morți, Gazi-Ghirai e silit a se retrage.

Urmarea acestui mare succes, care asigura Domnia lui Radu-Vodă, au fost *atacurile lui peste Dunăre, contra cetăților turcești și sălaşurilor de Tatars, în primăvara anului următor.*

Ele nu erau un capriciu, nici un simplu incident militar. Față de starea lucrurilor în Ardeal, urmașul lui Mihai Viteazul își dădea samă că poate să i se ceară o năvălire peste munți, și el știa bine că ea nu posibilă decât dacă ar scăpa prealabil și de *pînda turcească din acle vechi cetăți*, și mai ales de *amenințarea Tatarilor*. În adevăr, s'a stabilit că, anume pentru a înfrîna pe Domnii noștri, după isprăvile lui Mihai, *Nogaii Hanului*, cari străbătuseră ca prădători adesea aceste Ținuturi, *fuseseră așezați întâiu în Basarabia-defos, apoi în Dobrogea însăși*, care nu-i cunoscuse până atunci¹.

Această expediție, singura pe care Radu a întreprins-o contra Turcilor, ni e cunoscută prin însemnările pe care le vom întîlni, tot așa de simple, de sincere și de sigure, și în alt moment din cariera războinică a Voevodului, ale Ragusanului Alvise Brad.

Căpitani de la Teișani rămăseseră pe lângă Domn, Mîrzea fiind în preajma Giurgiului, Ionașcu, alt Moldovean, în București. Ei așteaptă înghețul Dunării pentru ca, la 8 Februar 1603, să se arunce asupra țintei ce-și aleseseră, și aceasta de și boierii, chemați supt steag, zăboviră Orașul Silistrei e năvălit, puindu-se pe fugă acel Ahmed, ginerele Hanului, căruia acesta voise, în

¹ V. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*, p. 216 și urm.

1595, să-i dea Moldova, și Radu Mihnea. Vodă e de față și, văzînd că nu se poate lua cetatea, se retrage, — rădvanul lui intrînd pe o copcă în Dunăre. Al treilea căpitan, Gheorghe Raț, care, după veirea lui Mihai, prădase la Alba-Iulia mormintele vechilor prinți ai Ardealului, rămîind un timp în această țară¹, intră în Dobrogea pe la Hîrșova, gonind pe Turci din castel. Cînd din Silistra se trimit contra lui 300 de spahii aleși, *delii*, ei sînt distruși de *Romîni dobrogeni*, cari-i înneacă în Dunăre; numai cei din Dăieni, fugari din țară, urînd șerbii „Rumînilor“ din principat, și temîndu-se de bir, primesc rău pe Domn, opunîndu-se cu armele. Ahmed-Pașa trebuie să se retragă pînă la Bazargic².

¹ Spontoni, p. 172.

² *Studii și doc.*, IV, pp. 114-7.

VI.

Sucesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele pentru Ardeal.

Peste cîteva luni numai, ajutorul lui Radu era cerut în Ardeal, contra lui Moise Szekély, care ridicat pe scut de Ungurii lui, ajutat de Turcii de la Timișoara —Becteș-Pașa fiind chiar în oaste—și simpatizat și de Romîni Banatului, încunjurat apoi de pandurii sîrbi¹, începuse o stăpînire care era să ție numai prea puțină vreme, isprăvindu-se cu o catastrofă.

Să urmărim izvoarele ungurești, — în primul rînd pe Szamosközy.

La stăruitoarea dorință a lui Basta, Voevodul trimete întâiu pe un Sîrb ungurit, Lupu Kiss, cu 1.400 de Sîrbi, Unguri și Romîni, împreună cu un Ioan Ciungul sau Cionca, acesta Romîn². Cum luptele se dădeau în părțile Gherlei, cei doi căpitani înaintează până la Dumitra, în „vidicul“ Bistriței. Aici li iese înainte un vechiu trădător al lui Mihai însuși, Secuiul Gheorghe Makó, cu 3.000 de Tatars, Unguri și Sîrbi. Ai noștri sînt bătuti, după o aprigă împotrivire; Lupu cade în mîinile Tatarilor, de la cari apoi îl răs-

¹ Szamosközy, p. 41.

² Ioannem Cyonkam, id est Mutilum.

cumpără vechiul său camarad, Moise, pentru a-l întrebuința apoi supt steagurile lui ¹.

Al doilea corp de ajutor românesc e comandat de Dimitrie Mîrzea, cu care nu vin însă mai mult ca 200 de Romîni și Sîrbi, cari nu pot trece de Sighișoara. În același moment cu înfringerea lui, e prins la Secui, unde mersese pentru a-i tocmi, de cei doi Bogáthy, Cavriolo. Basta trece prin Cluj la Sătmar, lăsînd lui Senyey apărarea Gherlei, puternic întărită. Prințul Ungurilor ocupă Clujul, pe care-l pradă, și somează Bistrița, pe urmă Sas-Sebeșul: să se predeie; haiducii lui apar supt zidurile Sibiului, Impăratul era dispus a recunoaște pe biruitor.

Radu ² fusese oprit de concentrarea la Dunăre a trupelor turcești supt Pașa-Hidir, care avea ordin să sprijine și el pe Moise ³; trimetînd la Poartă — după afirmația acestuia o solie de treizeci și doi de boieri pentru a cere pace și momind pe vecinul de peste munți cu oferte de prietenie și jurămînt, Domnul muntean iea hotărîrea de a interveni în sfîrșit, în momentul cînd trupele ungurești ajunseser acum la Brașov ⁴.

Dar el se mulțămii întăiu a face să treacă o avangardă sau mai bine îngăduie trecerea în Ardeal a lui Delimarcu, avînd doar o sută de haiduci, Romîni și Sîrbi, și a lui Gheorghe Raț însuși, care nu dispunea de mai puțin decît 3.000 de Sîrbi și Moldoveni, pedestri și călări. Mîrzea merge și el cu această mică

¹ Îl mai întîlnim la Sighișoara; p. 112.

² Basta-l chemase din Maiu; *ibid.*, p. 168. Kracker, trimesul lui Basta, oferia din partea acestuia 3,000 de Secui, 1.000 de Sași, etc.

³ *Ibid.*

⁴ Moise scrie la 14 Iulie „in castris nostris ad civitatem coronensem positis”; *ibid.*, p. 164.

oștire, la care se adauge ca sfătuitor, împreună cu Alvis Radibradi, și Athilio Vitercati, rămas în țară după lupta cu Tatarii.

Aceasta nu împiedecă negocierile între Radu și Moise; la 11 Iunie merg de la cel d'intăiu, după ce „Craiul oferise pacea și mijlocirea cu Turcii, Slugerul Manoilă și Armașul Zlat¹. Domnul cerea, între altele, ca Becteș să oprească pe Simion și să nu se dea drumul „Tatarilor Bugeacului“. Solii aduceau și scrisori cu douăsprezece peceti, de la boieri, contra „neputinciosului², „crudului“ de Simion, pe care l-au adus numai „cu pielica lui“³.

Raț pornește pe valea Teleajenului și, ocolind Brașovul, care, ni spune însuși Radibrad, dădea toate cele de nevoie lui Moise Szekély, se îndreaptă spre Feldioara. Se așteaptă aici puțința de a trece la Basta, împreună cu 300 de Secui, cari li se adaugă. Dar așteptarea de peste o lună demoralizează trupele, asupra cărora se exercită și anume întehiri. Ioan Raț, boier al lui Radu, răspîndește zvonul că s'a făcut înțelegerea cu Moise, Domnul căpătînd cetăți de refugiu, după vechiul obicei, în Ardeal, și chiar boierii lui, moșii în această țară. Ostașii se gătesc să plece în deosebite părți, și trebuie mari stăruinți pentru a-i reținea și aduce, înapoi. La urmă, Secuii cei răi ai lui Ștefan Bedö schimbă caracterul național al micii armate. Kracker îi dă steag austriac și ia jurămint în numele singur al Împăratului.

Toate acestea încurajează pe Moise. El cearcă să cîștige pe Secui, și deocamdată se hotărăște a sparge ceata de la Sighișoara. De la Mediaș, el trimete pe Gheorghe Makó și Mihai Imécsy, amîndoi Secui expe-

¹ *Ibid*, p. 129.

² *Impotens dominatus*; p. 181.

³ *Inter pelliculam suam*.

rienți, dîndu-li și 3.000 de călăreți aleși și 500 de Tatars, supt un nepot al Hanului. El însuși fi urmează, cu porunca de a nu se încerca lupte până la venirea lui.

Secuii însă, ajunși la Remete, „paisprezece mile de Brașov“, dau lovitura, în patru grupe, contra străjii comandate de Mîrzea cel Mare¹, în care erau 2.000 de călăreți, Secui, Sîrbi și Romîni. Cei d'întăiu singuri ar fi resistat la ciocnire, pierzîndu-se în vîlmășag două steaguri roșii ale noastre, două ale Sîrbilor. Romîni se întăresc, cu tunurile lor, între șanțuri, luptînd de la amiază până seara, cînd vine Dimitrie Mîrza², cu forțe proaspete, din țară: 300 de călăreți, Romîni și Sîrbi. Makó se retrăsese la distanță de șapte mile. Ceia ce înseamnă că după răspingerea străjii, ca la Teleajen, tabăra a resistat și a cîștigat biruința. Dacă a treia zi după luptă Raț se retrage spre Brașov, oprindu-se între Rîșnov și Cîstian, e numai pentru a ieși înaintea Domnului său.

În noua așezare, cu dealuri la spate, el se apără în față cu un șanț și face tabăra de cară, legate prin lanțuri, intrată acum în obiceiul oștirilor noastre. Makó încearcă în zădar o lovitură. E răs pins și apoi urmărit până la pădurea Codlei, pierzînd 1.500 dintre ai lui, față de 300 numai din partea cealaltă. El însuși e prins, tovarășul său rămînînd pe cîmpul de luptă; între fugari erau și Lupu Kiss și Ciungul, trădători, ca și șefii Tatarilor. După biruință, Romîni se infundă în munte până la Bran, unde iarăși se întăriră.

Moise trece acum Oltul, venind până la Apața, tot cu gîndul că poate să cîștige pe Secuii săi. Cu dînsul

¹ Maior Merza quem vocant.

² Merza alter, quem Minorem vocant.

are numai o parte din forțele de care dispunea, Cei 2.000 de Poloni plecați de la Imperiali, cu Ioan Kaminski, erau la Dej, ca și Albert Nagy, cu o samă de Unguri; lângă Deva se afla Gheorǵhe Borbély, cu Valențin Török și cu viitorul prin ardelean Gabriel Bethlen. Tatarii cei mulți nu intraseră încă în Ardeal. El are de fapt doar 6.000 de Tatars, Turci și Unguri.

În sfârșit, după o nouă solie către ai săi, Logofătul Dan, și un Constantin, căruia Mihai, ca unui pretendent, îi tăiasse nasul la Alba-Iulia în 1599, Radu, solicitat din nou de Radibrad, iea hotărîrea supremă. De la Rucăr el vine 'n Ardeal în ziua de 12 Iulie st. n.¹.

De aici ne călăuzește Radibrad. El spune că Voevdul a urmat linia munților, ca și Mihai în 1599, și ca să împiedece aprovizionarea dusmanului și, iarăși, de teamă ca Brașovenii să nu-l atace pe la spate. La 16 el se afla în cîmp deschis, gata de luptă.

Moise făcuse și el tabără, la Moara de hîrtie, în ciuda sfaturilor lui Becteș, care rămîne afară, cu 2.000 de Tatars și 200 de Turci. Szamosk`zy descrie rînduiala. Cară legate cu funii încunjură pe print; la spate are o pădurice; în față o mlaștină. Douăzeci și cinci de tunuri mari și mici îi stăteau la dispoziție, — Radu avînd numai patru tunuri ușoare¹. Totuși o ultimă dată, prin Ștefan Halmagy și doi Brașoveni, el oferă pacea, pe care oastea de Sirbi și Secui a dusmanului său n'o voise în ruptul capului.

Tot cronicarul ungar ni înfățișează amănunțit așezarea oștii lui Radu între Rîșnov și Vilcan, în ziua de 17 Iulie. Cei doi Mîrzea sînt la aripa stîngă, contra Tatarilor; de către Brașov stă Raț; la mijloc, pedestrima și haiducia; Radu e lângă steag. După Simi-

¹ După Simigianus el ar fi zăbovit, așteptînd contingentul cerut Împăratului prin Leca Aga (p. 213).

gianus, cellalt izvor unguresc, el avea doar 4.000 de călăreți și 6.000 de pedestri.

Și un izvor și altul, într'o concordanță perfectă, arată cum, supt focul, rău îndreptat, al artileriei lui Moise, Romîni înaintază de pe dealuri spre Brașov. În fața mlaștinii, arcebusierii haiduci ai lui Radu — învățați de succesul Cazacilor la Teleajen în 1600 — descălecă și trec prin apă. Strigătul de luptă al Romînilor e „Sfintul Nicolăe“. La cară, luptă Delimarcu și le sfarmă, pe cînd unii dintre ai lui sar peste ele. Odată ce se înlătură această piedecă, începe măcelul, cu sulii lungi care trec prin două și trei trupuri; ai lui Moise pier ca „niște turme speriate“, *velut atterrita armenta*, scrie Szamosközy însuși¹. Nu se iau prinși decît doar cîte un om cunoscut, ca Ștefan Tholdy și Nicolae Bogáthy, ca begul turcesc din Moldova Banatului.* Lupu Kiss fu spînzurat la Cluj. Rămășițele încercatei nobilimi ardelenae au perit aici. O parte din fugari fură așteptați de țeranii romîni în Pădurea Dracului și nimiciți.

Cît despre Turci, ei nici nu intraseră în luptă. Beteș oferă doar lui Moise să-l ia cu sine pentru a-l scoate din Ardeal. Bătrînul ostaș refuză a primi această rușine mai mare decît toate, cu care se învoi însă un Francisc Rhedey. Pană Grecul, unul din boierii lui Radu, îl ajunge cînd fugia să se închidă în Brașov, și-l împușcă prin spinare; apoi Raț însuși îi taie capul, care va fi expus în Brașov pînă ce mila lui Mihail Weiss, unul din fruntașii orașului, îi va face loc într'o livadă neștiută.

Marele-Vistier Nica duse la Basta, și Radu Buzescu, Mircea, fratele lui Mirislău Logofătul, și Radibrad Im-

¹ P. 218.

* Lista celor uciși la Szamosközy, care acoperă de injurii pe Romîni.

păratuluf, nu mai puțin de treizeci și două de steaguri, printre care unul mare turcesc. În schimb, Cesarul trimise biruitorului, prin Radu Buzescu, marele steag de investitură, și, cu acest prilej, Spontoni ni-a păstrat priveliștea frumoaselor ceremonii de la Tîrgoviște, cu desfășurarea în mijlocul unor trupe în număr de 4.000 de infanteriști, 3.000 de călăreți și 500 de arcebusieri călări ai lui Vimercati, a celor două steaguri ale țerii, cu corbul și cu chipul Precistei ¹.

Dar Radu, care trezise și el invidia lui Basta, venit de la Sătmar la Maitin, avea prea mult înaintea ochilor soarta lui Mihai ca să încerce în tovărășia lui cucerirea Ardealului. Peste câteva zile se întorcea în țară. Imperialii ocupară singuri Alba-Iulia, în ultima săptămână din Iulie; Polonii de lângă Dej se lăsară bătăuți și ei. Proclamat general la Orăștie, Borbély, unit cu Albert Nagy, nu putu face nicio ispravă și fugi spre Caransebeș și Timișoara, pierzînd în drum o mare parte dintre ai săi.

În Ardeal rămăsese dintre ai noștri, prădînd până la Olt, numai Raț, cu 2.000 de Sîrbi și de Romîni. El întovărăși la Lipova pe Basta și îndeplini apoi o misiune la Borbély, pe care nenorocirea-l zdrobise și fisiscește, grăbindu-i moartea ².

Unele știri le mai dau izvoarele săsești.

De și Domnul plecase până la Mediaș, o parte din ostașii săi mai zăboviră, prădînd Sighișoara și Gurghiul, și luînd, spun Sașii, până la 100.000 de capete de vite. Gheorghe Raț stăruie în Ardeal și mai departe, cu 2.000 de haiduci, urmîndu-și rătăcirile ca în 1601, pe vremea ultimei lupte a lui Mihai. Reveni

¹ P. 245 și urm.

² *Ibid.*, până la pagina 343. Ceva știri și în Trauschenfels, o. c., pp. 63, 249.

În 1604, la Sighișoara, Sibiiu și Mediaș, apoi la 1605, cu haiducii sîrbi, nemți, și avu de Înnălțare o luptă la Ibașfalău cū dușmanii. Lămuriri nouă ni dau acele cronici săsești ¹. El se întilni atunci cu Simion Movilă, care, însoțit de Ali-Pașa, intra în Iulie 1605 prin Secuime, și la Sighișoara avu această întrevedere, poate în legătură cu planurile pe care veșnicul vînător-al tronului muntean le mai hrănia încă ². O intervenție a lui Radu-Vodă, care retrase pe cei 2.000 de oameni ai lui Raț, zădărniți pe lîngă noul prinț al Ardealului, definitiv evacuat de Imperiali, Ștefan Bocskai, aceste intrigi ³. El oferi vecinului său 3.000 de oameni cu tunuri și hrană pentru 800 de călăreți ⁴.

După prada tătărească din 1605, se făcu astfel pe un număr de ani pace în Țara-Românească, așa de zbuțumată până atunci. Oastea lui Mihai Viteazul fu în mare parte disolvată: în locul trupelor de pănă atunci, Voevodul dădea vînători de cîte două săptămîni, în care se impușcau lupi, mistreți și căprioare, ori ieșia cu slujitorii la pescuit în „iazul de lîngă Gherghița“, care se pare a fi Snagovul și care dădea peste o mie de crapi dintr'odată ⁵. El păstra la vecinii săi sași, pe cari-i împărțășia de asemenea spectacole, reputația unui om „bogat, viclean și foarte

¹ Trauschenfels, *o. c.*, p. 267 și urm.; Kemény, *Fundgruben*, I, pp. 185-6; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 216 și urm.

² Trauschenfels, *o. c.*, pp. 64, 158 și urm. Totuși Radu asigură că bătrînul căpitan sîrb e în serviciul său (*ibid.*, p. 182).

³ *Ibid.*, p. 183. Cf. prefața la *Studii și doc.*, IV.

⁴ *Studii și doc.*, IV, p. LIII.

⁵ Trauschenfels, *o. c.*, p. 195; Kemény, *o. c.*, II, p. 106 și urm.; *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 234.—În 1604 veniseră ajutoare muntene la Imperiali: „ein heilloses Volk, aber gute Soldaten“; *ibid.*, p. 187; Kemény, *o. c.*, II, p. 98.

încercat în lucrurile ostășești¹. În zădar năvăli în 1604, pe la Hațeg și Mehadia, Ștefan, fiul lui Petru Cercel²; în zădar se mișcau la hotare, visînd de Domnie, Pătrașcu fiul lui Mihai, Stoichiță, Cămărașul Mihai, cari fură arestați în 1608 la Alba-Iulia³.

În 1610 se vorbea totuși de gîndurile lui asupra Ardealului, unde ceruse în zădar, fără plată, cetatea Vaciului. Cei 300 de oameni dați lui Gabriel Báthory, care, *creatură a haiducilor, sprijinit de Gheorghe Raț*, ocupa atunci Scaunul princiar, nu erau o dovadă îndestulătoare că el n'ar urmări visul cel mare odată îndeplinit. Bănuind o înțelegere a Munteanului cu Sașii, cărora voia să li răpească privilegiile, tînărul prinț ardelean se aruncă pe neprevestite asupra Țerii-Românești la sfîrșitul aceluiași an și făcu pe Radu să fugă fără măcar a-și putea lua, odată cu Doamna și cu cele două fete, și pe maică-sa. Prădînd îngrozitor, făcînd pompoase plimbări sfidătoare prin orașe unde punea să se împuște cîinii, desbrăcînd lăcașurile sfinte de bogățiile lor, el stătu în Tîrgoviște, sperînd că Turcii vor îngădui silnica Dacie pe care el o crease, până în Mart 1611⁴.

În Moldova însă, unde domniă Constantin, fiul lui Ieremia Movilă, fugarul află tot ce trebuie pentru a-și face oastea răzbunării. În Iunie 1611 ea-i stătea la dispoziție. Această oaste e socotită astfel de Matei al Mirelor, continuatorul lui Stavrinov: 800 de călări *joi-miri* — numele nou al chiurasierilor poloni —, 400

¹ Raduliumque esse divitem, astutum et rei militaris peritissimum; Trauschenfels, *o. c.*, p. 199.

² Hurmuzaki, IV¹; Bethlen, V, pp. 55-6.

³ Trauschenfels, *o. c.*, p. 201.

⁴ Cf. *ibid.*, p. 253. — Sașii socot la 20.000 de oameni (!) trupele lui; Kemény, *o. c.*, p. 255 și urm.

de pedestri. Din țară, spune același izvor, se strâng „toți dărăbanii, și cît mai mulți călărași“; boierimea, părăsind pe Domnul de (curînd pus de Turci (la 6 Mart¹), Radu Mihnea, se grăbește în jurul vechiului stăpîn, cellalt fiind izgonit la Nicopole. Ajunge ca Marele-Sluger Stanciul să apară cu avangarda pentru ca să dispară creatura turcească (Maiu).

Imediat se dădu lovitura răsplătitoare în Ardeal. Asupra luptei a doua de la Brașov avem izvoare felurite.

Brașovenii, Sașii toți erau acum de partea aceluia pe care-l numiau „vestitul viteaz“², de la care așteptau mîntuirea lor din ghiarele tiranului. Prin Ioan Benckner ei chiamă desperat pe Radu în ajutorul lor. Acesta trece pe un pas neștiut în Ardeal, așa de puțin așteptat, încît cei cari aduseră vestea aceasta încrezătorului prinț ardelean fură pedepsiți.

Știrile săsești sînt bogate cu privire la bătălia din ziua de Sîmpietru.

Gabriel Báthory chemase în jurul lui pe acei cari-l așezaseră în Scaun, haiducii. La 11 Iunie ei vin în Țara Birsei, cu Andrei Nagy și Ioan Ellek; în ziua următoare ei cearcă a lua prin surprindere Brașovul. Văzînd că Domnul lor nu sosește, se întorc la 18 în Ungaria, iar prințul apare între Codlea și Ghimbav la 20. Sfătuitorul său de căpetenie, Ioan Imreffy, cauță și el să puie mîna pe Brașov.

Radu-Vodă, adus în pripă, are oaste puțină, și în ea abia 23.000 de Poloni; tunurile îi lipsesc, Brașovul trebuind să-i deie cîteva tunuri mici; oamenii sînt flămînzi și obosiți³. Stătuse la Rucăr opt până la zece

¹ *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, pp. 241-2.

² Fürnehmer Held; Kemény, *o. c.*, p. 225 și urm.

³ *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 203 și urm.

zile la pîndă. Numărul alor lui nu trece de 8.000 ¹, pe cînd Báthory ar ^{fi} dispus de 32.000 de oameni bine armați, în platoșe vechi de Sibiiu, unii dintre dînșii ².

Domnul muntean își împarte trupele în treizeci și trei de rînduri; cei 2-3.000 de Poloni sînt ascunși după Moara de hîrtie. Vrăjmașul său privește această gloată puțină și fără aparență cu un adînc despreț. „Ce-a venit: vrea să se bată cu el ori să se joace ³?” Scoate cele mai bune elemente din armata sa contra infanteriei românești și, ucizîndu-i vre-o 2.000 de oameni, o răspinge 'n neorînduală. *Nékünk adta Isten*, „Dumnezeu ni-a dat biruința“, strigă „Craiu!“.

Un argintar din Brașov, Seybriger, a fost martur la această scenă ⁴; el a văzut din Turnul Postăvarilor șanțurile umplîndu-se de fugari.

Atunci apar din ascunzătoarea lor Polonii, chiurasierii pe cari Gabriel îi crede întăiu că fac dintre ai săi. Era o zi trumoasă cu soare, și oțelele de pe piepturi scînteiau orbitor ⁵. Atacul lor furtunos răstoarnă totul în cale. Haiducii nu mai aveau praf și gloanțe, atît de mult trăsuseră din puști a biruință. Se împrăstie răpede, aruncînd suljițele de s'a făcut un pod din ele. Romîni se întorc atunci, și încep măcelul și urmărirea. Între cei morți se află Imreffy și Raț, al cărui cap cărunt e bătut la poarta Cloașterului brașovean. Cu grămada se aduc prinșii la movila de gunoiu a orașului pentru a fi tăiați. De toți căzură 12.000 de

¹ Kemény, *o. c.*, p. 255 și urm.; Kraus, în *Fontes rerum austriacarum*, I, p. 2 și urm.

² Mit der hermanstädter schönen altväterischen Rüstang.

³ Kemény, *l. c.*

⁴ Cf. *Studii și doc.*, IV, p. 122 și urm.

⁵ So haben die geharnischten einen trefflichen Glantz von sich gegeben; *ibid.*

oameni. A doua zi, Radu, cutreierînd cîmpiile luptei decisive, spunea smerit: „Sînt prea puţin ca să fi putut face aceasta; n'am făcut-o eu. Dumnezeu din cer a făcu-o cu mîna lui atotputernică¹.” Cît despre Gabriel Báthory, el scăpase abia, în portu-î pompos de husar, cu aripi la coif şi la umeri, de supt ameninţarea lui Jivco, Sîrbul lui Mihai (Schuffka)², ucis în momentul cînd era să puie mîna pe el; un cal fusese săgetat supt el.

Biograful lui Báthory, Gabriel Bojthi (Boithinus)³, se întinde foarte mult asupra negocierilor şi legăturilor patronului său. El crede că Nagy s'a retras cumpărat cu banii Braşovenilor. Prinţul se sprijină pe faptul că are *de trei ori* mai multă oaste ca Radu. El face a se păzi pasurile din spre Moldova ca şi din spre Ţara-Românească. Voevodul îl înşeală trecînd pe la „Tranga“ (Straja?)⁴. 2.000 de arcaşi îl precedă; ei răs-ping pe ai lui Ştefan Torök şi ai camarazilor săi de la trecătoare. Restul oştirii lui Gabriel nu se ţinea decît de jafuri.

Cu 7.000 de călăreţi şi 1.500 de pedestri Radu dă lupta celor 12.000 de călăreţi şi 3.000 de infanterişti ai Ungurilor, aşezaţi aşa încît Bethlen era la dreapta cu curteni şi haiducii lui Ioan Ellek, precum şi cu rebelii de supt comanda lui Baltazar Ördög; la stînga se află Gheorghe Raţ, cu Secuii lui Bedö şi alţii, la mijloc fiind pedestri cu patru tunuri mai mici. La Radu, stînga o au arcaşi şi puşcaşii poloni, cu

¹ Ich bin zu gering solches zu thun; dieses habe ich nicht gethan; Gott von Himmel hatt mit seiner almächtigen Hand gethan; Seybriger, l. c.

² Pomenit mai sus, la arătarea oştirii lui Mihai în 1599.

³ În Engel, *Monumenta Ungrica*. Urmez manuscriptul Gimnasiului săseec din Braşov.

⁴ Tertiam [vlam], que Tranga nuncupatur, tenuit.

Muntenii și cele două steaguri de Unguri ale lui Ștefan Halmagy, dreapta Poloniei cu sulii, Moldovenii cu arce și ceva Tatarî; Radu, cu tunurile, la mijloc.

Locul nu-i place lui Bethlen, dar Ioan Imreffy îl face a fi păstrat. Atacul întâiu îl dau, strigînd „Isus“, „albaștrii“ de la Curte și Secuîi, contra dărbănilor. Între cei ce fug, se află și Radu, tîrit pînă lîngă spînzurătoarea orașului. Dar, îndată, apare cavaleria și, cu voia lui Gheorghe Raț, desertează ofițerul său Ștefan Bedö. Victoria e astfel căpătată, și Radu culege patruzeci de steaguri și o sută douăzeci de fanioane.

Radu se presintă la Sibiu, dar asediul lui nu putu reduce cetatea. Cînd, apoi, apărî armata imperială cu care trebuia să colaboreze, a lui Sigismund Forgách, el văzu îndată, de și acela aducea 12.000 de călăreți și 4.000 de pedestri, că n'are cu cine lucra. Se întoarse prin munții Buzăului, sperînd — ca Mihai odată, — să scape măcar moștenirea sa, unde se încuibase însă Radu Mihnea. Făcu înapoi drumul spre Moldova, urmat și de Forgách, căruiă Tatarîi îi aduseră, supt Bacău, mari pagube. Cu pușinii cari scăpară, el trecu pe la Cîmpulung, pe cînd Domnul român lua drumul Vienei.

Niciodată nu era să se mai întoarcă, de și stăruitor chemat, de acolo. Cu această retragere a lui încă o eră din desvoltarea armatei noastre se încheie.

CAP. - II.
EPOCA DĂRĂBANILOR ȘI A
SEIMENILOR
(1611-33)

I.

Lupte pentru moștenirea Moldovei.

Am văzut cum o armată moldovenească se înjghebase după modelul celei muntene, cuprinzînd și pe atîția dintre luptătorii cari făcuseră parte din forțele luptătoare, rămase acum fără stăpîn, ale lui Mihai. Această armată era să aibă în curînd un rol de căpetenie, trezind și sprijinind o serie întregă de lupte pentru stăpînirea Moldovei.

Deocamdată, cît trăiește Ieremia-Vodă, ea se amestecă odată și în nesfîrșitele conflicte ardelen. Cînd o parte din locuitorii provinciei vecine refuză să primească noua dominație, binecuvîntată de Poartă, a lui Ștefan Bocskai, „rege“ și pentru Ungaria Superioară și stăpîn și la Cașovia, apar pentru el Moldovenii Vornicilor Cîrstea și Ștefan, apoi Șimion, avînd cu el și pe Nistor Ureche, răsare dincolo de munți cu 4.000 de oameni, a căror calitate nu se arată anume, alături de cei 6.000 pe cari-i aduce beglerbegul Ali-Pașa. El înaintează pînă la Prejmer, făcîndu-se că vrea să atace Brașovul, rămas credincios Imperialilor¹. El caută, cum s'a arătat și mai sus, o întîlnire cu Gheorghe Raț, un om care putea fi cîștigat pentru orice, și se pare că avea intenții ca pe această cale să-și cerce încă odată norocul în Țara-Românească. Raț

¹ Trauschenfels, *o. c.*, pp. 181, 250.

petrecu pe Simion la plecare, dar, de oare ce Radu Șerban se înțelese cu Bócskai, întoarcerea fostului Domn muntean se făcu prin pasurile Moldovei, Tatarii singuri apucînd drumul prin trecătoarea Buzăului¹.

În Iulie 1606 Ieremia muria, și, înlăturîndu-se fiul său mai mare, Constantin, puterea era luată de acest Simion, care avea în sfîrșit fericirea de a domni în chiar țara lui de naștere. Scurtă Domnie de un an și trei luni, fără niciun fel de însemnătate. Cînd, nu fără bănuială de otravă, el se stîNSE, problema moștenirii moldovenesti se puse între veri: Mihăilaș, fiul cel mai mare al mortului, de o parte, iar, de alta, Constantin, fiul lui Ieremia.

Mihăilaș luă tronul, dar fu izgonit de forțele cumnaților poloni ai lui Constantin (Septembre), pentru ca, la rîndul lui, prin Novembre, să-l înlătore pe acesta. Cînd se credea acum așezat însă, el fu învins în lupta de la Ștefănești, din 16 sau 19 Decembre 1607, pe care o cunoaștem mai ales dintr'o serie de însemnări străine contemporane, venind din Polonia și Turcia. Ele arată că în armata lui, „bine alcătuită”², de 15-20.000 de oameni, erau și 2.000 din acei Tatarii ai Bugeacului, cari încă de pe vremea aceia, supt mîrzacul cu apucături de independență Cantemir, în loc să stea strajă pentru Turci, lucrau pe sama lor proprie, oferindu-se în dreapta și în stînga, cui li dădea mai mult, sau făcînd prădăciuni unde li se părea mai ușor și mai spornic. Constantin aducea de la soții surorilor lui, măritate tustrela în Polonia, vre-o 2.000 de pedestri și 2.000 de călări, între cari, pe lîngă oamenii lui Vișnieviețchi, unul din cumnați, și Cazaci; avea și arcebusieri pe jos și dispunea de tunuri. Înfrîngerea lui

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. LVII-VIII.

² Ein wollstaffiret Krigsvolck; *ibid.*, p. LXVIII, nota 1.

Mihăilaș, părăsit de Turci, spune Miron Costin¹, fu deci, totală. El ar fi pierdut 4.000 de oameni, pe cînd de la adversarul său cad abia 200².

Domnia lui Constantin fu de acum înaintea liniștită, căci vărul său învins și adăpostit în Țara-Românească, la Radu Șerban, muri acolo, fiind înmormîntat la mănăstirea din Dealu. După aceea relațiile între cei doi Domni se putură îmbunătăți, așa încît, în clipa surprinderii și izgonirii sale, Radu căută la vecinul său moldovean un adăpost și găsi chiar mijloacele pentru a-și reface oastea menită să-l răsbune.

Turcii nu putură împiedeca toate aceste acțiuni, dar ei erau hotărîți să înlăture pe toți trei acești turbulenți vasali. Am văzut cum pentru Muntean a doua zi după victorie fu o catastrofă; Gabriel Báthory era să fie dat de rîpă în 1613, iar între aceste două lovituri o a treia, mijlocie, în 1612, atinse pe trufașul și ușuratecul Constantin.

Contra lui, Poarta trimese pe un bătrîn ostaș, originar, cum pretinde Miron Costin, dintr'un sat putnean, dar care se pretindea fiul acelui Tomșa de la mijlocul veacului al XVI-lea care, ridicîndu-se contra lui Despot, se intitulase Ștefan-Vodă, Avuse o tinereță zbuciumată și luptase la Jaca, în Pirinei, participînd la războiul între Henric al IV-lea și regele spaniol Filip al II-lea³. Era și un iubitor de soldați frumoși și călătorii străini îi vedeau trecînd pe ulițele Iașului în haină roșie și cu cei 500 de arcebusieri călări după dînsul⁴.

¹ P. 260.

² V. și Hurmuzaki, IV², p. 294 (povestirea unui Albanes); VIII, p. 324 (știri polone).

³ V. *Pretendenți domnești*, în „Analele Academiei Romîne“, XIX, p. 286.

⁴ Tommaso Alberti, în Iorga, *Călători, ambasadori, etc.*, din „Buletinul Societății Geografice“, p. 13.

El făcu ușor să plece Constantin înaintea lui, Dar vara readuse pe tânărul Movilă pentru a încerca soarta la acel „Corn al lui Sas“, lângă Ștefănești („în drumul Sasului, la vii, pe Prut“, spune Tomșa însuși), unde avuse odată noroc. Lupta se hotărî însă, data aceasta, în paguba lui.

Miron Costin are știri bogate și precise cu privire la ce s'a petrecut aici, în acea zi de 19 Iulie 1612¹. Ștefan dispunea de ostași din ăi lui Mihai, de Mîrzea — cel mare sau cel mic —, de Ghețea (Göczy) și de Racea — alt Raț decît Gheorghe, căzut în luptă, cum văzurăm, cu cîteva luni înainte. În tabăra lui de la Popricani, pe Jijia, nu departe de Iași, vin și Tatarii mîrzacului Cantemir.

Din partea lui, Constantin aducea contingentele date de cumnații săi și boierimea Movileștilor, care, pînă la sfîrșit, s'a ținut de dînsul. Era o cîetă „fără de nicio tocmeală, fără strajă de a puterea hi“, o gloată cutezătoare de aventurieri. Aveau tunuri, dar nu știură să facă us de dînsule. Răpede, toată înjghebera se desfăcu în elemente răzlețe, care fugiau. Rămas stăpîn netăgăduit, Ștefan-Vodă puse supt sabia sa sprijinitorii boierești ai pretendentului Vasile Stroici, bogatul Balica, Grecul Chiriță Paleologul, Boul și un Miron Stolnicul. Cît despre Constantin, prins de un Tatar, el peri la trecerea Niprului.

Vechiul trunchiu al boierimii moldovenești avea însă multe ramuri și destulă vlagă în ele. Cei rămași în viață din acest partid „aristocratic“, cu Beldiman și Sturdza în frunte, încearcă a desface de Domnul iubit de țerani de apărătorii lui însiși. „Au tras slujitorii toți în partea sa, și pe Mîrzeștii cei de la Mihai-Vodă“, strîngîndu-să în tabăra de răscoală de la Cucuteni.

¹ Data în *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 257. Cf. *Doamna lui Ieremia-Vodă*, în „Analele Academiei Romîne“, XXXII.

*Dărăbanii însă,—cîteva mii la număr —alcătuiți, și aici ca și în Țara-Românească, după modelul trabanților ardeleni, rămîn alături de Domn. Și putem vedea și alte elemente ale oștirii de atunci. Ștefan face apel la locuitorii chiar ai Scaunului său de Domnie, pe cari-i chiamă la „leafă“, — la *jold* se mai zicea de sigur (după „soldă“ ; de unde „cai de jold“): „au strigat și tîrgul în leafă“, și îndată s'au înscris calfe de prăvălii și vagabonzi, oameni fără ocupație : „den slugile neguțitorilor și oameni nemernici“. În sfîrșit ostașii călări ai satelor, curtenii cu bir scăzut și cu datorie de vaste, i-au stă-tut la îndemînă printr'o prielnică potrivire, căci o samă din ei veniseră să se înfățișeze la cercetare, să fie „trecuți în revistă“ de Domn, după un obicei care e și al celor mai vechi timpuri din organizația ostășească a Romînilor de pretutindeni : „s'au prilejit atunce de venise și den Ținuturile den jos niște steaguri de că-lărași la căutare“.*

Astfel o lovitură a călăreților domnești pe la spatele „slujitorilor“, vechilor mercenari de profesie, „de latură tîrgului, de-asupra fîntînii lui Păcurar“ de unde numele mahalalei de azi a Păcurarilor —, hotărî lucrul. Răscopala era înnăbușită. Dar se pare că prin aceasta, știindu-se ce om strașnic în sancțiuni era Tomșa, *s'a distrus și acea frumoasă oștire de profesioniști din care o parte se alipise la noul Domn moldovean*. Ei nu vor mai apărea, Ștefan fiind încunjurat de străini, arcebusieri călări, cum s'a mai spus, pentru ca mai târziu în luptele lui cu Movileștii să tocmească și auxiliari francesi.

Ocasia i se va oferi în luptele pe care tot cruzimea lui, care nu cruța nici pe femei și al rga la cele mai sălbatece rafinări, le-a provocat în 1615¹.

¹ V. și Gh. Brătianu, în *Revista istorică*, II, p. 54 și urm.

Până atunci însă amînduror Domnilor romîni li se înfățișă prilejul intervenției în Ardeal, după cum odinioară făcuseră, din aceeași poruncă turcească, înaintașii lor de la jumătatea veacului al XVI-lea, în alte tulburări ale nobilimii ungurești din provincia vecină.

Lui Radu Mihnea, pașnicul cărturar, iubitor de pompă și de mărire fără sînge, îndemnul din 1612 al stăpînilor de a repeta năvălirile lui Mihai și lui Radu Șerban pentru a susține pe Andrei Gőczy, ridicat contra nebunului de Gabriel Báthory, îi căzu foarte greu, și el nu stătu pe gînduri să-l refuze formal. Și vom releva că în această expediție ardeleană a celor doi Domni romîni comandantul suprem, Ungurul renegat Maghiarogli, în legăturile lui cu Ardelenii, întrebuița singura limbă în care se putea înțelege toată lumea, cea românească¹.

Luptele pentru Domnia Moldovei reîncepură în 1615, după o nouă baie de sînge a boierimii din Iași — un izvor săsesc asigură că și femeile ar fi fost trase în țapă². Ca răspuns, „Doamna lui Ieremia“ trecu Nistrul, aducînd pe fiul său Alexandru sau Alexăndrel, crescut destul de mărișor pentru a putea face figură de Domn; coconul Bogdan, cel mai mic din fiii ei, o întovărășia. În fruntea unei oștiri care s'a putut socoti în Ardeal ca numărînd 20.000 de oameni, între cari mulți Cazaci³, se afla cneazul Vișnieviețchi, unul din soții poloni ai Domnițelor, un Lacki și un Korecki, Samuil.

Măcelul se făcuse către sfîrșitul lunii Septembrie. La 6 Octombrie porniau Polonii. La 16 Novembre, după o ciocnire lîngă Suceava, Ștefan Tomșa, care dispunea

¹ Iorga, *Brazovul și Romîni*, p. 86 și urm.

² Trauschenfels, *o. c.*, p. 264. Cf. *Studii și doc.*, IV, pp. cxix-xx.

³ *Chron. Fuchsio-Lupino-Ottardinum*, p. 317.

totuși de 10.000 de oameni, era învins (22 Noiembrie), pentru ca apoi, după ciocnirile de lângă Tecuciu și Bîrlad, la 24 Ianuar 1616, să fie silit a fugi spre cetatea turcească a Brăilei, unde așteptă, mult timp, în zădar sprijinul pentru restaurare al stăpînilor săi.

Miron Costin dă lămuririle necesare asupra bătăliei care făcu din Alexandrel Movilă, încă un trecător Domn la Iași. Oștile se întîlniră la Tătăreni. Călăreții lui Vodă se împrăștiară, dar dărăbanii resistară îndelung, îndărătnic, lângă satul Tăuteștilor. Li se oferiră condiții onorabile de capitulare, și ei se increzură. Apoi sabia polonă intră în ei. *Ei fură nimicîți cu totul și nu-și mai aflară urmași, creatorul lor însuși fiind menit la o răpede înlăturare din partea Turcilor.* Astfel dispărură acei mîndri soldați pe cari cronicarul moldovean, care i-a văzut în copilăria lui, ni-i descrie, „cu haine tot de feleandrăș¹, cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Țara Leșască, cu pene de argint la comănace și cu table de argint la șolduri și la lădunci²”, — cea d'întăiu uniformă românească adeverită documentar.

Două descrieri apusene completează pe povestitorul moldovean.

Alexandru, Elvețian, cavaler al Sfîntului Mormînt, care era să și piară în aceste lupte, arată cum, fiind oastea lui Alexăndrel la două mile de Iași, dușmanul apare către seară. Încep întăiu harțe de-ale Cazacilor, amestecați cu Francesi despre cari va fi vorba și mai departe. Vișnievietchi era pentru un atac imediat, Korecki însă zăbovește. A doua zi, la 22 Novembre, se cucerește muntele din față și se dă asaltul, Zaporo-

¹ *Flandrisch*, postav de Flandra.

² P. 265.

jenii fiind la stînga, în fața Tatarilor. Îndată, „ca oile fără apărare“ (*instar inermium pecorum*), sînt uciși Ungurii și Romîni — dărăbanii — și chiar călărimea de Sirbi, Francesi și Poloni a Movileștilor; cad 1.500 de oameni. Vodă fugе la Focșani. La Tecuciu, mai târziu, atacă Tatarii și, crezîndu-se într'o biruință a lor, se ieau la lași măsuri de apărare. Boierii din părțile Bîrladului atacă pe Poloni. La 24 Ianuar apoi se dă lupta de lîngă Tecuciu și cu Muntenii, — oaste de 3.000 de călări. Și această sfortare cade; se ieau cinci steaguri. Între morți sînt 300 de Turci și de Tatars¹.

Cu mult mai bogată și sigură în liniile ei de amănunte chiar, e povestirea lui Joppecourt, gentîlom din Lotaringia, dintre Francesii lui Alexăndrel², — care dă și despre lupta lui Constantin Movilă, la Cornul-lui-Sas, cu același Tomșa, știri de care, pentru caracterul lor târziu, n'am crezut că este a se ținea samă.

Straja căzăcească aduce vestea că Domnul are douăzeci de tunuri, al căror comandant însă dăduse asigurări de trădare, căci Ștefan-Vodă îi ucisese un cumnat. O încercare de recunoaștere a acestuia nu izbuțește: cei 1.200 de Tatars și 2-300 de Moldoveni ai lui sînt distruși în mare parte de 500 de Cazaci și 400 de lăncieri poloni.

La 10(20) — povestitorul întrebuițează stilul vechiu — Moldovenii ocupă, cu 1.000 de călări, trecătoarea între două mlaștini. Ei sînt însă încunjurați printr'un nou act de trădare: abia cînzeci dintre ai lui Tomșa ar fi scăpat. Vișnieviețchi închide pe ai săi într'o tabără cu cară, și, aceasta fiind bombardată, se vede că de cealaltă parte sînt numai opt tunuri, mici și rele.

¹ *Ac e și fragmente*, I, pp. 52-5.

² V. titlul complet al cărții sale, mai departe.

La 11 (21) se gătesc oștile. Ștefan are trei cete, cu Tatarii în frunte. La Alexandrel Korecki are, în a doua ceată — Cazacii formînd întăia —, 1.500 de husari, la dreapta, față cu 3.000 de călări „tatarî, munteni și moldoveni“. La mijloc el pune 3.000 de pedestri unguri cu tunuri, pe un deluleț. La stînga era restul călărimii, cu Vișnieviețchi și noul Domn.

Lupta începe la nouă dimineața. Tunurile moldovenești nu nemeresc. Straja Tatarilor e bătută. *Un atac contra dărăbanilor („infanteria ungurească“) răpește artileria Tomșei. Dar călărimea lui era să reiea tunurile („eussent reprins sans doute ledit canon“). Numai o sforțare energică a lui Korecki o împiedecă, dar și acesta e silit a se retrage. Acum atacă Alexandrel, care e, o clipă, în primejdie, și Vișnieviețchi. Numai astfel se decide bătălia. Ștefan-Vodă „arăta că vrea mai curînd moartea decît fuga“. Și aici se spune că, la retragerea lui, dărăbanii se predară, strigînd „Trăiască Alexandru-Vodă“, dar fură măcelăriți.*

Pentru lupta de la Tecuciu se socot trupele muntene la 4.000, ale lui Korecki, Poloni și Cazaci, la 6.000 de călări. Se capătă hotărîrea, pe Siretiu, prin lovitura dată de Korecki cu 400 de Sirbi („Gerbeys“) contra cetei care încunjura cu călărime pe Ștefan.

Marturul frances arată mai departe că trupe de-ale lui Radu Mihnea intrară în Bîrlad, în număr de patru sute de călăreți, pentru ca, surprinși acolo de tot atîția Cazaci, să fie tăiați aproape pînă la unul. Korecki, care-și îngropase acuma tovarășul și cumnatul, înaintează cu 2.500 de alți călăreți, „de elită“, pînă la Vaslui, de care se apropie fiul lui Schender-Pașa, băiat de doisprezece pe treisprezece ani, cu nu mai puțin ca 7.000 de oameni. Polonii se așează „mai sus de un pod de lemn ce este pe rîul ce curge de-a lungul orașului aceluia Vaslui“ — vechiul „Pod Înalt“

al biruinței lui Ștefan-cel-Mare¹ — și, așteptînd aici pe năvălitori, îi lovește în momentul chiar cînd — ca la Călugăreni — ei erau prinși pe scîndurile podului. Era iarnă — și acuma, ca și în 1475. Turcii veniau foarte obosiți de calea nopții. Înfrîngerea lor fu desăvîrșită, cu foarte mari pierderi. Urmărirea fiului lui Schender continuă apoi cale de patru leghi.

Faptul despre care se vorbește apoi, pățania, lîngă Tecuciu („la șase leghi“) a unei părți mari din cei 1.500 de oameni trimeși de Alexăndrel-Vodă cumnatului său și cari, în „tîrgul“ (bourg) unde se aflau — cetește Birladul—, uitară de cei 25.000 (!) de dușmani ce li stăteau înaintea și căutau numai „să se îmbete, să-și supere gazdele prin tot felul de necuviințe și siluirii ale femeilor și fetelor lor“², nu e în realitate decît *întăiul incident birlădean*. Și, de oare ce arată cum locuitorii chiamă în ajutor cîțiva „boieri de țară“³ șiucid prin somnul lor pe acești jăfuitori și batjocuritori de trupuri, se vede foarte bine că e vorba de taptele care precedară, precum se deslușește în scrisoarea cavalerului Alexandru, ciocnirea de la 24 Ianuar 1616.

Moartea lui Vișnievietchi — otrăvit, se spune, în cuminecătură —, hotărîrea oficialității polone de a nu lăsa ca acest conflict, început și el fără voința ei, să ajungă la un războiu cu Turcii, pentru care nu era pregătită, aduseră însă în Februar 1616 un ordin de retragere. Ștefan Tomșa află, se răpède pe urma celor

¹ El a fost refăcut de piatră, la Căntălărești, abia în zilele lui Vasile Lupu, de fratele acestui Domn.

² Ne faisoient autre chose qu'yvrongner et molester leurs hostes, per toutes sortes d'insolence et violemens de leurs femmes et filles; p. 49.

³ Quelques boyars du païs; *ibid.*

ce plecau, prinde mulți robi și se scaldă din nou în singele unei boierimi care parcă nu se mai sfîrșia¹. Polonii rămaseră numai la Hotin, de unde inițiatorii acestor expediții erau hotărîți să revie cît de curînd împotriva Domnului turcesc din Iași.

În această retragere Alexandru fusese întovărășit de „compania francesă“ a acelor interesanți aventurieri, ale căror isprăvi, amănunțite, sînt povestite, în redacțiunea lui Baret, de Joppecourt², adăugindu-se și știrile mai sus discutate, privitoare la luptele înseși, știri de care se pot apropia, numai pentru întîmplările din 1615-6, cele ce se dau într'o scurtă, dar cuprinzătoare informație de zisul nobil de limbă francesă, cavalerul Alexandru, din Ordinul Sf. Mormînt, venit din Elveția³. Dar, în lupta de la Ștefănești cu Tatarii, cinci singuri dintre dînșii putură scăpa de moarte și de robie. Tomșa luă în serviciul lui pe căpitan, Montespın, pe cînd altul din șefi, Rigaut, petrecea zile triste de închisoare la Constantinopol.

Ca dată a plecării Joppecourt fixează pe aceia de 23 Februar,—care însă, ca totdeauna în acest izvor—, e după calendarul cel vechiu. Era cea mai aspră vreme de iarnă, și un marș de patru zile în aceste împrejurări însemna o adevărată mucenicie. Infanteria fu așezată în cetate, ca și boierii.

Aici se alcătuieste din nou o mai puternică oștire, cea veche fiind usată prin atîtea lupte și poate părăsită de o parte din ajutoarele sale românești, căci

¹ Cf. *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 282. Avuse, spune Joppecourt, și o revoltă de potolit la Orheiu cu ajutor de Tatarii la rebeli (v. p. 38).

² *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie*, Paris, 1620; și în Papiu, *Tesaur*, II.

³ *Acte și fragm.*, l. c.

din cele spuse până aici se vedește că Domnia aristocratică a lui Alexandrel Movilă nu era voită, și din cauza jafurilor și altor neajunsuri aduse de străinii pe cari se sprijinia, nici de țerănime, nici de răzeșii războinici, ca aceia din Orhei, cari, cum am văzut, se ridicaseră și împotriva altui Domn de la Turci, mărețul și cumintele Radu Mihnea însuși, nici, ca în cazul de la Birlad, de boierimea umilită în mîndria și încălcată în drepturile ei.

Asupra compunerii acestei oștiri izvorul frances lămurește că se cerură ajutoare în Polonia și că de aici, „pe la începutul lui Mart“, veni Tyszkiewicz, care nu e un necunoscut, cu 3.500 de Cazaci foarte hotărîți (*tout deliberez*) și cu tînărul Potocki, nepot al celui prins în lupta de la Cornul-lui-Sas, acesta avînd și el 1.500 de Poloni, „foarte bine înarmați“. Pe la 1-iu April st. n. erau astfel la Hotin 10-11.000 de oameni.

Să vedem acum amănuntele. De fapt, oastea din Hotin nu ieșise, arată Joppecourt, ea însăși la luptă. ci asupra ei se îndreptase, setos de a-și răzbuna, Tomșa cu Tatarii lui Cantemir¹, în total, ni se asigură, 20.000 de oameni.

Se expune amănunțit planul de luptă. La un șfert de milă de ziduri iese toată puterea Movileștilor, afară de o mie de călăreți aleși: se scot și opt tunuri, ascunzîndu-le bine, dar nu se lasă cetatea fără apărare. Turcii se intercalează între Hotin și tabăra polonă. Tatarii riscă atacul, dar sînt secerați de artileria neștiută. Cazacii isprăvesc cu elementele răzlețe.

Romîniî însă, din ambele țeri, vin la luptă acuma, și biruitorii asupra cetelor Bugeacului și Crîmului dau dosul: trebuie să li se opuie Tyszkiewicz, cu 1.500-600 de călăreți înzăoați, ca să nu cadă tunurile. „Și se luptară

¹ El e acel „prince tartare appellé Monoza“ (cet. Mourza, de care vorbește izvorul nostru; p. 52.

multă vreme înainte de a se ști cine va avea biruința ¹.“ De o parte se adaugă 3.000 de Turci, de alta Cazaci noi și Moldoveni de-ai lui Alexandrel, cari răs-ping atacul. *Tînărul Domn însuși se aruncă, în stilul lui Mihai, făcînd semn cu tunurile lui Korecki să iasă din Hotin.* Acesta grăbindu-se, din partea lui, trebuie ca 2.000 de călări, turci și moldoveni, să asigure retra-gerea lui Ștefan-Vodă. Alte 2.000 de călări nici nu înaintaseră. Ar fi căzut din rîndurile lor nu mai puțin ca 12.000 de oameni ².

Iașul fu ocupat și ars, ca pedeapsă; în urmărire garnisoana de la Focșani fu măcelărită și ea. La Buzău boierii din partidul creștin, care lucrase totdeauna contra „Turcului“ Radu Mihnea, cerură pe Radu Șerban ³. La întors ceata înaintată a lui Troianowski bătutu pe Tatarii ce-i ieșiseră înainte ⁴.

În April 1616 Polonii, cari văzuseră arzînd Iașul, erau deci, din nou stăpîni pe Moldova, izgonind dincolo de Buzău pe Ștefan-Vodă, care-și căuta un adăpost, încă odată, la Brăila Radu Mihnea, care încercase a-l ajuta, se ascunse cu frică la Tîrgoviște. Năvălitorii se întoarseră prădînd.

Dar Poarta era hotărîtă să mintuie odată cu această anarhie moldovenească. Se dădură ordine pentru inter-venție noului prinț ardelean, cumintele Gavril Bethlen, care trimetea pe la Turnu-Roșu 1.000 de călăreți în platoșe sau 300 de haiduci. În Țara-Românească se strîngeau toate mijloacele de luptă, căci era vorba acum ca Moldova să fie încredințată lui Radu cel blînd și

¹ Et combatirent fort longtemps devant qu'on peust congnoistre qui auroit l'avantage; p. 54.

² Pp. 53-5.

³ P. 59.

⁴ P. 61.

înțelept, care va avea să lase principatul muntean în sama fiului lui Iliăș cel turcit, Moldoveanul Alexandru. În fruntea întregii expediții se afla energicul comandant al tuturor forțelor turcești, de la Silistra, de la Babadag, de la Oceacov, pe tot frontul de la gurile Dunării și Niprului, Schender-Pașa. Tomșa fusese mazilit și constrins la renegare.

Ai lui Alexandru-Vodă Movilă nu încercară măcar o rezistență la hotare, față de puhoiul venit asupra lor. La 20 Iulie Pașa de Silistra se găsia, împreună cu ocrotitul său Radu, pe pământul Moldovei. Într'uu singur punct, la Drăcșani, în Ținutul de atunci al Hîrlăului, se încercă o rezistență față de avangarda, „sprintenă“ — spune Miron Costin¹ —, a năvălitorilor. Dar nici acum puținii Poloni ai celor doi cumnați domnești, Korecki și Potocki, nu stătură serios în fața dușmanului. Boierii periră — un capitol ca acela prin care, în Anglia, războiul celor două Rose a istovit vechea aristocrație, — întreaga familie a lui Ieremia fu prinsă. Doamna cea mîndră, care era să fie aruncată, la Constantinopol, în haremul unui Agă², apăru înaintea celor rămași în viață dintre credincioșii ei cu acest strigăt de supremă durere și indignare: „Boieri, boieri, rușinatu-m'au păgînul“³.

Joppecourt începe pomenind lupta ce trebui să se deie din nou contra Orheienilor revoltați și atacul lui Korecki, ajuns și el acum în rîndul cumnaților domnești, contra Cetății-Albe, unde se aflau și o samă de boieri pribegi, dintre ai lui Tomșa; Tyszkiewicz aler-

¹ P. 266.

² Iorga, *Doamna lui Ieremia*, în „Analele Academiei Romîne“ pe 1910, pp. 1043 și urm., 1068-9.

³ Alte știri în *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum, l. c.*, și în Matei al Mirelor, *l. c.*, p. 339.

gase să ajute, dar, nefind tunuri, expediția se făcu în zădar¹.

Schender își face intrarea la Tîrgoviște numai la 25 Iunie st. v., în sunetul muzicii sale de călăreți, între tineri ostași în piei de fiare; Radu adaugă la cei 20.000 de Turco-Tatari 10.000 de oameni, în parte oaste cu plată. Domnul cel nou al Moldovei se oferise a servi la masă el însuși pe oaspetele său.

Plecarea din cetatea de Scaun se petrece la 2 (12) Iulie. Pedepsitorii țerii rebele nu aveau să întâmpine însă nicio adevărată împotrivire, căci — și pentru că Hatmanul Zolkiewski avea nevoie de trupe ca să așeze în Moscova pe prințul de Coroană al Poloniei² — cei 8.000 de Cazaci îl părăsiseră; tot așa făcu și Hatmanul Bucioc, cu 200 de călări³.

La 25 Iulie (4 August), un Sfat de războiu hotărăște deci părăsirea Iașului. Restul oștirii, tot mercenari, se împrăștie, nefiind plătiți: Tatarii începeau să apară în mahalalele orașului. Un Korecki muri de săgețile lor. Tyszkiewicz asigură cu greu retragerea. La Cotnari se produse o ciocnire cu Turcii, cari înhaintau, în număr de 12.000 de oameni. Și ginerele Doamnei lui Ieremia, Korecki, avu să susție o izbitură a păgînilor, în vii, și fu rănit. Tyszkiewicz oferi în aceste părți spectacolul unei lupte singulare ca aceia din 1602 între Stroș Buzescu și ruda Hanului⁴.

Bucioc însuși ieă asupra-și, cu 2.000 de Moldoveni și Tatar, să taie calea Polonilor, pe drumul spre Bo-

¹ P. 62.

² Joppecourt reproduce și zvonul că acest înalt dregător avea candidatul său pentru Moldova, pe fiul mai mare al lui Simion; p. 66.

³ S'ar fi așteptat, în loc, Radu Șerban și „le seigneur Bossy“ (p. 67). Un boier al lui Radu Șerban cu ceva trupe ar fi și sosît (p. 69).

⁴ Pp. 71-3.

toșani, pe cînd trupe muntene și ardelene — Radu Mihnea avuse cîndva și pe Spătarul Leca, tăiat de puțin timp pentru trădare¹ —, înaintau la dreapta, iar Turcii așteptau la spate.

La 23 August (2 Septembre) pornește Schender însuși cu toată oastea lui, ducînd cu sine și cinsprezece ori șeisprezece tunuri.

Cei 5-6.000 de Poloni, cu șase tunuri mai mici, se închid în tabără de cară, ocrotită de o pădurice. Rezistența însă părea imposibilă. Tyszkiewicz ieși printr'o furioasă pornire, dar alții nu-l putură urmă. Cînd se pregătia acum marele asalt din două părți, oastea strîmătorată, obosită și descurajată, puse armele jos.

Moldova era acum la dispoziția lui Radu și a Turcilor, — fără vechii ostași ai lui Mihai, fără dărbănti, fără boierime luptătoare.

O singură dată se mai încercă învierea trecutului. În Ianuar 1617 răsări, adecă, un pretendent care se zicea fiul lui Ioan-Vodă „cel rupt de cămile”²; diac până atunci și, pe alături, în mănăstirea lui, cizmar, el ridică în arme pe mazilii Orheiului³. Cu 3.000 de ostași el merge asupra Iașului și cearcă a momi pe Logofăt, care ținea Scaunul, în lipsa lui Radu, care mersese cu Turcii contra Cazacilor dincolo de Nistru, la Rașcov. Înșelat de dibaciul boier, e prins însă și ucis, ceafa împrăștiindu-se după închiderea căpeteniilor⁴. Însemnăm că în această expediție pentru Turci, Muntenii aveau, se pare, și tunuri, pe care vedem că Alexandru-Vodă Iliș orînduise a i se topi la Brașov⁵.

¹ Pp. 51-2.

² Petri (sic) Vaida Son, so mit den Kameelthieren zerrissen worden; Trauschenfels, o. c., pp. 326-7.

³ Tartamani (ungurește: Ținut) Orsey (cetêște: Ortey); *ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 328. Cf. *ibid.*, p. 332.

CAP. III.

**LUPTE MOLDOVENE ȘI MUNTENE
PENTRU DOMNIA DE ȚARĂ**

I.

Lupte contra Grecilor și Turcilor.

Țara-Românească era însă mai vioaie. Regimul „turcesc“ se sprijinia pe Sîrbii și Bulgarii de la Mihai-Vodă, cari vor începe a-și zice seimeni, după acei soldați permanenți de infanterie orînduită, pe cari, desgustat de Ieniceri, și-i crease Sultanul Murad al IV-lea pentru luptele lui asiatice, până la Bagdad¹. Dar boierii, credincioși tradiției *Buzeștilor*, *Roșii de țară* și alte elemente militare voiau *Domnia de țară, războinică, a cărui deprindere o păstrau de la Mihai*.

Astfel Păharnicul Lupu Mehedințeanul încercă, se pare în lipsa Domnului, dus la Rașcov, o răscoală; pîrît de ostașii străini, el se retrage cu Spătarul-cel-Mare, în Ardeal și aici organizează în pripă o oaste de năvălire, alcătuită din așa-numiții *haramii*, — se pare că înseamnă oastea ungurească plătită din darea *tricesimei*; și la Unguri se află asemenea aventurieri cu acest nume —, *haramii* din cîntecul Mihului Cobiului, care e fără îndoială din acest timp. Conduși de cineva care știe țara, Ștefan Torök, și de tovarășul lui, Pavel Iancsö, ei cad asupra lui Alexandru, care, o clipă, fu părăsit și de seimenii lui, grăbiți chiar să-și

¹ V. „Analele Academiei Romîne“ pe 1910, p. 191 și urm.

vîndă, nefiind plătiți la vreme, armele și caii. Alexandru făcu jertfe de bani ce să-i păstreze, dar totuși straja de 400 de Sîrbi trădează.

Lupu însuși are nevoie de bani, și pentru mercenarii pe cari-i aducea, și pentru aceia cari, din țară, se alipiseră la dînsul. În sensul chiar al mișcării sale, el va închide, deci, pe negustorii greci și-i va despoia de averi. Astfel el avu o bucată de vreme puterea, pe cînd Domnul de la Turci fugi la Brăila, apoi la Ruscuc, pînă-l chemară la Constantinopol, trimetîndu-se steag de Domnie lui Gavril Movilă, la 31 August 1618¹.

Acesta nu va ști să apere însă pe omul căruia, de fapt, îi datorîa Scaunul. În cursul unei nouă expediții peste Nistru — Bethlen însuși străbătu pe la noi, aducînd o trecătoare pace între Poloni și Turci —, Schender prinse pe Lupu și pe Buzdugan și-i pedepsi cu moarte pentru cutezanța lor².

Pacea, de care am vorbit chiar acuma, era să fie ruptă însă peste doi ani de acel ciudat aventurier, Gașpar Gratiani, Romîn slavizat din Croația, vechiu uneltitor cu Francesii, apoi ajutător diplomatic al Imperialilor, negociator al păcii lor cu Poarta, duce de Paros și de Naxos, care, la retragerea lui Radu Mihnea bolnav, silit a merge la Poartă „pentru leacul ochilor“, căpătase Moldova ca răsplată pentru serviciile dubioase ale unui suflet versatil. Ajuns aici, el visă, ca Mihai-Vodă, de Ardeal. Și, ca să-l aibă, ca să fie marele Domn creștin de la Dunăre, — și cu Țara-Românească³ —, chemă pe Polonii Hatmanului Stanislav Zolkiewski, care nu pregetă să vie, în 1620, în

¹ *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 291 și urm. Cf. cu știrile din Matei al Mirelor, *l. c.*

² Aceleași izvoare.

³ Hurmuzaki, VIII, p. 389, no. DLXIII; Șincai, III, p. 18,

ajunul expediției pe care se știa acum că Sultanul Osman, tânăr doritor de glorie, o gătește contra Poloniei. Fusesse destituit de Turci, odată cu Gavril Movilă, și nu voia, ca acesta, să părăsească așa de iute o mărime cu greu dobândită.

Gașpar avea cu el trupe străine, foarte puține: Uscoci de-ai lui de la Adriatică, Ragusani de limbă sârbească, și li pusesse căpitani din Apus, Marino de' Resti, dintr'o veche familie din Ragusa, Annibale Amati și tatăl său, că și Montalbano, care a povestit aceste împrejurări într'una din scrierile sale, — și, după dînsul¹, ca și după rapoarte polone², urmăm în aceste rînduri care caută a înfățișa numai partea noastră în campania începută cu așa de mari speranțe și mintuită cu o așa de grozavă catastrofă.

În lagărul de la Tușora, în șanțurile lui Zamoyski, Gașpar înfruntă pe Aga trimis ca să-l ridice din Scaun și, în Iașul vecin, negustorii turci sînt măcelăriți. Peste cîteva zile el ieșea pînă la Cainari, în Basarabia, ca să întîmpine pe Zolkiewski și pe locotenentul său Koniecpolski, cari trecuseră Nistrul la 3 Septembrie.

Avem din descrierea întrevederii *o priveliște a oștirii de Curte moldovenești, așa cum o formase superbul străin: șaptezeci de halebardieri bărboși, șase armași cu cizme de piele galbenă, cu lungi haine roșii și comănace mici de urșinic (satin) galben, sămănate cu steluțe de argint, comănace aplecate pe ureche; ei au tolbe legate de cingători largi de argint, arce pe umăr și buzdugane suflăte cu argint³.*

Se încearcă față de Schender, care nu zăbovisc

¹ „Analele Academiei Romine“, XXI, p. 27 și urm:

² Hurmuzaki, *Supl.* II, vol. II, p. 474 și urm.

³ *Ibid.*, p. 501.

întru apărarea marginii sale, o defensivă în tabără, la Țuțora. A treia zi, față de stăruința atacurilor tălărești, Moldovenii pleacă, iar Hatmanul Șeptelici însuși trece de-a dreptul la dușman. Rămași singuri — Gașpar fuge la munte, și-l omoară boierul Goe —, Polonii încearcă a se retrage în „tabără legată“, după datina Cazacilor, dar sînt așa de rău bătuiți în cale, lipsiți fiind și de hrană și de apă, încît, mai ales la Slobozia Saucăi, cei mai mulți pier, și o sabie tătărească taie din fugă și capul bătrînului șef al oștirii¹.

Astfel o ultimă încercare moldovenească, în care tot contingentul unei țeri desarmate fusese — spune raportul polon despre întîlnirea de la Cainari — doar șapte sute de oameni, căzuse. Pe la 1630 Domnul întrebuița ca singură putere „siimeni cu sinețe“, pe cari-i biruia un simplu tumult de mahalagii ieșeni². Moldova era gata de orice: de Domnia nouă a lui Radu Mihnea, a lui Alexandru Iliăș, a lui Moise Movilă — care, acesta, doria și el de Poloni, de căraușie și slugărie la Turci, cu prilejul acelor expediții în Polonia de la 1621, cînd Sultanul Osman însuși merse la Hotin și Radu-Vodă negociè pacea, pînă la incursiunile peste Țsru ale succesorului lui Schender la Silistra, fostul rebel asiatic Pașa Abăză.

Țara-Românească presintă altă viață.

Ea-și avea boierimea întreagă, și mai ales cea din Oltenia, leagănul Buzeștilor, foarte vioaie. Roșii de țara erau gata de luptă, și dărăbanii nu fuseseră macar atinși. Dacă Seimenii atîrnau numai de leafa Vistieriei, li se puteau opune ușor alți mercenari, din Ardeal, din părțile Hațe-

¹ V. și expunerea largă a lui Miron Costin. pp. 273-5. Cf. „Analele Academiei Romîne“, XXI, pp. 38-9.

² Miron Costin, p. 294. — Boierul Bucioc, prins, peri în țapă; Resti, Amati cel bătrîn muriră luptînd.

gului, de la Inidoara; și mai erau nobili ardeleni, ca graful David Zolyómy, gata să ajute, pentru bani, pe pribegi; și mai erau, în sfârșit, după modelul haiducilor, Români ostasi din Banat, cu Voevodul Bunea, „Vaidabuna“ pentru Unguri, cari se încercaseră încă din zilele pretendentului Ștefan și cari vor da, la 1632, un Domn principatului vecin.

O nouă încercare, supt Alexandru Coconul („copilul“), fiul lui Radu Mihnea, în 1627, ridică în arme contra Domnului străin pe „călărașii de la Mănești și de la Gherghița și de la Ploiești și de la Rușii-de-Vede“, contra cărora stă Curtea și boierii lui Radu Mihnea. După înfringerea, la Mănești, a rebelilor, boierimea Oltului încearcă pe un pretendent, Paisie, un fiu de Domn de prin vre-o mănăstire, care e răpede ucis¹.

Cunoaștem amănunțit, din Cronica țerii, contemporană pentru acest moment, din scrieri românești și ungurești, din înscripția de la biserica Slobozia din București, desfășurarea expedițiilor întreprinse de boierimea olteană contra lui Leon-Vodă Tomșa, alt Grec, urmașul „Coconului“ și al lui Alexandru-Vodă Iliăș, numit îndată după împrejurările arătate.

Matei Aga, vechiu ostaș al lui Mihai, care mai de curând luptase la Tokaj în oastea prințului ardelean Gheorghe Rákóczy I-iu contra Imperialilor², Aslan, nepot al lui Petru Șchiopul, Spătarul Gorgan — avînd ca șef pe Aslan, cel d'întăiu candidat la Domnie — ieau cu bani împrumutați haiduci contra „Grecilor“, după exemplul lui Lupu Mehedințeanul. Ei se coboară pe la Turnu-Roșu, și-i întîmpină Spătarul Mihi, care luptase și el în Ungaria, pentru Rákóczy, la 1623. Știm

¹ Cronica lui Stoica Ludescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 310.

² V. *Studii și doc.* IX, p. 4 și urm.

din scrisorile unui călător, Strassburgh, că Leon avea cu el 200 de gardiști dalmatini, foarte bine gătiți, și altă oaste, anume 1.000 de călări și 600 de pedestri. Știm de aiurea că avea și Sîrbi, cu căpitanul Voicina¹ și, adaugă visitorul, „am întrebat cîți ostași se mai pot strînge în țara lui. A răspuns că 10.000 de călări 2.000 de pedestri au mai rămas, și a suspinat, mai spuind că pe vremea lui Mihai-Vodă erau 50.000 de oameni supt arme²“. În lupta de la Ungureni, în Romanina, i, apărătorul Domniei e bătut, și Leon trimete, ca odinioară, Alexandru Iliș, pe Doamna lui la Turci dunăreni. El însuși se retrase înaintea rebelilor de la Prisiceni, pe Sabar, la Mărcuta, și de aici „de-asupra viilor“, unde era pe atunci un sat deos bit de București, o *Slobozie*. La 23 August st. n. el biruiește și înd în luptă pe Adam Banul și pe ginerele lui Mihai Vișazul, Pređa din Greci. Un număr de „Unguri“ fu împediat la Poartă ca dovadă a năvălirii. Închizîndu-se cîteva zile la Tismana, fugarii se putură scurca în Ardeal³.

Dar Domnii cari provocau lupte erau scoși de Turci Leon păti la 1623 ca și tatăl său Ștefan la 1616 în locul lui se numi Radu, flul lui Alexandru Iliș din Moldova. Și la această veste pribegii se pun din nou în mișcare. Ei erau așteptați pe la Jiu, pe la Bran pe la Teleajen, de Caimacarii, locuitorii de Domn înspăimîntați. Dar Matei, cu Bănășenii lui, veni din Caransebeș, pe la Mehadia. Era înțeles cu Turcii dunăreni, cu begul de Orșova ca și cu Abăză însuși, care avea ambiția de a face el un Domn și, pentr

¹ Stoica Ludescu, *l. c.*, p. 313.

² În Cipariu, *Arhivul*, I, p. 14.

³ *Inscripții*, I, pp. 259-60, no. 595. Cf. scrisoarea din 1630 *ibid.*, IV, pp. 19-20.

aceia-l primi la Nicopol, îi dădu „surlari“ și beșlii de luptă.

„Boierii, Roșii și toată țara căți era' preste Olt“¹ se strinseră în jurul lui și, astfel, când ocupă Bucureștii, după Sîntă-Mărie, el avea o adevărată oștire. Radu trecuse prin Moldova și venia cu oastea pe care i-o putuse pune la îndemînă tatăl său, dar mai ales cu Tatars; în zădar încercase, la hotar, să capete, pe bani, concursul țeranilor, „să se prinză slujitori cu lefi“². Straja lui Matei, cu Mihai Coțofeanul și Radu Deseanul, ambii Olteni, îl dădură înapoi, Domnul voit de țară înnaintînd însuși, pe la 20 Septembrie st. v., până la Buzău, pe cînd Moldovenii pîndiau la Movile, pe Siretiu.

Într'un atac neprevestit, Radu-Vodă ajunse, însă, în Octombrie, până la București, puindu-și tabăra lîngă Obilești și Plumbuita; rivalul său se afla la Dudești, pe lîngă „Moldovenii, Seimenii“ tatălui său. În lupta de avangardă de la 2 st. v., ai lui înving. Îndată oștile se gătiră de marea luptă din 28³.

Fiul lui Alexandru Iliăș avea doar, dintre boierii munteni, cîțiva Greci, apoi pe Mihai, pe un Catargiu, înrudit cu neamul său, pe un Dudescu și un Greceanu, pe bogatul boier Hrizea. La Matei era toată tinerimea doritoare de războiu, și de dincoace de Olt, ca Ivașcu Băleanu; erau călărașii de țară și Roșii; erau dărăbanii, cu Aga Oprea și căpitanul, de loc din Mehedintzi, Lupu Buliga. În strigătul de luptă al Arhanghelului Mihail ei răspinseră pe Tatars, cărora biruința îi era indiferentă. Radu fugi „cu capul gol“, părăsind

¹ Stoica Ludescu, *l. c.*, p. 315.

² *Ibid.*, p. 316.

³ Data e îndreptată după calendar. Cronica are 25 pentru ziua de Sîmbătă.

grija Domniei; învingătorul căpătă în curînd și marea întărire de la Constantinopol¹.

Oastea țerii, a boierimii, crease, la București, treizeci de ani după plecarea lui Mihai, un Domn de țară.

¹ *Ibid.*, pp. 316-8.

CAP IV.

**ULTIMELE LUPTE ALE OȘTILOR
ROMĂNEȘTI SUPT STEAG PROPRIU
(1637-1655)**

I.

Seimenii lui Matei-Vodă Basarab

Așezarea lui Matei Basarab în Scaunul Țării-Românești era în legătură cu planurile cele mari pe care le formase în aceste părți Abăză, ambițiosul Caucasian, care în munții săi fusese, o bucată de vreme, un rebel contra Sultanului și care aici, la Dunăre, se înfățișa aproape ca un stăpînitor autonom, dispunînd de tronurile românești, primind pretendenți¹, depuind Voevozi, recomandîndu-i la Poartă pentru întărire pe aceia cărora se îngrijise a li da întăiu el însuși puterea în mînă. Abăză vroia ca prin Domnul de la București să supravegheze Ardealul, unde dominația lui Gheorghe Rákóczy I-iu, puind capăt luptelor pentru putere, crease o temută organizație militară, în legătură cu interesele europene ale războiului de treizeci de ani. Și, în același timp, cu buna pază asupra mișcărilor acestui suspect, capabil de a se împotrivi armatelor turcești și de a-și smulge o independență complectă, beglerbegul dunărean voiă să ducă mai departe, împreună cu Tatarii și cu *Domnii noștri însiși, readuși la funcțiuni*

¹ Un „Stanomir tabacul din Rîmnic“ stătu un an de zile lîngă dînsul fără rezultat; Kraus, *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 6-7.

luptătoare, opera războinică împotriva Polonilor începută de Sultanul Osman.

Încă de la 1633, Matei e chemat la lupta peste Nistru, la asediul puternicei cetăți polone la Nistru, Camenița, împreună cu vecinul său moldovean, Moise Movilă. Nici unul, nici altul însă nu-și servesc cu credință stăpînii, și Turcii, pentru a sili la acțiune această aripă stîngă a oștirii lor, trebuie să între în ea „cu săbiile smulte“¹. „N’aveau inimă“, spune un contemporan, un străin, „să lovească pe creștini, frații și vecinii lor, ci, după o hartă ușoară, se retraseră, dar nu fură mult urmăriti.“ O înțelegere secretă exista între Romîni din ambele taberi și „dușmanii lor“. Falsi călărași de ștafetă ai lui Moise aduseseră, pentru a pune capăt campaniei, vestea că se apropie Cazacii, cari, de fapt, nici nu porniseră. Pașa de Silistra, „socotind și răceala acestor două țeri la bătaie“, e adus deci a se retrage fără nicio ispravă, — ceia ce trebuia să-i aducă, îndată, rechemarea la Constantinopol și peirea².

Expediția fu reluată în 1634 de noul comandant la Dunărea românească, Murteză, dar calea pe care o luă acesta putea să inspire grele bănuieli Domnului muntean abia instalat. În adevăr Turcii, în fruntea cărora se aflau trei Pași — Halil fiind acuma cel de Silistra—, în loc să se îndrepte, după vechiul obicei, spre vadul de la Isaccea, trecură râul la Giurgiu, în ziua de 2 August. Se pare chiar, după o notiță rătăcită într’un loc oarecare al compilației destul de târzii care, de la un timp, ține locul cronicei contemporane pentru

¹ Miron Costin, p. 299.

² Iorga, *Studii asupra istoriei Romînilor în secolul al XVII-lea, mai ales după corespondența olandesă din Constantinopol și alte izvoare inedite sau neîntrebuințate*, București 1900, p. 13 și urm. — Matei se unise cu Pașa la Galați, în ziua de 20 Septembrie, și venise în Scaun la 16 Novembre (Cronica lui Stoica Ludescu, l. c., p. 320).

Domnia lui Matei-Vodă, că avangarda turcească pătrunse până în preajma Bucureștilor, ca și cum s'ar fi pornit pe urma unui vînat de mult rîvnit, apărînd și „din sus de București, la morile Cetroceanilor“ și „din jos de București, de spre Văcărești“¹.

Pretextul alcătuirii ostășești era, firește, războiul cu Polonia. Abăză însă nu se mai afla în viață, și o mișcare populară, întetită și întrebuințată de boierii romîni din Iași, porniți, după exemplul Muntenilor, și ei contra Grecilor, așezase ca Domn al Moldovei pe acel Vornic Lupu, care, arătînd încă de atunci unde țîn-tește, își luă marele nume bizantin de Vasile, al aceluia pe care și ca dătător de legi era să caute a-l imita. Lui Vasile-Vodă, cu planurile ce avea — și care priviau, potrivit cu amintirea lăsată de Mihai Viteazul el însuși, și Țara-Românească și Ardealul —, nu-i trebuia însă la hotare acest războiu cu Polonia care aducea necon-tenit oști turcești pe pămîntul său. Cu istețimea, cu cunoștințele și mai ales cu bogăția lui, el știu a face să se încheie pacea, făgăduindu-se din partea Turcilor că uneltitorul de vrajbă, cutezătorul și neastîmpăratul mîrzac Cantemir, căpetenia, cu titlu de Pașă, al Tata-rilor Bugeacului, va fi scos din colțul acela de pîndă, împreună cu toți ai lui².

Tătărimea nu era să se liniștească însă cu atîta. Pe lîngă neascultătorul din obicei, Cantemir, Sultanul, strașnicul Murad al IV-lea, cuceritorul „Vavilonului“, al Bagdadului, avu în curînd prin aceste părți un rebel fățiș, în persoana Hanului însuși, Inaiet-Ghirai. Și împotriva lui, cu tot năcazul Domnului moldovenesc, care-și avea acum legăturile trădătoare, se îndreaptă noul căpitan de margine al Împărăției, Chenaar, și la

¹ *Ibid.*, p. 322.

² V. studiul meu citat mai sus, pp. 29-30.

un moment dat comanda o va lua un om de o și mai mare reputație, beglerbegul Mohammed. În vara lui 1637 pleacă astfel către Bugeac Matei ca și Vasile. Mitropolitul Varlaam știa că era vorba de a se înlătura „nește Tătari ce-au rămas de-a lui Cantimir-Pășea, de nu-s închinați acei Tătari nice Împăratului, nice altuia nimănuia, ce înblă ei de capul său; ce nu știu până unde le va fi mărșul“. Cu acest prilej Domnul moldovean veni la Chilia, la Ismail și până în preajma Cetății-Albe; Matei, din partea lui, atinse numai ținutul lacului Ialpug.

Cantemir însă, privit iarăși ca un tulburător, trecu pe acolo prin Chilia în Dobrogea spre a se da prins la Constantinopol, unde, după nouă vicisitudini, îl aștepta moartea de mîna calăului. Hanul, scos și el din rostul lui, avu aceeași soartă. Cele șapte semînții tătarești din Bugeac se supuseră. Opera păcii, în folosul Polonilor, asigurată de acum înainte, măcar în ce privește pe tâlharii păgîni mai apropiați de dînșii, era altfel asigurată¹.

Pentru astfel de acțiuni militare, dar și pentru propria lui apărare contra evidentelor intenții ale Turcilor de a scoate din Domnie pe fostul client al lui Abăză cel disgrățiat și executat și mai ales pe omul a cărui situație, sprijinită de iubirea reală a întregii boierimi, nu atîrna de favoarea cercurilor intrigante și corupte ale Constantinopolei, îi trebuia lui Matei o armată, altfel de armată decît aceia pe care o moștenise de la Leon-Vodă.

Pentru aceasta el adăugi la elemente balcanice mai vechi, poate și la ceva dărăbanți unguri ce-i vor fi

¹ Miron Costin, pp. 303-4; Stoica-Ludescu, p. 322; Hurmuzaki, XV, p. 1035 no. MDCCLXVIII; cf., studiul meu citat, p. 370 și urm.

rămas de la trupele chiar cu care năvălise, forțe nouă venite de peste Dunăre, mai ales din părțile bosniace, pline de haiduci ridicați împotriva ordinii de Stat otomane. Pe acești sprijinitori străini ai puterii sale îi numi, îmbrăcându-i și înarmându-i poate cum Sultanul însuși îmbrăcase și înarmase noile sale cete permanente, cu soldă, *Seimenii*, cu același cuvânt furcesc pentru oastea cea nouă. Un contemporan sas, Kraus, spune explicit: „Să se ști, că acești Seimeni erau o pedestrimă inimoasă, bă/bată și iute, cei mai mulți Sirbi sau Rați, și s'au format în 1636, tocmai supt Matei“¹. Iar un alt cronicar ardelean, ungur, însemnatul demnitar care a fost Ioan Bethlen, explică astfel: „Seimenii sînt pedestri culeși din neamul Tracilor, un fel de oaste îndrăzneț și de ispravă, dar nestatornic și aplecat la răscoală“².

Din ce alte elemente, străine și de țară, se alcătuiă oștirea nouă a Țerii-Românești, *singura adevărată oștire românească pe acest timp*, se poate vedea din ceia ce spun izvoarele asupra întâiului atac al Lupului contra vecinului său în acest an chiar, 1637.

Lovitura Domnului moldovean nu era de mult pregătită și se sprijinia mai mult pe influența surprinderii și pe sprijinul ocult al protectorilor turci de la Constantinopol și al lui Mohammed chiar, comandantul expediției în Polonia intrerupte prin pace. De aceia Vasile-Vodă n'are o armată în adevăratul sens al cuvîntului, pe cînd puterea militară a lui Matei pare a fi

¹ Pp. 219-20.

² Hi [Semeni] sunt ex natione Thracum collecti pedites, audax et expeditum, verum inconstans ac seditiosum militiae genus; *Historiae*, p. 36. — Pentru legenda unui Simion venit la Matei: v. Kraus, *l. c.*, și memoriul meu despre Seimeni în „Analele Academiei Romîne“, XXXIII, p. 191 și urm.

fost alcătuită încă din acest timp. Căci Miron Costin, după ce spune că acel d'întăiu avea doar „oști cîteva, iară tot de țară și lefecii și acealaltă oaste, fără puțini Sîrbi ce avea în leafă, călări“, descrie astfel mijloacele de luptă ale Munteanului, care „apăra al său“: „avea oști și străine, și de țara sa, ales pedestrime; fiecînd avea cîte o mie în leafă, fără dărăbanii de țară și călări de-ai noștri moldoveni, acolo merși în leafă, cărora era numele levinți“ — după modelul leventilor, „răsăritenilor“ din Levant, ai Turcilor —; „și Leși călări ținea purure cîte 200 și, deosebi, Unguri călări“¹. După rapoarte venețiene ale bailului, Moldovenii ar fi fost în număr de 30.000, iar contra lor Domnul Țerii-Românești ajunse a putea strînge 28.000 de luptători, cu douăzeci de tunuri².

Planul cuprindea înlăturarea lui Matei în folosul fiului, beteag și bolnav, al lui Vasile, Ioan-Vodă. Înainte de a se mișca însă Turcii, Moldovenii se grăbiră către Milcov. Ei răsătură până la Rîmnic, izvoare ungurești afirmă chiar că până la Buzău³. Aici, de pe urma stăruințelor făcute la Constantinopol, un ceauș veni să li aducă ordinul de a se opri.

„Și în urma ceaușului“, continuă cronicarul moldovean, „au silit și o samă de oști de-a lui Matei-Vodă“ — „simețite“ acum, cînd marea primejdie de spre partea Turcilor dispăruse. Ele loviră „coada oștii“ ce se retrăgea; Miron Costin pretinde însă că Vasile ar fi avut o atitudine de viteaz și, întorcîndu-se cu fața spre urmăritori, „au înfrînt pre Munteni“.

¹ P. 305.

² Hurmuzaki, IV², pp. 494-6. n-le DLXX-I.

³ Aceste izveare sînt analizate în Sîrbu, *Mateiu Băsărdăș auswärtige Angelegenheiten* (după *Török-Magyarokori Emlékek*, IV, și *Levée és Okiratok*, II, și mai ales după scrisoarea lui Matei către Rákóczy, în cea d'întăiu publicație, pp. 504-6).

Cronicile săsești știu numai de o prădăciune moldovenească până la Milcov. 35.000 de oameni ar fi căzut asupra Țerii-Românești, întru apărarea căreia însă Matei avea acum pe Seimenii săi, concentrați întâiu la Gherghița. La Focșani, unde răsări imediat avangarda lui, „hartzele“ ar fi durat cinci zile. Se vorbește de bogata pradă luată de năvălitori: bagaje, trăsuri, argintărie de masă, covorul de aur, cusut cu pietre scumpe, pe cere Vasile sta de se ruga. „Se zice că Matei-Vodă a ajuns din fugă pe Lupu-Vodă și a vrut să-l cruțe, bătîndu-l numai cu mîna peste umăr, ca semn de mărinimie, și l-a lăsat să fugă¹.“ E foarte probabil însă — căci amănuntul covorului îl găsim și aiurea pentru alt moment — că aceste știri se referă la ciocnirea, cu mult mai serioasă, din 1639.

Un ajutor ardelenesc fusese cerut, potrivit cu învoielile ce avea, de Domnul muntean, în ceasul amenințării. El voiă ca Toldalagy, unul din căpitaniii lui Rákóczy, să treacă prin Brețe, aducînd cu sine pe pretendentul Ioan Movilă, fiul lui Simion, cerut de multă lume din Moldova; astfel imediat Vasile ar fi fost silit la retragere. Credea chiar că „domnișorul“ ar putea fi dus până la Iași. Și, cînd văzu că nu se alege nimic din făgăduielile ce i se făcuseră, iar Domnul Moldovei încearcă a-și trimete fiul pe alt drum, prin Pașa de la Silistra, Husein, el întreba „unde e cinstea lui ca și aceia a prințului aliat“².

Nu peste multă vreme, Matei, întărit de Turci, încă de la 22 Decembre, încheie cu vecinul dușman o pace care era să ție însă numai cîteva luni. Căci în 1639 se produse o nouă năvălire, cu și mai multe mijloace,

¹ Kraus, *l. c.*, I, pp. 124-5. Cf. Trauschenfels, *o. c.*, p. 336 și Stolca Ludescu, p. 32, unde se pomenește, *aici*, din greșeală, întoarcerea prădalnică a Ungurilor pe la Trotuș,

² După Memoriile lui Kemény, Sîrbu, *l. c.*

din partea Moldovenilor, cari avuseră răgazul unei pregătiri militare.

Data aceasta, Vasile vine „cu mai bună gătire“, spune Miron Costin, „pedestime și cu puști“. Era sigur de izbîndă: „ținea ca în palmă Domnia Țerii Munténești“. Avem un act al lui din Focșani, 22 Novembre — încă o expediție de toamnă —, în care el iea titlul de Domn peste Moldova ca și peste Țara-Românească¹: în Iași așezase pe fiul său Ioan ca pe un stăpînitor, iar el însuși ar fi vrut să se așeze la București. Lăsînd în urmă drumurile spre Tîrgoviște, el se îndrepta, direct și iute, către cetatea cea nouă de Scaun. Ordinul Sultanului, care se lăuda cu biruința de la Bagdad și amenința că, de nu i se dă ascultare, „în biserici o să strige hoguea“, era formal; se punea în vedere și o năvălire tătărească².

Dar „roata lumii nu-i așa cum gîndește omul, ce în cursul ei se 'ntoarce“³. La Ojogeni, pe Prahova, în locul unde riul se varsă 'n Ialomița, Matei apăru cu ai săi, între acest sat și Nănișorii vecini, pe Ialomița însăși⁴. Era apărat prin situația de acolo, cu ape, păduri, „băhnișuri“; în zădar încercă Vasile să atragă la cîmp pe dușmanul de mult pîndit și a cărui cădere i se părea acum așa de apropiată. Ai lui se răsîndiră prin „podgorii“, prădînd către munte. Atunci Domnul muntean, *supt scutul unei artilerii căreia rivalul său n'avea ce-i opune*, trecu apa, de și nu era vad, și, *decî, această trecere nu era de așteptat*, fiecare călăreț luînd un pedestraș pe calul lui (3 Decembre). Se presîntă apoi, într'o ordine perfectă, „cu oaste stolită“, gata să lo-

¹ *Ibid.*, p. 139 și urm. Cf. Miron Costin, p. 306.

² Sirbu, o. c., p. 171. Cf. *Studii și doc.*, IV, p. cxcix.

³ Miron Costin, l. c.

⁴ Cronica munteană pune lupta aici: cellalt loc e arătat de Miron Costin.

vească. Moldovenii nu se putură strînge însă pentru a rezista. Domnul lor lăasă și corturi și tunuri, fugind la Brăila, apoi, amenințat să fie dat de Turcii de acolo, la Galați. La întoarcere tăie cîțiva boieri pentru trădare, dar nu putu opri înfățișarea la Milcov a Muntenilor, nici trecerea pe la Trotuș a Ungurilor, care trebuie așezată în acest moment, și nu la 1637¹. Ca ultim rezultat, ceaușul cu steag împărătesc fiind prins de Matei, Mohammed-Pașa plăti lovitura neizbutită cu mazilia și cu moartea². Totul durase, după izvoarele săsești; abia „trei-patru săptămîni“³.

Și de aici înainte, Matei își îngrijește oastea, pe cînd Vasile, cu toate marile lui proiecte de a intra în Constantinopol, ca Împărat ortodox, în fruntea ostașilor săi și a unei puternice armate polone, cu sprijinul, decisiv, al unei flote venețiene, nu se gîndește de loc a se pregăti, acum cînd părăsise gîndul ofensivelor, pentru vre-un cas de primejdie. Munteanul trimete astfel în 1644 lui Rákóczy, supă conducerea rudei sale Constantin, fiul lui Radu Șerban, 6.000 de soldați, cari se luptă foarte bine contra Imperialilor lui Homonay la Jeszenő, în ziua de 16 Iulie⁴, pe cînd, doi ani mai tîrziu, cellalt trebuia să caute în Ardeal cele 500 de catane ale lui Ioan Szilágyi⁵.

Ce putea să însemne însă o politică mare sprijinită pe mijloace militare foarte mici era să se vadă înaintea catastrofei care era să cufunde tronul lui Vasile, în cursul împrejurărilor.

¹ Izvoarele citate.

² Cf. și cealaltă compilație de cronici muntene, a lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 123, nota 2, unde și inscripția de la Gherghița.

³ Trauschenfels, l. c., p. 337. Cf. *Studii și doc.*, IV, pp. 211-4.

⁴ Kraus, l. c., I, p. 179.

⁵ *Ibid.*, p. 169.

Miron Costin povestește cum. în urma legăturilor, tot mai strînse. ale Domnului Moldovei cu Polonia, se luă hotărîrea de a pedepsi pe Tatarii cari se întorceau dintr'o expediție de jaf în țara regelui. Cu oameni strînși la întîmplare, cu „slugi boierești“ de prin Iași, se dădu unuia din bulucurile încărcate cu pradă o grea lovitură lingă Brătuleni și Răzina, aproape de Nistru ¹. Cronica lui Kraus, contemporan, are de aici o expunere paralelă, une ori chiar mai bogată, după informații care vin, evident, de la boieri moldoveni, și el spune că, în 1649, 200 de Tatarii au fost atacați de niște „persoane particulare“ (*Privatleut*), luîndu-li-se cîteva sute de cai ².

Răzburarea zăbovi numai cîteva luni. Hanul chemă la tovărășia prădalnică pe Cazaci, al căror tînăr conducător, fiul vestitului Hatman Bogdan Hmilnițchi, pețise în zădar pe Ruxanda, frumoasa fiică a Domnului moldovenesc. Năvălitorii, căzînd asupra unei țeri îmbogățite de o lungă pace. se împărțiră în două cete: parte din ei, numai Tatarii, porniră prin Soroca spre Suceava, pe cînd alții, între cari Cazacii, apucară pe la Orhei și Lăbușna. În ziua de 17 Septembrie, după cronica ardeleană a lui Kraus, care întrebuintează povestirea trimeșilor, aflați în Iași, ai noului prinț Gheorghe Rákóczy al II-lea ³, apărură cei d'întăiu dintre dușmani, ceilalți patrusprezece zile mai tîrziu.

Suceava fu arsă, ca și o mulțime de sate. Aceiași soartă atinse Iașul, afară de unele mănăstiri, de unde pázitorii averilor îngrămădite acolo se apărau cu sinețele; totuși focul cuprinse și Trei Ierarhii, mîndra

¹ Pp 318 9.

² P. 184.

³ P. 184 și urm. Acești trimeși erau Nicolae Sebessi și Ștetan Fiotta. Ei duceau Hanului un dar de 7.000 de galbeni. Numai cel d'întăiu scăpă într'o mănăstire.

ctitorie a lui Vasile-Vodă. Garnisona de trabanți lăsată de Domn trădă, împărțându-se la despoiere, pentru care, la revenirea sa, Voevodul îi degradă — „s'au făcut a li facere căutare, încins cu sabie, și Nemții ce aveau gata, cu sinețele pline“,— și-i trimise la temniță sau la ocnă¹.

Pe cînd Doamna, Ecaterina Cerchesa, se adăpestia da mănăstirea Neamțului, în jurul căreia roiau barbarii — aici era sortită să moară mai târziu și aceia a cărui pețire se făcea cu atîta ruină, Ruxanda —, Vasile însuși, *lipsit de oaste*, se ascunse în codrul Căpoteștilor, unde stătu săptămîni întregi, cu boierii și Curtea². Dintre locuitorii rămași fără apărare singuri Chighecenii știură să ție piept hordei prădalnice, în „codrișorul lor“, „pădure deasă și rîpoasă, și spini mai mulți decît alt lemn în pădurea aceia“³.

Dar nici după această încercare mîndrul Domn al Moldovei nu se gîndi a-și face altă oaste decît a Nemților ce-i rămăseseră singuri după desfacerea dărăbănilor. Aceasta era să se și vadă în curînd, la 1653, după ce acum el credea că a găsit în ginerele său Timuș, primit așa de mult peste voia lui, în 1651, un sprijin împotriva oricui.

Boierimea de țară a Moldovei, care vedea cum cei de un sînge cu dînsa guvernează fără un amestec mai însemnat de Greci principatul vecin, ajunsese a nu mai suferi pe Vasile-Vodă, a cărui înfățișare și a cărui vorbă erau străine și care îndrepta politica sa

¹ Miron Costin, p. 321.

² Gavril Logofătul, închis în Suceava, se răscumpărase.

³ Miron Costin, *l. c.* — O scrisoare a lui Hmilnițchi, care însuși veni în Moldova, către Rákóczy, din lagărul de la Prut, 16 Septembrie, în *Monumenta Comitalia Transylvaniae*. Cf. *Studii și doc.*, IV, pp. ccxxxiii-v.

după neconținut schimbătoare scopuri personale. Aventurosul stăpînitor tînăr al Ardealului ajunsese a fi cîștigat pentru înlocuirea unui vecin totdeauna nesigur și adesea amenințător, care, spun izvoare săsești, ar fi voit să treacă însuși munții pe urmele lui Mihai Vi-teazul și, — după moartea slăbănogului fiu Ioan, cellalt fiu Ștefăniță, nefiind de vîrstă, — să găsească și pentru ginerele Timuș o coroană românească¹. În sfîrșit Matei Basarab, care voiă să asigure moștenirea sa lui Diicul, rudă a soției sale, se temea să lase acestui urmaș un megieș care se dovedise față de el însuși, Matei, așa de neliniștit și de amenințător. Astfel se ajunsese la în-tețirea ambiției unui boier care și pînă atunci se ma-nifestase mai mult ca un iubitor de petreceri și de plăceri, de aventuri cu femeile, și el un adevărat *Venuskind*, „copil al Veuerei“, cum spune despre Timuș Sasul Kraus, care descrie, foarte amănunțit, aceste tulburări și prefaceri —: Gheorghe Ștefan.

Nu e locul aici să se arăte toate ițele acestor unel-tiri pe care povestitorul acesta, perfect informat, le dă cu atîta precisiune². Lupu fu surprins absolut fără-nicio pregătire. Supt pretextul unei nouă primejdii tă-tărești, unul dintre tovarăși, Ștefan Serdarul — titlul său e împrumutat, ca al Seimenilor și leventîilor, de la Turci —, care avea paza Nistrului, dusesese acolo o parte din mica oștire ce s'ar fi putut întrebuița, 6.000 de soldați. Daruri făcute la timp prin soli de cinste

¹ Kraus spune că intenția sa, în înțelegere cu Împăratul, cu Palatinul Vesselényi, guvernatorul Ungariei Inferioare, și cu Vi-zirul din Buda, era să se așeze însuși în Ardeal, dînd fratelui — Gheorghe, care fu dus apoi prîsonier în Ardeal, — Muntenia și lăsînd în Moldova pe Timuș (I, pp. 196-7). Episcopul grec Makrypodari negociază în numele lui Ferdinand al II-lea, care primise cai moldovenești și alte daruri (*ibid.*).

² Kraus, *o. c.*, I, p. 196 și urm.

Împiedecară vre una din acele mari vâpători care strîngeau, spune izvorul ardelean, în jurul Domnului o adevărată mică oștire¹. Boros, principalul trimes, avea sarcina de a lua ultimele măsuri pentru ca lovitura să reușească. Dacă un Ciugolea se vădi în ultimul moment și Serdarul se lăsă prins, plătînd amîndoi cu capetele, Gheorghe Ștefan, simulînd o boală a soției lui, scăpă la moșie și de aici merse înaintea Ungurilor lui Ioan Kemény, principalul om de războiu al Ardealului, care tocmai venia, cu o oarecare zăbavă, prin pasul Oituzului. La Focșani apăruseră Muntenii lui Diicul, mai mult călărime..

Vasile trebui să fugă, avînd cu el doar „boierii cei de Scaun cu gloatele sale“, lefecii căpitannului Boj, dărăbanii ce mai fuseseră păstrați, cu căpitanul Cara, vre-o șezeci de Seimeni și vre-o sută de Nemți². Locuitorii din Hotin, care, după socoteala cronicarului moldovean, ar fi putut să fie apărat foarte ușor cu oameni de tot puțini, se ridicară împotriva Domnului țor și traseră cu tunurile asupra lui, de mai să-l nemerească. Boierii așteptară numai ca el să treacă Nistrul pentru a se întoarce la înlocuitor.

Fugarul ceruse ajutor de la starostele polon de Cameniță, care nu-i putu ajuta, și de la ginerele cazac, care alergă, dar nu atîta ca un fiu supus și ca un ajutător care ascultă de sfaturi, ci ca un adevărat stăpîn ori măcar ca unul care lucrează pe sama lui proprie. Cu 8.000 de Cazaci³, el trecu Nistrul la Soroca, îndreptîndu-se spre Iași.

Gheorghe Ștefan, abia uns ca Domn al Moldovei,

¹ Wie denn die Waida nach Gewonhait mit etlig tausent Volck auf die Jagt zu ziehen pflegen; Kraus, o. c., I, p. 197.

² Miron Costiu, p. 327.

³ După Kraus, cu 16.000.

fu surprins de apariția aceluia cu care credea prea lesne că s'a sfârșit. El nu avea lângă dînsul decît o parte din auxiliarii săi, alții îndreptîndu-se către Oituz, unde fură atacați de șaugăii de la Ocnă, „cu coase și topoare lungi în coadă“, cu pietre și butuci aruncați de pe înălțimea stîncilor, perind astfel o mulțime de Nemți și pierzîndu-se opt tunuri. Totuși Miron Costin socoate la 12.000 numărul aceluia care ieșiră la Popricani, pe Jijia, nu departe de Iași, înaintea vechiului Domn care se întorcea să-și ieie Scaunul.

Afară de călăreții lui Kemény, restul era o simplă oaste de strînsură. Hănțeștii, Cerchesii trecură la Vasile. Cînd Cazacii trecură vadul, ceilalți se retraseră în pădurile vecine, dărăbanii singuri resistînd pe deal până la moarte. Apărătorii Iașului, fără pedestriime și fără tunuri, se împușinară pe jumătate dintr'o zi pe alta. Nu-i rămînea lui Gheorghe Ștefan decît să caute pe drumul care ducea la Muuteni mîntuirea persoanei sale.

Dacă Vasile s'ar fi oprit aici, dacă ar fi trimis înapoi, cu daruri, pe teribilul său ginere, dacă n'ar fi căutat răsbunarea, și una imediată, contra vecinului muntean în care recunoscuse pe vechiul dușman, Miron Costin crede că el ar fi putut domni în pace, până la isprăvitul zilelor sale. Dar firea celui „ca un leu“ cerea îndestularea fără zăbavă a patimei lui de răsplătire.

Armata cu care se îndreptă spre Milcov, lăsînd în urmă cetatea Hotinului, unde resista eroic pîrcălabul Hîjdău, n'ar fi cuprins, după socotința lui Kraus, mai mult ca 4.000 de oameni, după a lui Miron Costin chiar abia 8.000, pe cînd, în retragerea lui, Gheorghe Ștefan avea încă, pe lângă Moldovenii rămași credin-

cioși cauzei sale¹, 2.000 de „Meszei“ și de Secui și 200 dintre pușcașii lui Kemény. Și acei cari încunju-
rau pe Vodă cel vechiu erau elemente strînse prin
chemarea oricui să încalece și prin iertarea tuturor
păcatelor, chiar a celor față de Domnie. Se vede ușor
ce garanții de succes presintau asemenea luptători.
Din partea lui, Timuș aducea nu mai puțin decît 16.000
de Zaporofeni.

Trecînd Siretiul pe un pod de vase, Moldovenii
ajung la Focșani, și-l ard. Cei 9.000 de călăreți ai
Diicului, în parte lefecii, dar mai ales oaste localnică,
Roșii de țară din regiunea între hotar și București, nu
pot rezista mult timp la ciocnirea lor și cu deose-
bire la puternicul foc al Nemților, „supuși supt ma-
luri“. Ei se retrag până la cursul Rîmnei, unde odată
Ștefan-cel-Mare însuși cîștigase o biruință-asupra Mun-
tenilor.

Matei aștepta într'o poiană dintre Ialomița și un
„pîrău tinos“, „de trecătoare rău“, „stînd cu mare
inimă, nu așa oștile sale, cum el singur“². Din partea
lor, Moldovenii și Cazacii găsiră și ei pentru tabăra
lor spune Kraus un loc încunjurat de ape, de unde
numai foamea, și nu atacurile lui Gheorghe Ștefan, fu
în stare a-l scoate. Se dă o luptă în momentul cînd
Matei era încă la depărtare de o milă. Timuș cu Ca-
zaci călări atacă pe Seimenii și Roșii cari se retră-
geau ; cu toată sosirea, în acea clipă, a unui ajutor
de 2.000 de oameni, conduși de Grecul Ghinea Vistierul
și de Radu Armașul, puși la ariergardă, lovitura din
trei părți a Cazacului reușește, Seimenii căutînd un
nou punct de sprijin în „Iunca Praovei“. Trecînd Te-
leajenul, Timuș ajungă la Cocorești, unde petrece și

¹ După Miron Costin, 300 de călări și de boieri tineri, cu cari
a) lui Vasile avură o ciocnire 'n gura Berheciului, lângă Tecuciu.

² Miron Costin, *l. c.*

doarme, pentru a se întoarce a doua zi la tabăra lui Vasile. Kraus spune că Muntenii ar fi vrut mai curînd să atace pe Ardeleni, ceea ce ar fi decis. 1.200 de „Mészai“ rămăseseră morți pe loc, împreună cu mulți Secui. Neizbînda fu pedepsită de Domn în persoana celor doi boieri arătați mai sus, dar el trebui să privească neputincios la înjosirea și uciderea boierului Socol, pe care Seimenii l-ar fi măcelărit acuzîndu-l că e înțeles cu dușmanii.

Trei zile după aceasta Matei oferă lupta. Așează în centru pe Roșii, „oameni liberi și boieri“¹; la aripi pedestri și Seimeni, cari să împiedece pe ceilalți de a trăda: douăsprezece tunuri se află în mijlocul oștirii sale de 30.000 de oameni. Aceasta după spusa izvorului săsesc. Miron Costin așează pe Roși și alți indigeni, cu ceva pedestri Seimeni la dreapta, la stînga pe Poloni, lefecii și Unguri, pe cînd Matei e la mijloc, cu leventzii, dărăbanii, seimenii și cu tunurile.

Oastea lui Vasile nu se putu așeza măcar într'un singur front, Timuș înțelegînd să-și păstreze și în acest moment rostul său deosebit, așa încît Cazacii rămăseră puțintel în urmă. În acest timp Matei, simțîndu-se mai slab — cu 7.000 de oameni, după cronică munteană, față de 20.000² — și nedeprins cu acest dușman nou care erau oamenii lui Hmilnițchi, se încunjură cu șanțuri.

Moldovenii răzbiră întăiu, atacînd cu îndrăzneală. Nemții se arătară ca pușcași superiori Seimenilor. Călărimea boierilor lui Vasile puse pe fugă cetele Roșilor. Se atinseră și corturile muntene în acest avînt plin de încredere.

Atunci, aducîndu-și aminte de ce văzuse la marele său învățător, Mihai Viteazul, Matei luă asupra-și schim-

¹ Dass ist seine freie Leut undt Bugern; Kraus, l. c.,

² L. c., p. 324

barea înfățișării pe care o luase o luptă acum mai mult ca pe jumătate pierdută pentru dînsul. El, care pierde trei cai supt dînsul, trece în fuga calului la aripa zguduită, și, cu pedestriimea și artileria, răspinse pe năvălitori, perind și comandantul german al Nemților. „Puștile nepărăsit dau în Moldoveni.“ „Boiarii cei mari și al doilea, cu coconii lor, cu slugile lor“, luptă „cu săbiile goale“, „gonind și răspîndind în toate părțile“ pe dușman ¹.

Dregîndu-se astfel aripa primejduită, Domnul muntean, om de șezeci și cinci de ani, revine la locul său pentru a primi atacul, care se pregătia în acea clipă chiar, după atîta zăbavă, al Cazacilor. Ei înaintează pedestri, tîrîndu-se pe brînei și trăgînd cu sinețele. Dar Polonii lui Matei îi întîmpină „neclătiți“. Totuși Matei e lovit în „piciorul stîng din josul genunchiului“. Un paj, un „peic“, alergă să-l ajute, dar bătrînul său Domn îl înlătură, brusc, mînios, „cu sudalmă“: „nearătîndu-se nimică de rană, au îndemnat oastea sa ca un deplin oștean“. Cînd Polonii, la rîndul lor, se aruncă asupra Cazacilor căzuți în risipă, un vifor sălbatec se stîrni, ca o pedeapsă cerească. Compilatorul cronicii muntene simte, parecă, fiorul aceluia ceas hotărîtor cînd scrie: „Iar, cînd fu în de seară. făcu Dumnezeu o minune mare, că trimise lui Matei-Vodă ajutor un nor ploios, care se ivi de spre austru, fiind Cerul prea-seninat, și venia asupra taberelor prea iute, cu un vînt foarte viforos, și așa trecu peste tabăra lui Matei-Vodă. Iar, cînd sosi la tabăra lui Vasile-Vodă, acolo își năpusti toată apa, ca cum ar cura un rîu prea iute, și picăturile era' groase și vîrtoase ca o piatră; unde-i lovia' ticăloșii, îndată cădea' de pre cai jos. Și se făcu în tabăra lor apă multă ca o baltă tinoasă ².“

¹ *Ibid.*, p. 325.

² *Ibid.*, p. 325. — Pentru peici, *Uricariul*, IX, p. 441; XXII, p. 387; XLV, p. 34.

Miron Costin știe și el despre „sunetul copacilor și ploaia răpede“ care au îngrozit pe învinși, puind capăt bătăliei. Artileria munteană continuă să bată. În zădar încercă Timuș o refacere a oștirii sale. Cazacii se retraseră mai în ordine; Moldovenii se împrăștiară în mare parte. 3.000 de trupuri fură aflate pe cîmpul de luptă; 7.000 de Cazaci, după Kraus, periră în șanțuri¹.

Aceasta a fost lupta de la Finta, în ziua de 8/18 Maiu 1653: încă odată Matei dovedise că, oricare ar fi proporția numerică, nu poate învinge decît acela de partea căruia este ordinea militară, disciplina și unitatea în mișcări.

Vom adăugi că pentru toate aceste lupte poate servi scrisoarea, din 3 Maiu 1653, a lui Vasile-Vodă către Potocki, Voevodul de Braclaw, căruia, după ștafeta din Moldova-i spune că Miercuri (30 April) Timuș a trecut Prutul și a împins pe „Unguri, Moldoveni și Munteni, de la Cornul-lui-Sus“ (*Sassische Ecke*, spune traducerea germană în care s'a păstrat documentul, așa de prețios) „până către Jijia“. Și expunerea domnească urmează așa: „Acolo infanteria ungurească și munteană s'a așezat la vad, și toată călărimea în cîmp a dat lupta, dar spre paguba și nenorocirea lor, căci Ungurii s'au pus răpede pe fugă și Cazacii au năvălit așa de dîrz asupra Muntenilor și a pedestrimii, de au rămas mai toți morți pe loc“. Joi, 1-iu Maiu, fuge din Iași Gheorghe Ștefan². Iar despre lupta de la Finta Gheorghe Rákóczy scrie astfel orașelor sale săsești: „La 27 ale lunii, cu ajutorul lui Dumnezeu, Vodă Matei l-a biruit pe Vodă Lupul, împreună cu ai lui, luîndu-i toate armele și bunurile ce le avea la sine. Așa e Căzăcimea³.“

¹ L. c.

² *Acte și fragmente*, I p. 220. V. și paginile următoare.

³ Hurmuzaki, XIV, pp 1216-7, no ммсслхххiv.

În sfârșit o scrisoare a lui Ștefan Sulyok socoate la 4.000 numărul celor căzuți din oastea învinsă, — trupuri numărate —, la șaisprezece tunurile luate ¹. În retragere Cazacii fură loviți de Orheieni și Lăpușneni ².

Se mai lămurește, de Kraus, că Rákóczy înaintase până în țara Birsei, pentru a putea interveni dacă ar fi nevoie, și că trimesul său, Petki István, căpitan de Cic, care venia cu 5.000 de „Meszei“ și de Secui, fu oprit numai de trădarea unor boieri munteni.

Îndată Gheorghe Ștefan e, firește, restabilit. Petki, care acum intrase în țară, Mihail Mikes și Coloman Mikes îl vor susține contra întoarcerii dușmanului ³. La început însă el avea, după Miron Costin, martur al acestor evenimente, numai 400 de Seimeni împrumutați, dărăbani pe cari-i plătia el, și puțini leventji, cedați pe Matei; el izbutește totuși a bate la Valea Seacă, lângă Bacău, pe Orheienii și Lăpușnenii trimiși contra lui de Vasile. Căpătînd sprijinul unguresc al lui Ioan Boros, — 1.000 de călări ⁴ —, Gheorghe-Vodă înaintează spre Iași.

Nu departe de această Capitală, la Sîrcă, în preajma Podului-Leloaii, el află pe cei 4.000 de oameni ai Domnului legitim, — adică 3.000 de călări, 200 de Seimeni și dărăbani și abia 400 de Cazaci, căci pentru moment Timuș părăsise Moldova. Ca oile, spune povestitorul moldovean, fug însă acei apărători ai unei cauze pierdute; pușcașii nu trăsaseră măcar un glonte.

Apariția ginerelui domnesc părea că va îndrepta

¹ *Ibid.*, p. 1220, no. MNCCLXXXVIII. Se vorbește și de rada lui Matei

² *Ibid.*, p. 1225, no. MCCCXIII. — Multe scrisori ale lui urmează. Apoi vin ale lui Ioan Boros și Ștefan Petki.

³ Kraus, *l. c.*

⁴ Miron Costin mai înseamnă la el 1.090 de călări moldovene și 500 de pedestri munteni, pe lângă „strînsuri“.

situația. El aduce abia 9.000 de oameni. Atunci Petki veni să dea sprijin lui Gheorghe Ștefan, unindu-se cu trupele lui la Cotnari. Kemény aleargă și el cu 6.000 de soldați¹ și douăsprezece tunuri spre Iași. Și regele Poloniei dă apoi 600 de Nemți și patru tunuri, cu un căpitan suedes, Dönhoff².

În curînd Timuș putu să fie grămădit astfel în Suceava, unde se afla Doamna lui Vasile—această stătea închis la Hanul, în Baccè-Sarai³ —, fiul ei Ștefăniță, cu toate comorile familiei⁴. Din paginile lui Miron Costin, ca și din ale Italianului Maiolino Bisaccioni⁵ se poate vedea cum s'au desfășurat zi de zi luptele pentru vechea cetate de Scaun a Sucevei. *Ele se purtau mai mult între străini, Unguri, de o parte, Cazaci, de al'a*. Lovit de o ghiulea în genunchiu, tînărul șef căzăcesc, peri în cîteva zile; ai lui încheiară o capitulație (9 Octombrie) care-i lăsă liberi să se întoarcă supt arme în patria lor rusească. Doamna Ecaterina, roabă, umilită, amenințată cu soarta rușinoasă a Elisavetei lui Ieremia-Vodă, se rescumpără cu bani și, crede povestitorul sas, și cu un dar de unsprezece fete frumoase. Războiul era astfel încheiat⁶.

Cronica munteană îl numește „războiul căzăcesc“; prinșii moldoveni fură închiși într'o mănăstire, fără altă pedeapsă. Și nu putem uita această mențiune la un scriitor ardelean: că „unii ostași trădători ai lui Matei-Vodă au refusat să se lupte cu frații lor, Romîni din Moldova⁷“.

¹ 2.000 după Kraus.

² După Kraus, 6.000 de oameni.

³ Kraus, *l. c.*

⁴ Fratele mai mare al lui Vasile. prins. fu închis, la Gherla, apoi la Oradea-Mare, unde muri (Kraus, *l. c.*)

⁵ Traduse în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, IV; Hurmuzaki, XV, p. 1216 și urm.

⁶ V. și Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 217 și urm.

⁷ *Renuentibus insuper perfidis quibusdam Matthiae principis copis in fratres Valachos moldavicos saevire; Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 51.

Un sentiment național începe astfel să se pronunțe în oștirile noastre, și el era să provoace în curind ciocnirea, în Muntenia biruitoare chiar, între străinii cu plată și soldații indigeni, care aduse nimicirea totală a celor d'intăiu.

Matei, căruia de mult îi murise singura odraslă, cu același nume, voise apoi să lase moștenirea, promisă odată tînărului Mihai, nepotul Viteazului, unui Istrati Logofătul Golescu, care luase pe una din ficele lui Pătrașcu, feciorul lui Mihai Viteazul. Erau însă și alți doritori de Scaunul muntean: Diicul, pe care-l cunoaștem acum în ambiția ca și în incapacitatea sa, și Constantin, fiul lui Radu Șerban cu o fată de preot din Ilfov. Cel d'intăiu, nepot de soră al lui Matei, fu preferat. Acesta din urmă uneltia, și ca fost comandant al trupelor trimese cîndva în Ungaria, cu mercenarii străini, acei dorobanți, acei Seimeni pe cari, spune cronică munteană, „Matei-Vodă foarte-i îngrășase“ căci „se însurară, și făcură copii, și se îmbogățiră toți, — mai virtos, zic, de acest neam dorobăntesc, fiind tot dintr'acest pămînt al Terii-Românești“, — deci acuma prefăcuți într'un element indigen, de și nu, în mare parte, românesc de sînge. Așezați în București, unde aveau case, grădini, locuri, deprinși cu daruri domnești și cu bacșișurile boierimii, cercetători obișnuiți ai cîrciumelor, înrudiți între ei, de formau ca o mare familie¹, acești Seimeni și dorobanți reprezentau ceia ce în Stambulul de la sfîrșitul veacului al XVI-lea ajunseseră a reprezenta Tenicerii decăzuți, cu femei, cu copii, cu bani puși la dobîndă și cu prăvălii de ciștig.

Constantin răsculă pe soldații străini împotriva lui

¹ Stoica Ludescu, p. 329. Cf. *Răscala Seimenilor*, l. c., pp 199-201.

Diicul, care era Spătar. Patimile bătrînului, așa de respectabilului Domn de pe urma acestor haite desmătate, care, cerîndu-i trei lefi rămase în urmă, cutezară a-i ucide supt ochi boierii la cari ținea mai mult, Vistierul și Armașul, și a-i închide în față, pentru că nu voiau „Domn bătrîn“, „la șanțul cel mare“, porțile Tirgoviștii, sînt cunoscute. Ele nu se mîntuiră decît odată cu viața eroicului moșneag, care muri în April 1654, supt cerul liber, în lumina celui d'întăiu soare al primăverii¹. Și firește că ocrotitul Seimenilor și al dorobanților, Constantin, ajunsese Domnul Țerii-Românești, în ciuda lui Diicul, care nu părăsi niciodată pretențiile sale, trecîndu-le fiului, Papa, și nepotului, numit tot Diicul².

Un conflict cu sprijinatorii săi îl aștepta cu siguranță, de și, spune cronica oficială, „iertase dorobanților și călărașilor dijma și oieritul și îmbrăcase pre toți cu postav bun, și pre căpitanii lor cu fringhii, cu coftirii, cu atlaze“ — după exemplul lui Matei³ —, „lefi încă le da din destul, la masă de apururea ședea cu dînsul și-i dăruia“⁴. Putu să se vadă aceasta și din Moldova, unde cei o mie de Seimeni, munteni și de altă origine, cari se aflau în jurul Domnului, se ridicară contra celorlalte trupe, alcătuite din cîteva sute de oameni fiecare: Nemții, Polonii călări, lefegiii căpitanului Voicehovschi, lefegiii de țară ai căpitanului Grumezea. În special Nemții din Iași și Suceava stîrnieau invidia Seimenilor sîrbi și a imitatorilor lor moldoveni, cari purtau același nume. O pornire contra lor sîngeră

¹ V. memoriul citat.

² *Ibid.*, p. 208. nota 5. Cf. Ghibănescu, *Surete*, VI, pp. 40-1 (39), 67, 200-1, 220 (175).

³ V. comenzile lui de postav pentru oaste în Ardeal, în Iorga, *Brașovul și Romîni*, p. 56 și urm.

⁴ Stoica Ludescu, p. 336.

străzile ieșene, înspăimîntînd pe Domn, supt aripa căruia se oploșiseră cei rămași în viață. Se credea, spune Kraus, că vine Vasile-Vodă cu Tatarii¹. El se pricepu însă a ispiti-la sine pe căpetenii, și-i ucise. Corpul fu disolvat, Muntenii fiind trimesei acasă; cei rămași nu mai avură curajul să se miște².

În Țara-Românească fu o adevărată răscoală, fără cea mai mică sfială de Domn, care asistă neputincios la cele mai sălbatece scene de tumult pretorian și de revoluție socială. Pretextul fu că Roșii³ se pregăteau să-i nimicească și că Vodă i-a pus la bir: de fapt, cronica spune că Domnul se înțeleșese pentru aceasta cu căpitaniii, iuzbașii, ceaușii, vâtașii și cetașii dorobanților. La 27 Februar, după acea cronică, iar după Kraus, pe care-l contrazice Nekesch-Schuller, alt Ardelean⁴, la 12 Mart 1655, înainte de ziuă, fură jertfiți treizeci și doi de boieri, aruncîndu-li-se trupurile despoiate în uliță. Alții trebuiră să se adauge la răsculați. Bisericile nu fură cruțate în barbara pradă nesățioasă. Roșii er înșii și deosebitele cete ale „slujitorilor“ de țară se lăsară molipsiți de această zgomotoasă anarhie. De și Constantin avea lîngă el încă pe lefecii, „Unguri, Poloni, Cazaci, dragoni“ (sau cum se zicea atunci: drăgani) și soldați⁵ propriu-zisi⁵, el trebui să cedeze în aparență, dînd însă știre și în Ardeal și la Pașa din Silistra. Două sute treizeci și cinci de boieri se refugiază prin Iunie în Ardeal, unde

¹ Kraus, I, p. 220 și urm.: e aceeași expunere paralelă cu Miron Costin.

² Domnul Moldovei era păzit și de 300 de „Meszei“, cu Ioan Szilágyi, trimesei lui de principele Ardealului (Kraus, I, p. 228).

³ Despre ei Kraus spune cu acest prilej că sînt săteni liberi ca Secuii: „so freye Leüt sein wie unssere Zeckel“.

⁴ Care dă tot ziuă de 27; v. *Studii și doc.*, IV, p. CCLXII, nota 3.

⁵ Seine besoldigte Völcker, alss Unger, Polacken, Koczaken, Dragoner und Soldatten.

mulți întâmpinară închisoarea sau oprirea, pentru a fi trimiși peste hotar.

Pedeapsa neomenoșilor rebeli se apropia însă. Rákóczy se hotărî în sfârșit, cedînd repetatelor stăruinți ale lui Constantin¹, să intervie, și în ajutor era chemat să vie și Domnul moldovenesc.

La coborîrea trupelor ardeleni, puțin numeroase, de alminterea, Constantin, care se fă use una cu ostașii săi revoltați, „străinii hoți“ pe cari-i denunțau solii săi în Ardeal, și-i adunase la Gherghița contra „ficlenilor boieri“², se strecură din tabără pentru a lua drumul Silistrei, pe care, la Strîmba, în „vadul Dirstolului“, îl aștepta noul Pașă al Dunării-de-jos, Siavuș. La 21 Maiu acesta cerea lui Rákóczy să grăbească sosirea sa pentru a se încheia cu tulburările³; la 12 Iunie „Craiul“ mîntuitor se afla acum lîngă Brașov; a doua zi Gheorghe Ștefan intra în Bacău, mergînd răpede spre Milcov.

Furioși de plecarea Domnului care-i înșelase cu atîta meșteșug, rebelii proclamară în locul lui pe tînărul boier Hrizea, „fiul lui Dumitrașco de la Bogdănei, din județul Ialomîța“, sau, cum i se spunea de obicei: Hrizea. Acesta încercă să negocieze, dar nu întîlni ascultare⁴. Trebuie să se deie lupta, și succesul cîștigat la trecerea prin trecătoarea Buzăului — căci la Bran calea era închisă — a Ardelenilor⁵, luarea provisiilor nu era și o cheazășie de succes.

La 27 Iunie 1655 oștile se întîlniră la Șoplea, supt

¹ *Studii și doc.*, IV, p. CCLXIV și urm.

² Constantin Căpitanul, p. 310.

³ Szilágyi, *Bellum boreo-orientale*, p. 395.

⁴ V. scrisoarea lui Dabija, probabil viitorul Domn, în *Studii și doc.*, IV, pp. 36-7, no. XLIII.

⁵ Nekesch-Schuller, în *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 240; Kraus, *l. c.*

o bisericuță, unde se pomeniau șapte biruințe muntene, spune Kraus. O încercare de surprindere, noaptea, din partea Seimenilor se lovi de buna privighere a lui Kemény, care era între luptători¹. A doua zi ai Hrizei-Vodă erau foarte încălziți și încrezători. Miron Costin, acela care ni dă știrile cele mai multe și mai bune despre luptă, spune că se auziau strigătele lor: „la ei, la ei, numai să ni-i arăți“ sau: „haida, haida, la ei, la ei“. Se înșelau însă asupra rezultatului.

Nu știm cîți erau² în această hotărîtoare clipă răsculații. Cărțile lui Hrizea, prin care chema țara „să se strîngă la dînsul, la Teleajen“, toți „slujitorii“, din toate județele, n'auură timp să-și producă urmările, chiar dacă lumea ar fi voit să sprijine o asemenea aventură. Dar în lagărul lui era vechea artilerie bună a lui Matei, compusă din treizeci de tunuri³, și condusă de un comandant neamț. Și pedestrirea răsculată știu să ofere lupta lui Rákóczy înainte ca acesta să se fi unit cu Gheorghe Ștefan, care, avînd puțini oameni și un mic ajutor de Tatari, stătea cu bună pază la Sărata Buzăului, cu atît mai mult înaintea sosirii Turcilor, al căror șef avea, se pare, motivele lui de a se codi.

Totuși căpetenia Nemților lui Rákóczy, Gaudy, făcu curaj principelui său. Cu trupa sa disciplinată era sigur să învingă. Fără „tabără“, în desordine veniau valurile Seimenilor și dorobanților la vad, „buluc după buluc“, „mînînd în biciu“ bivoli cari trăgeau tunurile.

¹ *Ibid.*

² Cu Gheorghe Ștefan ar fi fost 12.000 (*Studii și doc.*, IV, p. 129). *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (p. 54) vorbește însă de 24.000, iar Rákóczy însuși (*Studii și doc.*, IV, p. 243, no. LXXVIII) de 16 000.

³ Kraus, I, p. 235. La Rákóczy, după același izvor, abia douăsprezece.

„Stoliți“ la apă, dădeau din puști, din „sinețe“. Artileria ardeleană răspunse cu folos, pe cînd cea munteană fusese cufundată în apă de bivolii încălziiți. Focul Nemților birui; infanteria lui Rákóczy trecu rîul pentru a urmări o mare mulțime învălmășită, care pierduse acum cu totul speranța într'o biruință pe care o crezuse la îndemînă. „Direaptă meserniță“, scrie cronicarul moldovean, „adevărat măcel“. „Trupurile pe șleav“ — pe drum — „zăceau polog, și spinii pre de laturi plini de trupurile lor: așa zăceau până în Ploiești.“ Iar cronicarul muntean, din partea lui, înseamnă: „Zăcea' trupurile lor grămadă unul peste altul, cîte cinczeci, cîte o sută, la alte locuri și mai mulți. Ciți scăpară, se rășchirară: unii în munți, alții peste Dunăre, prin toate găurile se ascuseră, și, de frică mare, știindu-și vina, și de umbra lor se spăimînta' și-și lepăda' hainele lor cele dorobănțești, și se îmbrăca' în ferfenițe calicești, și se jura' că n'au fost dorobanți.“

La podul Dridovului, pe Prahova, lîngă Gherghița, se întinse apoi masa, cu Gheorghe Ștefan, care alergase în pripă, și cu mîrzacul lui purtînd „cojoc de soboli preste zea“, fără să aibă prilej de a luptă; Constantin nu venise încă să-și sature ochii de crunta priveliște, pe care greșelile ambiției sale o pregătiseră în mare parte. Miron Costin ni înfățișează cum „au pohtit Racoți pre Ștefan-Vodă la masă, vesel și voios de ȳzbînda ce au făcut. Cîmpoieșii, cu cimpoaiele îmbrăcate de urșinic, la dvorbă cu zicături, și apoi, dacă s'au mai veselit, au pohtit pre Ștefan-Vodă pentru surlari să zică, și au zis și surlarii“. O altă masă mare se dădu peste patru zile după întîlnirea cu Domnul restabilit în Scaun și cu „boierii amîndoror țerilor, vîrstați“, — Rákóczy crezîndu-se acum „Craiu peste Crai și Domn peste Domni“. O cruce la Drăgănești pomenește azi, în numele lui Constantin, cum

,Gheorghie Racot, cinstitul Craiul Ardealului, văzînd Măriia Sa jaloba noastră, Măriia Sa au venit cu oștile Măriei Sale, și eu cu boierii țării mele și cu pribegii asupra a răsculaților oștire¹“.

La 20 Iulie², Rákóczy se întorcea în țara lui, lăsînd lui Constantin trupe de sprijin, cu Boros și cu Gaudy³. Cronica munteană ni spune că ele erau de nevoie, că neconținut — de și Hrizea, adăpostit la Brăila, fusese dus, cu familia lui, în Ardeal — focul răscoalei dădea să iasă din nou în față, făcîndu-se conspirații prin deosebite locuri, ca aceia a căpitanului Priboiu⁴. Au fost și lupte formale, în August, cu vre-o 2.000 de călăreți, cari fură înfrinți de Boros, la Călugăreni, și o ridicare de steaguri la Rușii-de-Vede, altele în ostroavele Dunării⁵. Îndemnuri se făceau către Cazaci, arătîndu-li-se că „Ungurii pîngăresc bisericile, ard icoanele și le rup⁶“. Desarmarea țerii se putu crede deplină numai după ce, pe rînd, toate categoriile de ostași se supuseră cu jurămînt, prin actele, de mare interes, care ni s'au păstrat, înfățișînd și numele ofițerilor și „cetașilor“ din deosebitele formațiuni: a lui Coman Căpitanul, a păhărniceilor lui Iane Căpitanul, a lefeciiilor lui Leca Căpitanul din Botezați, a „lefeciiilor sîrbi, steagul Iancului Căpitan“. Ele poartă date între 17 (27) August și Decembre 1655⁷. Dar ocupația Țerii-Românești ținu până în Ianuar 1657⁸. Și ea era îndreptățită prin îm-

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 243-4.

² După Nekesch-Schuller, *l. c.*

³ 500 cu unul, 600 cu altul, după Kraus. Otrăvit fiind Boros, se înlocuit cu Mikes.

⁴ Kraus, *o. c.*, I, p. 244.

⁵ *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, p. 206.

⁶ *Ibid.*, p. 230.

⁷ Hasdeu, în *Traian*, I, no. 1; *Studii și doc.*, IV, p. 97 și urm.

⁸ Kraus, *o. c.*, I, p. 241.

prejurări ca acelea din 1657, cînd Hrizea, cu Seimenii închiși în mănăstirea Bistriței oltene, trecu prin pasul Turnului Roșu (Mart) și dădu o luptă la „Tîrgul Bengăi“, în Gorj, aflîndu-și moartea pe roată ¹.

Se poate zice că astfel se încheie, printr'o serie de greșeli *politice*, epoca luptelor românești cu mijloace proprii și pentru scopuri proprii. Oastea de 2.430 de oameni, Unguri, Sîrbi, leventi, Poloni dragoni, beșlii, Tatari, pușcași și aprozi cu care se lăuda la 1656. Constantin ², nu putea să mai lucreze de sine.

Am urmat pe povestitorul vieții moldovenești din acest timp, dar pentru această luptă cronicarul ardelean Kraus are știri de cel mai mare folos, care sînt nouă. Seimenii apar aici cu o mai bună pregătire decît la Miron Costin; oastea lor se alcătuieste din patru cete. Rákóczy e surprins de atacul general al dușmanului în timpul somnului său de amiazi. În grabă oastea lui se orînduiește, scoțînd pe boieri în frunte, pe cînd Kemény și Gaudy, comandantul gardei princiare, păzesc la rîu. Nimic despre scena ridiculă cu bivolii, dar tunurile muntene, așezate pe deal lîngă biserică ³, bat prea sus, și comandantul trece la dușman.

Totuși *e nevoie de un puternic atac al lui Gaudy cu trabanți și pedestrima orașelor săsești, dragoni și pușcași, pentru a le lua și a le îndrepta contra Seimenilor și ajutoarelor lor, între cari se pomenesc și Roșii* ⁴, ceia ce a-

¹ Stoica Ludescu, pp. 343-4; Kraus, I, pp. 265-7; Szilágyi, *o. c.*, II, p. 289.

² *Studii și doc.*, IV, pp. cclxxvi.

³ *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, p. 54. După acest izvor, numărul morților la cei învinși ar fi fost de 4.000.

⁴ Roșii și în Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 227 și urm.; VI, pp. 40-1 (89) 65; *Studii și doc.*, VI, pp. 472, 477 (109). Cf. cei din Gabrova și Trăpezița, 1665 Ghibănescu, *l. c.*, p. 226 (185). Căpitani, *ibid.*, pp. 161-2 (căpitanul Mogoș din Păulești, în Prahova). Alți Roși de sat, *Studii și doc.*, V, p. 448. Joimiri roșii, 1736, *ibid.*, VI, pp. 434-5 (1636), — Dărăbani, Ghibănescu, *o. c.*, VI, p. 79 (85).

rată că *față de străin aproape întreaga oaste a țerii se unise pentru împotrivire*. Dacă n'ar fi fost starea de beție a ostașilor destrăbălați, s'ar fi ajuns poate la alt capăt. Aici se arată, în sfârșit, că Siavuș avea planul de a pune Domn pe fiul din flori al lui Leon-Vodă, Radu, care a și stat mai târziu în Scaun, de și cu acest prilej, prins împreună cu Hrizea, fu însemnat la nas. *Rákóczy va reveni în Ardeal cu toată artileria munteană*¹, *treizeci și trei sau și patru de tunuri, și cu cincsprezece steaguri*². În scrisoarea sa de la 23 Iulie către Cancelarul Ungariei, arătând aceasta, el va spune că *Hrizea „s'a luptat vitejește împotriva noastră”*³. Era, adăuse un Ardelean foarte bine informat, „un om cu vază și viteaz”⁴.

Astfel, după nereușita marii expediții în Polonia a lui Gheorghe Rákóczy, care spera să ajungă rege prin luptă în țara unde domnise cu glorie Ardeleanul Ștefan Báthory, Gheorghe Ștefan, care tremura de frica Tatarilor, putu fi înlăturat (în April 1659)⁵, fără luptă, de un ceauș cu două sute cinczeci de Turci, în folosul pașnicului boier Ghica, pe cînd slujitorii ce mai avea strigau: „lefe, lefe să mi dea”⁶. Avea cu el în fugă doar trei steaguri de dragoni și 700 de Unguri⁷, și Constantin-Vodă, totuși un om neastîmpărat și deprins cu lupta, nu fu în stare să apere Domnia sa împotriva

¹ Cf. și I. Bethlen, pp. 36-8 și *Studii și doc.*, IV, p. CCLXVIII.

² Rákóczy vorbește chiar de patruzeci și două; *Studii și doc.*, IV, p. 243, n-o. LXXVIII.

³ „Adversus nos strenue dimicavit.” Se precizează că la 27 a venit Gheorghe Ștefan, și cu 400 de Tatars, la 28-30 Constantin, iar apoi și Siavuș; *Studii și doc.*, IV, pp. 242-3, no. LXXVII.

⁴ *Studii și doc.*, IV, p. 126 și urm. Cf. și V, p. 549; XXI, pp. 101-3.

⁵ Trauschenfels, o. c., p. 345.

⁶ Miron Costin, p. 358.

⁷ Kraus, I, p. 333. Cf. *ibid.*, p. 342.

lui Mihnea Radu, pe care Paşa Siavuş i-l aducea ca înlocuitor, din ordinul Marelui-Vizir Mohammed Chiu-pruliul, restaurator al Împărăţiei. De şi ar fi avut până la 30.000 de oameni, el nu ştiu decît să dea foc Bucureştilor şi, trădat de Spătar, căruia-i lăsase în samă Tîrgoviştea, nu apără nici şanţurile de la Rucăr¹. Dobanţii şi Seimenii, cîţi mai rămăseseră peste Dunăre, duceau pe păgîni la pradă². Tatarii prădară groaznic la Tîrgovişte şi aiurea.

Încercările celor izgoniţi de a-şi recăpăta Scaunele sînt cu trupe străine, şi apărarea Domnilor celor noi se face cu mijloacele militare ale Turcilor.

Şi totuşi ştim prin mărturisirea călătorului sirian Paul de Alep ce pregătiri mari se făcuseră pentru aceasta. Boierii se uniră cu Domnul pentru rezistenţă—, ţara, căreia i se scăzuse birul, numai să fie gata de oaste, aleargă la Curte, unde se împărţiau steaguri. Se scriau numele luptătorilor, şi toată ziua Mitropolitul sta în biserică, primind jurămîntul. Dărăbanţii fură restabiliţi. Ardelenii lui Barkóczy fuseseră sporiţi printr'un nou contingent. Arme şi muniţii erau destule³

Astfel Mihnea, om ambiţios, care vădit doreşte să joace rolul lui Mihai Viteazul, căruia-i împrumută şi numele de „Io Mihail Voevod“ — bietul favorit de Seraiu, bănuie că ar fi trecut, de şi se arăta adînc cunoscător al teologiei ortodoxe, la legea turcească! — păstrase cele cincizeci şi trei de tunuri cu care venise Paşa de Silistra⁴. La Şoplea, cînd Turcii lui Fazli-Paşa se pregăteau de lovitura în Ardeal, el făcu o încercare de răscoală, dar o zădărniceală boierii. După

¹ *Studii şi doc.*, IV, pp. CCLXXXVII-VIII.

² Stoica Ludescu, pp. 345-6.

³ Trad. Emilia Cioran, Bucureşti 1900, pp. 221 şi urm.

⁴ Paul de Alep, *l. c.*, p. 243.

expediția peste munți, el strînge supt un beșleagă „saragële, delii, beșlii, seimeni“, luînd apucături de Pașă¹. Peste cîteva luni, după ce pregătise pe Roși și strînsese 1.200 de pedestri și Seimeni², îi tăia pe acești Turci cari strică țara și năvălia la Silistra, răcind și pe Pașă, la Brăila și la Giurgiu, ca să se laude că „mulți Domni creștini cari s'au luptat deschis cu Turcii n'au făcut atîta cît am făcut noi în scurtă vreme“. A avea 18.000 de oameni și se credea acuma Mihai întreg³. Se făcu o unire cu Moldova și cu Ardealul, — cu pribegii celor două tronuri — ca în vremea aceleia. Era să fie totuși înlăturat, cu tot sprijinul lui Gaudy și Mikes, la 25 Novembre 1659, cu ajutorul boierilor chinuiți.

O încercare a lui Constantin-Vodă în Moldova dădu prilej la un șir de lupte pe care le cunoaștem amănunțit din Miron Costin. Ea fusese precedată încă din 1658 de o ultimă apariție a lui Gheorghe Ștefan în țara care fusese a lui. A avea cu sine dragoni, „meszei“, cu boierul Tălmăciu și ceva pribegi. Lupta s'a dat la Strunga, sau, mai precis, spune informatorul ardelean, „lingă riul Bahluiu și Sirca, între satele *Madjesacz*, (Mădirjești), Tîrgul-Frumos și Pietrișul“. De și pribegul aștepta sprijin de la Tătari, Șirinel Crimeii îi stătu înaintea cu 300 de-ai lui, și-l goni⁴.

La rîndul lui, nemai aflîndu-și loc în Țara-Românească, Vodă Constantin intră în Moldova. Strînsese vre-o 4-5.000 de lefecii, „Nemți călări, cu foc, Siimeni

¹ Stoica Ludescu, p. 350. E garda de 400 de Turci de la Kraus, II, p. 382.

² *Ibid.*

³ *Studii și doc.*, IV, p. ccxcviii și urm, Dar ucidea pe boieri, îi închidea cu mîinile legate, de alergau mușcîndu-se de foame, și închidea femeile goale în saci cu pisici, spune Kraus.

⁴ Miron Costin, pp. 358-9.

pedeștri și oaste ungurească“, boieri de-ai lui, cu Banul Băleanu, pe cînd Gheorghe Ștefan chema la Movilău pe Cazaci în sprijinul unei expediții pe care trebuia s'o părăsească.

Ghica-Vodă se așază în lagăr la Cîrniceni. Le vestea că vin dușmanii, el se retrase, „la capul Stîncii de spre Țuțora“, așteptînd pe Tatars, apoi trecu Prutul, lăsînd pe Hatmanul Hăbășescu și pe Grigore Păharnicul să apere Iașii. De și Polonii, cari de la Gheorghe Ștefan trecuseră la urmașul său, beți ca și ceilalți apărători ai Domniei, nu fură de nicio ispravă. Căpitanul Voicehovschi atacă, nu fără să aibă întăiu succes, pe catanele și Nemții usurpatorului, cari „au căzut aceia mai toți“. Aripile oștii lui Constantin restabiliră lupta la Jijia. Învinșii se grămădiau într'un oribil haos. Resultatul fu retragerea lui Ghica la Lăpușna, unde-l părăsiră, de și „ieșise la dînșii cu șlicul a mîna“, dărbăanii și seimenii, „de toți pîn' la 700 de oameni, cu foc și cu tunuri“. Tălmăciu alergă și el peste Nistru.

Ghica se întîlni cu Aga Mării al Tatarilor, Iali-Agasi, în acele părți basarabene, pe Botna. Calga însuși veni să pacifice Moldova. Astfel se încearcă atacul contra șanțurilor lui Constantin, în sus, la Galata. Aici se desfășură lupte între ai lui Constantin și Tatars, cari cutezară să atace pușcașii gata să tragă, „cu sinețile la obraz“. Resistența însemnă numai o zădarnică risipă de muniții. 3.000 de Tatars primiră atacul desperat al oamenilor pretendentului, în număr de 8.000, avînd și tunurile făcute de Gheorghe Ștefan la Lemberg, „bune și mari“. Cînd ei răspunseră, la rîndul lor, apărătorii aventurii periră, și în iazul vecin, sau se împrăștiară prin poduri. Dar Ghica-Vodă fu dus la Munteni, Moldova fiind dată lui Ștefăniță, fiul lui Vasile Lupu ¹.

¹ Miron Costin, pp. 362-7.

Constantin, fugar din nou, cercetă pe Ghica și în Țara-Românească, izgonindu-l. Avea, cu „banii lui Matei-Vodă“, Poloni, Unguri și Sirbi. Iarăși Tatarii însă-l izgoniră¹.

Prin Maramurăș el trecu apoi, avînd doar 800 de lefecii, la Dorna, la Cîmpulung, la Hotin și Movilău. Adunînd pe Cazacii supărați pe Ghica pentru că li atacase Rașcovul spre a liberă de acolo pe văduva lui Timuș, sora copilului Domn, el își cearcă a doua oară norocul în Moldova. Venind de la Soroca, el trece Prutul la Zagarancea, cu 5.000 de Cazaci, pe lîngă mia de lefecii ai lui. Ca și Ghica, noul Voevod se retrage spre Bugeac, întîlnindu-se în codrii Chigheciului cu Tatarii; păstra cu el doar pe Hăbășescu și pe Voicehovschi.

Dar după o scurtă luptă la Aron-Vodă, lîngă Iași, din nou Constantin e silit să-și caute adăpost în străinătate, trecînd Nistrul la Movilău². A fost ultima lui tentativă, și, data aceasta, el se putea lăuda că fusese Domn în Scaun, unde-l aflăm la 26 Ianuar 1661³.

¹ *Ibid.*, p. 368. Cf. *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II, 56-7.

² Miron Costin; Kraus, II, p. 138 și urm.

³ *Studii și doc.*, IV, p. cccix (la 5 Februar 1661, Munteanul era în Iași).

CAP. V
DESFACEREA OȘTILOR ROMĂNEȘTI
(1655-1691).

I.

Trupe românești ca auxiliare ale Turcilor.

Încă în vremea ultimelor lupte cu armele în mână pentru stăpînirea unor tronuri care mai tîrziu vor fi cîpătate prin dare de bani și prin intrigi, oști românești sînt chemate pentru ca să ajute, și ca luptători, armatele turcești în noua eră de războaie pe care o deschid Chiupruliii.

Mohammed-Pașa, bătrînul Chiuprului, Albanes de sînge, din satul Chiopri, ajungînd Mare-Vizir al Împărăției stăpînite de Sultani bolnavi, netrebnici, bețivi, ca Murad al IV-lea, idioți ca Mustafă, înțelese ceia ce scăpase din vedere predecesorilor săi: că Statul militar, și numai militar, întemeiat prin cuceririle vechilor emiri, nu se poate ținea, împotriva dușmanilor cari-l încunjurau din toate părțile, decît reluînd seria necentenitelor expediții în toate părțile, care-i puteau da concordie în lăuntru, glorie și cîștig. Aceiași a fost și credința fiului și urmașului său, Ahmed, fire mai nobilă, cu o mai bună pregătire, care n'a făcut altceva decît să caute în dreapta și în stînga pricini de luptă-pentru a exercita puterile ostășești ale Imperiului oto-

man. O adevărată dinastie de majordomi turcești se întemeiază astfel, pe lângă membrii familiei cirmuitoare adăugându-se ocrotiți și ucenici ai ei.

Chiuprulii înlocuiește vechiul sistem războinic al Ieni-cerilor și Spahiilor, cei d'întăiu corupți, prea mult moleșiți cei de-ai doilea, prin acela al corpurilor speciale (topcii, gebegii, cumbaragii) și prin contingentele totdeauna gata de acțiune, la cea d'întăiu chemare, ale provinciilor¹. Între aceste contingente erau și ale țărilor noastre, și aceasta cu atît mai mult, cu cît războaiele cele nouă ale Turciei regenerate se purtau în preajma provinciilor românești, peste Carpați sau, mai târziu, peste Nistru.

Astfel, după ce la 1657 în campania polonă se întîmpină contingentele de aici, cu Serdarul Grigore Hăbășescu și Frățiță Căpitanul², la expediția din 1658 contra lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, asupra căruia căzuse acum urgia Vizirului, expediție menită a-i substitui în stăpînirea Ardealului pe un Romîn de sînge, Acațiu Barcai, Barceai Iacoș (pentru: Acoș) al contemporanilor romîni³, participară și Moldovenii și Muntenii. Prin cronica lui Miron Costin aflăm că Grigore Ghica, fiul lui Vodă, ducea nu mai puțin de 7.000 de oameni dincolo de munți, împreună cu 2.000 de Cazaci ai Hanului, supt comanda lui Hanenco. Ei ocupă trei pălânci în Țara Bîrsei, care e pentru acest martur „țara Brașeului“. După ce se arde Bălgradul, Grigore se îndreaptă cu Șirin-beiu Tatarul „în olatele Ungurimii-de-sus“, adecă, ni se spune: Oradea-Mare și Inăul. Dar apoi, ai noștri sînt puși să lucreze la cetate cu Sinan-Pașa de Buda. Început în Iulie, acest drum

¹ V. cartea mea *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 156 și urm.

² *Studii și doc.*, IV, pp. CCLXXX-I.

³ Ianoș e o formă rezultată din cetire greșită, pentru Iacoș,

de oaste se mîntuie în Decembrie ¹. Muntenii fuseseră conduși de Mihnea-Vodă.

În jurul lui Barcsai, stabilit acuma, rămîn pentru a-l păzi și o mie de Moldoveni, supt Nicolae Cîrnul, care nu e decît Spătarul Nicolae Milescu, traducător al Bibliei și unul dintre cei mai mari învățați ai Răsăritului pe vremea lui.

În anul următor, 1659, Rákóczy, rămas stăpîn pe cetățile de căpetenie, Oradea-Mare, Sibiiul, Făgărașul, reiea lupta, închizînd în Cluj pe rivalul său; el ajută pe Constantin Basarab să-și facă o oaste de 4.000 de lefecii, și Gheorghe Ștefan însuși, „mai slab“, adună încă, în vederea unei posibile restaurări, o ceată de 500 de oameni, căutînd alți auxiliari în Polonia sau la Cazaci ². Am văzut ce ispravă a putut face în Moldova cel d'întăiu dintre acești doritori de Scaun.

O nouă expediție de pedepsire nu fu începută însă decît în 1660. O cunoaștem și din spusa, scurtă, dar cuprinzătoare, a marelui cronicar moldovean, și din izvoare ardelenе și din anele turcești ale lui Husein Vegihî, traduse de dragomanul venețian Giacomo Tarsia ³.

Acel care primi sarcina de a formă corpul de expediție fu Vizirul Seid-Ahmed, fost la Buda, iar, în urmă, comandant la Inău. I se puseră la dispoziție Tatarii, trupele din Silistra și 1.000 de oameni din Rumelia, supt Ahmed-beiu, sangeacul de Elbasan în Albania. Domnii noștri, Ghica, mutat acuma la Mûn-

¹ Miron Costin, p. 360.

² *Ibid.*

³ Am reprodus aceste pasagii în „Analele Academiei Romîne“, XXI, p. 55 și urm. Se afirmă aici că în oastea lui Constantin-Vodă, aflătoare lingă Iași, erau, „pe lingă alți luptători, 13.000 de pușcași și cu doisprezece tunari în față“ (p. 50).

teni, și copilandrul de cinsprezece ani al lui Vasile Lupu, Ștefăniță, primiră poruncă să ajute. Veniseră la Pașa-Serascher abia 2.000 de Moldoveni, cu Mihalcea Hîncul, Voicehovschi, atunci Serdar, și căpitanul de lefecii, și 1.000 de Munteni,—între aceștia fiind Constantin Cantemir, „ce era la Munteni ceauș spătăresc pe atunci și carele apoi aice, în Moldova, au fost Serdar“. Tot ostași de aceia cari „împotriva focului nu stau“¹.

Turcul li recomandase să treacă peste pedestrirea ardeleană, lovind pe dușman pe la spate, iar apoi, după biruință, „unul din voi să nu cumva să se apuce de jac, descălecînd la borfe, sau să alerge să prinză cai slobozi, ce să goniți strînși pe neprietenul, că de goană mai buni sînteți voi decît oastea mea ceastă-laltă“. Cei înfrunțați astfel nu resistară la focul Nemților lui Rákóczy, dar, acesta neavînd cavalerie și în acest punct, nu putu să-i puie pe goană. Atunci Voicehovschi, cu Moldovenii, și Cantemir, cu Muntenii, se întoarseră asupra pușcașilor dușmani, și „au intrat cu săbiile smulte în pedestrirea“, împrăștiind-o cu totul. *De aici a rezultat apoi, și nu din ciocnirea cavaleriei lui Seid-Ahmed cu călăreții unguri ai prințului ardelean, înfrîngerea*, de pe urma căreia Rákóczy, rănit el însuși, nu mai putu să se ridice niciodată².

De alminterea, dacă Barcsai avea cu el Seimeni de la noi și Curteni, ei nu lipsiau nici la Rákóczy³. Ca și pe vremea lui Maghiarogli din 1613, și acuma, la 6/16 Iunie 1660, îndemnul de supunere către Ardeleni, „trei

¹ Miron Costin, p. 371.

² *Ibid.*, p. 372. Nu în acest an, ci în 1661 abia, tînărul Domn moldovean lucra, cu Tatarii și cu Turcii Silistrei, la înălțarea unor cetăți pe Nipru, contra Cazacilor; el muri de boală, probabil de ciumă, la Bender (*ibid.*, pp. 372-3).

³ *Studii și doc.*, IV, pp. ccxcvi, cccii.

limbi țării Ardealului“, fusese făcut în românește de „Săit-Mahamet-Pașa, Vizirul de la Buda“¹.

Chestia ardeleană fu deschisă din nou, peste câteva luni, prin alegerea ca principe, la sfârșitul aceluiași ani a lui Ioan Kemény, liberat din robia tătărească și de mult întors acasă, prin Țara-Românească, stăpinită atunci de Mihnea Vodă². Și prin sprijinul pe care, imediat, i-l dădură Imperialii, înaintînd, cu Montecuccol, Italianul, cu Francesul de Souches, până la Sătmar și Cluj, se ajunse la un războiu, în sensul dorit de Chiu-pruli, cu Împăratul însuși.

De la început, în 1661, se cerură ajutoare muntene contra rebelului³. Cit despre Moldoveni, ei erau prinși cu luptele interne provocate de instalarea trecătoare a lui Constantin pribeagul cu Cazacii în Scaunul din Iași. Rolul Romînilor, în luptele care aduseră, după o îndelungată și vitează rezistență, înfringerea și peirea celui mai însemnat ostaș pe care, după părerea lui Rákoczy, îl avea Ardealul, a fost neînsemnat⁴. Cîteva Curteni ai lui Mihail Apaffy, noul prinț așezat de Turci în Ardeal, în fruntea acestor ostași se afla omul lui Constantin Șerban, Romînul Petru Budai —, fură uciși lîngă Bran de haiduci din tabăra opusă.

În schimb, contingentele noastre participară în număr mare și căpătară misiuni destul de importante⁵ pe lîngă obișnuitele servicii de salahorie cu care erau darnici Turcii, în expedițiile din 1663-4, contra Imperialilor înșii.

¹ Iorga, *Brașovul și Romîni*, pp. 294-5, no. 11.

² „Analele Academiei Romîne“, I. c.

³ Bethlen, la această dată; Hurmuzaki, *Fragmente*, II¹, pp. 51, 254-5.

⁴ Cf. și Hurmuzaki, V.

Cetatea Neuhäusel, Ujvár pentru Unguri, și o Uoară pentru ai noștri, ca și cea din Ardeal, a fost asediată de Turci de la 14 August la 24 Septembrie 1663, și la asediu ca și la întreprinderile de avangardă în legătură cu dînsul au lucrat și cei 12.000 de Romîni chemați în tabăra turească, — Moldoveni ai noului Domn, blajinul bețiv bătrîn Istratie-Vodă Dabija și care e, probabil, același cu „Dabija“ păzitorul de hotar la Milcov¹, și Munteni, ai lui Grigorașcu-Vodă Ghica, rămas Domn al Țerii-Românești după neașteptata mazzilire brutală a tatălui său. Ar fi fost, după un izvor străin, 5.000 de Moldoveni, veniți cu Tatarii, conduși de fiul Hanului. Drumul urmat de aceștia a fost pe la Brețc, la Prejmer, la Cluj, la Podul-Secuiului, la Dobrișin și Solnoc, unirea cu Muntenii făcîndu-se, în August, pe la Dobrișin. Ghica plecase de-acasă la 2 Iulie, prin pasul Buzăului, înaintînd prin Brașov, Zărnești, Porumbac. Ambii Domni luptă, împreună cu Pașa de Damasc, la rîul Waag, Moldovenii dînd o raită pînă la Brünn, în tovărășia Tatarilor. Apoi li se fixează locuri la asediu. La 6 Decembrie, pe călea întorsului, erau la Coholm.

Urmarea biruinței polone la Hotin fu năvălirea Moldovei, în care se încercă așezarea din nou al lui Petriceicu, care veni prin Botoșani la Iași, Doamna lui, Mariana, aflîndu-se încă în Suceava, unde mai tîrziu comandă Germanul Teodor Frank. Polonii stătură în cetatea Neamțului. Era vorba și de așezarea în Țara-Românească a lui Constantin Basarab Cazacu din oastea lui Sobieski apărură supt zidurile Brăilei turcești².

Dar ultimele rezultate nu corespunseră loviturii date

¹ *Studii și doc.*, IV, pp. 36-7 și *Studii și doc.* IX, p. 135 și urm.

² În acest an dărăbani de la steagul Doamnei și de la al Agăi, *Studii și doc.* VII, p. 367, nota 2.

cu atîta putere de un mare comandant cum era Sobieski, ajuns puţin după isprava sa regele Ioan al III-lea. Tatarii aduseră înapoi pe Dimitrie Cantacuzino. Grecul constantinopolitan numit de Poartă ca Domn credincios al Moldovei. După o ciocnire la Bohotin, Ştefan-Vodă trebui să-şi părăsească ţara, unde totuşi era să mai revie. Caplan-Paşa era acolo ca să-l apere, şi Vizirul Ahmed Chiuprului se ţinea gata să intervie.

În Iulie Sultanul apăru la Dunăre, şi pe la 26 el îşi făcea intrarea la Iaşi, de unde se îndreaptă către Soroca, la Nistru, contra Cazacilor cari stăteau în legătură cu duşmanul lui polon. Un Italian, Carlo Magni, a însemnat felul cum trecură atunci de-a lungul Moldovei cetele, care-i păreau nesfîrşite, ale noii oştiri otomane, creată de Chiuprului.

În August, Paşa de Damasc Husein luă înapoi Hotinul. Cîteva cetăţi căzăceşti de la Nipru, Ledijna (Ladyzyn) şi Umanul, avură aceiaşi soartă, — singura dreptate pentru o expediţie pornită cu atîta zgomot. Aici în ţară Poloniei erau scoşi din cetatea Neamţului ca şi din Suceava, înaintea căreia răsărise, cu ajutoare tătăreşti, Hatmanul Sandu Buhuş. La atîta s'a mărgenit participarea noastră, în afară de serviciile obişnuite, care n'aveau caracterul militar propriu-zis. Din ce în ce mai mult „slujitorii“ de odinioară ajungeau vrednici de acest nume luat în sensul obişnuit al lui.

Tot așa a fost și în anii următori. În 1675, cînd se orîndui dărîmarea cetăţilor moldovenesti, ca să nu se mai încuibe în ele temuții vrăjmași creștini, Paşa Şişman Ibrahim, comandantul firesc la această graniță, șeful ofensivei contra Cazacilor și Polonilor, trece cu călărimea lui pe la Bar spre Lemberg și Trembowla, arzînd în cale. Cum i se păruse că Dumitrașcu-Vodă

nu-l servește destul de bine, el făcu să se dea locul de care acesta se arătase nevrednic, ca rău găzduitor de oști, altui Constantinopolitan, tot așa de puțin deprins a luptă, pașnicul Antonie-Vodă Ruset.

De Simpietru în anul următor, acesta și Munteanu Grigore Ghica, destul de isteț ca să se poată menține, se aflau lângă Iași în tabăra de la Cetățuie, supt ordinele superioare ale aceluiași Pașă. Ostașilor, neluptători, în număr de vre-o 5.000, sînt puși să păzească podul pe Nistru. Către toamnă se încheie pacea de la Zurawna, lângă aceiași apă, și vestea o duce la Poartă căpitanul român Matei Cărămidă.

Cînd în 1677, războiul se concentrează asupra Cazacilor, contra cetății lor de la Bug, Cehrinul (Cighirinul), contingentul nostru e de cîte 1.000 de oameni. Nu se putu ajunge la capăt în acest an, Cazacii aruncînd asupra asediatorului și cu stupi de albine. Din cetatea fu luată, tot cu împărțășirea Romînilor, cari fac fîntîni în stepă și pod pe apa Tismenului, în 1678, cînd Caplan-Pașa se întoarce în aceste părți bine cunoscute lui. O beție rusească, lăsînd zidurile goale, făcuse să cadă Cehrinul ¹.

Apoi în 1679 ² Duca-Vodă, noul Domn al Moldovei, mutat din Țara-Românească, și acel care-l înlocuise acolo, Șerban Cantacuzino, merg la Nipru să întărească un castel de apărare, Dohan-Ghecet sau Dohan-Cală. De la 1681 înainte Duca, dăruit cu încă un tuiur la înnoirea Domniei lui în Constantinopol, iscălește și ca „Domn al Ucrainei“, căpătînd vrednicia de Hatman asupra părții ucrainiene supuse Turcilor, cu Nimirovul și Țicaneuca ³.

¹ La 1678 căpitanul Păcurar; *Studii și doc.*, VII, p. 368 (13).

² În acest an Miron Hîjdău era căpitan de dărăbani și Stroiescul de călărași; Ghibănescu. *Surete*, V, p. 41.

³ V. Iorga, *Ucraina moldovenească*, în *Analele Academiei Române* pe 1912 și *Romîni de peste Nistru*, Iași 1918. Pentru rest., *Studii și doc.*, IX, p. 129 și urm. unde și izvoarele).

Din același sistem de expediții, în care ai noștri joacă un umil rol de auxiliari, pe care *e mare lucru că fără organizație permanentă, la orice chemare incidentală, neașteptată, îl pot îndeplini*, face parte și prezența acelorași Domni în oastea cu care urmașul Chiuruliilor, Carà-Mustafà, se înfățișă, hrânind mari speranțe, înaintea Vienei lui Leopold I-ii.

Nu știm mai de aproape ce fel de ostași ducea mîndrul Șerban-Vodă supt stăgurile sale; numărul lor era de 4 000. În oastea, pe jumătate mai mică, a lui Duca, ni se spune însă că erau Cazaci, Curteni ¹, hînsari, lefecii ², *boieri și mazili, cari aduceau cu sine cîte zece-doisprezece oameni*, precum și scutelnici, în legătură cu unele familii ajutate de Vistierie, „vătăjii boierilor și a giupăneselor sărace“. De bună samă că vechea organizație a ostașilor de sate, cu hotnogii lor, mai mulți în aceiași așezare, și cu stegarii, supuși toți căpitanului, se păstra încă ³. Moldovenii veniră pe la Focșani în țara vecină, pentru ca, apoi, pe la Bran, să treacă în Ardeal, Muntenii, din partea lor, luînd calea pe la Orșova.

¹ La 1645 un Racleș e căpitan de Curteni (în act, și aprozi, vătăși); *Uricariul*, XXIII, p. 210. Cf. și *ibid.*, XX, p. 74. Liberrări din Curtenie, la 1607, *ibid.*, XVIII, pp. 427-8.

² Pentru un vă af de hînsa i pe la 1600, v. *Studii și doc.*, V, p. 17, nota 4. Pe la 1630 Duca-Vodă însuși avea un „vâtaf de sinețari“ (*ibid.*).

³ *Studii și doc.*, V, p. 17, nota 4. Cf. în *Arhiva istorică*, I', p. 93, izbăși, vătăfi și călărași la Putna. În 1636. — Căpitani în Moldova, *Uricariul* XI, pp. 210-1; XXII, p. 386; XXV, p. 299 (a. 1665). 236 (a. 1671); XVII, p. 994 (de Birlad; 1642); XXIII, p. 268 (de Odobești; 1670); p. 210 (de curteni; 1645): XXI, p. 335 (a. 1696); XII, pp. 319-21 (de Roman; 1664). Iuzbași, Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 141; *Uricariul*, XXV, p. 220 (a. 1669); XXIII, p. 241. Hotnogi, Ghibănescu, *Cuzeștii*, pp. 86, 201, 212; *Uricariul*, l c., p. 211, 220; I, p. 152; XVIII, pp. 402-3 (a. 1631);

Cît privește rolul unora ca și al celorlalți la asediul Vienei, el a fost înțeles greșit de aceia cari au crezut că în crucea aflată pe locul de unde, în clipa catastrofei turcești, fugise Cantacuzinul, era o demonstrație pentru cauza creștină. Asprul monument de piatră, cuprinzînd un cunoscut tropar, dădea, doar, Domnului putința de a-și face rugăciunile înaintea lui.

Abia în Decembre Șerban se întoarce pe la Belgrad la Orșova, iar Duca tot pe acolo prin Ardeal. Nici unul, nici celălalt, dar cel d'întăiu mai puțin decît vecinul său, nu erau prea scîrbiți de nenorocirea înfîmplată unor stăpîni pretențioși și apăsători în măsura scăderii și nenorocirii lor; o carte adusă din prada Tatarilor la „Beciu“ de Constantin Cantacuzino Stolnicul, unchiul Brîncoveanului, înseamnă „cînd creștinătatea au bătut toată puterea turcească și i-au gonit cu mare rușine de acolo, luîndu-li și toată avuția și armele“.

Domnul Moldovei găsi însă pe Poloni întrați cu Petriceicu în țara care doria mai mult pe acesta, om blînd, nelacom și pămîntean. *Podghiazurile* — căci așa li se zicea — făcură ca Doamna Nastasia, bună prietenă a Munteanului Șerban, să fugă la Brăila, cu Caimacami cu tot. Întrat în Iași, Ștefan-Vodă trimese un număr de călăreți ca să prindă la moșia sa, Domneștii din județul Putnei, pe Duca menit, — bătrîn și bolnav cum era —, să nu se mai întoarcă din această robie polonă.

cf. *ibid.* p. 243 (a. 1590); XX, pp. 82-3 (a. 1673-6: Mîrzacul, -XXIII, pp. 67-8. (Grozav; c. 1600). — Hînsari, Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 207; cf. *Uricariul* XIV, p. 325 (nume); XVIII, p. 14; XXIII, p. 68. — Stegari, *ibid.*, XVII, pp. 135-6 (a. 1636). Vătafi XVIII pp. 211, 232; XXV, p. 45. Dărăbani, *ibid.*, V, p. 308; XXIII p. 128 [(1637)]; în Muntenia, XX, p. 127. Darăbăț ca nume XXII, p. 161—. Cîrteni, XX, p. 74. Liberarea lor, XVIII, p. 390; Ghibănescu, V, p. 105 (de cămară) Ei dădeau la 1669 „dajdea calului și pentru ialoviță“, pe lîngă orînduieli; *ibid.*, pp. 278-9 (246).

Sobieski voia însă și mai mult : cucerirea Bugeacului, sfărmașarea cuibului tătăresc și puțința, deci, de a și anexa, în forme de autonomie, principatele. Se trimeseră acolo, după liberarea Ucrainei, Cazacii lui Cunițchi și Moghilă, uniți cu pribegi moldoveni, ca Iie Moțoc și Savel Smuncilă. De la Ialpuh ei trebuiau să meargă până la Cetatea-Albă.

Dăr invasia nu izbuti, din greutățile naturale pe care trebuia să le întâmpine. Regele era s'o încerce însuși.

Până atunci, în 1684, anul celor mai mari speranțe, crezându-se că Polonii se vor putea întâlni cu Imperialii ducelui de Lotaringia în câmpiile Țerii-Românești, pe când flota creștină ar cerca la Salonic și chiar la Constantinopol, nu se putu da nicio lovitură, de și Pașa Soliman vine până la Zwaniec și Tatarii pradă peste Nistru. Când, în 1685, Hatmanul Iablonowski pătrunse în pădurile care se ziceau pe atunci „Bucovina“, o ciocnire cu trupele, înjghebate în grabă, ale noștrii Domn moldovean, Constantin Cantemir, ceaușul spătăresc din vremuri la Munteni și fost ostaș polon el însuși (Septembre), contribui să-l facă a se retrage. Doar ceata condusă de aventurierul moldovean Burlă sau aceia în fruntea căreia stătea un Zaharowski, în serviciul regelui, dacă putură să pătrundă până la Iași.

În 1686 Cantemir avea cu el zece steaguri de oaste, dar el nu crezu că se poate opune cu ele lui Sobieski însuși, care se apropia. Cu atât mai puțin, cu cât în oastea acestuia erau atîția voinici de la noi, ca Davidel, pretendent la tron, ca Turculeț, un vestit viteaz, și chiar boierii din fruntea slujitorilor Domniei, ca Hatmanul Velișcu Costin, fratele cronicarului, și căpitanul Mitre, aveau înțelegere cu Polonii. Constantin-Vodă însuși negociase cu dînșii, oferind, în anume condiții, susținerea țerii. El se retrase deci de-a lungul Prutului, și

regele putu să intre în Iași, unde-și cîntă, știind românește, cîntecul său de biruință :

*Constantine,
Fuși bine,
Nici ai casă. nici ai masă,
Nice dragă jupăneasă.*

Lăsînd în Iași douăsprezece tunuri, el se îndreptă spre Bugeac, unde, ca și pe alții, din cele mai vechi vremuri, îl răpuse arșița și pustiul.

În 1691 el se va mulțami să se coboare în Moldova ca să facă numai a se ocupa de soldații săi mănăstirile și cetățile, de la Cîmpulungul bucovinean până la Cetatea Neamțului, de a cărei rezistență se leagă eroica legendă, raportată și de Dimitrie Cantemir. fiul Domnului de atunci, a celor cîțiva plăieși în stare să înlocuiască o armată¹.

Nici data aceasta nu întilnim vre-o împotrivire a Domniei moldovene. În Țara Românească, la intrarea Imperialilor lui Veterani, cari din Banat trecură în Ardeal la 1688, ca și la pătrunderea, în 1689, a lui Heissler supt noul Domn, care înlocuise pe unchiul său Șerban, Constantin Brîncoveanu, aceiași incapacitate unită cu aceiași lipsă de dispoziție în ce privește rezistența. Ca să scoată pe Heissler, care nu era dispus să plece de la sine, trebui ca Brîncoveanu să alerge la ajutorul Tatarilor, auxiliari ale căror servicii se plăteau foarte scump și prîn halul în care rămînea pe urma lor țara

Totuși în 1690 Brîncoveanu primi ordin de la Turci să întovărășească, împreună cu Moldovenii comandanți de Hatmanul Bogdan, și de vecinul din Moldova, pe Cerchez-Ahmed-Pașa, care mergea să așeze în Ardeal

¹ *Studii și doc.*, XI, p. 132 și urm

pe pretendentul la Coroana Ungariei, Emeric Tököly. Unindu-se, în Iulie, la Potlogi cu Turco-Tatarii, el trecu pe la Negru-Vodă și Dragoslave, Cerchez însuși apuind calea Branului. Trupele noastre luară parte la lupta de la Tohani (21 August), în care peri și boierul Bălăceanu, Agă în țara lui, colonel la Nemți, care visa de Domnie¹.

De-acum înmăinte într'un principat ca și în cellalt, cum nu mai era o politică, nu va mai fi nici o armată.

Dar soldați erau, numai cât ei se luptau supt șteaguri străine.

Încă de la 1661 Ioan Kemény aștepta „viteji“ din Moldova². „Lazăr ce-au fost strilețu“, strelîț la Ruși, apare la 1680, și mai avem chiar de la 1660 pe „Șandro ce-au fost izbaș de strealiți, din Rosii“³.

Am pomenit și până acum serviciile făcute Polonilor de un Hijdău, de un Hăbășescul, de un Mihalcea Hîncu, de un Constantin Cantemir, de un Ilie Moțoc și Savin Smuncilă, de un Davidel sau Davidenko, — „Sandul sin David ot Zaluca“ —, de un turculeț — Costășco, care avea și un frate supt arme — și un Burlă. Ei nu erau singuri. Și alte figuri merită să fie împrăspătate. lăsînd la o parte pe acei Romîni din țeri străine, cari ca „Valahii“ din Polonia, *Goraliii* de azi, cu o așa de in-

¹ *Analele Acad-miei Romîne* XXI, pp. 238-9. Petrascu căpitantul, tatăl lui, trecuse la creștini în 1673; v. și Ghibănescu, *o. c.*, IV, pp. 25 J-I.

² La 1650 Milescu Serdar servește la Ruși, Hurmuzaki, XV, pp. 1310-1, no. ММСССIV. Verdzelescu trece la Cazaci; *ibid*, pp. 1920-1 no. ММССССXVIII.

³ Ghibănescu, *o. c.*, IV, p. 165; *Studii și doc.*, XXI, pp. 101-2

⁴ *Studii și doc.*, (VI, p. 438.

⁵ *Documente Callima hi*, I, p. xxv. — David de Zaluceni. În 1665, *Uricariul*, XXV, pp. 274-5. Toader de Zaluceni, Ghibănescu, *o. c.*, p. 136 (147). Cf. *Studii și doc.*, XI, p. 92 (202). I se zice și Alexandru Leahul; V, p. 405.

teresantă artă populară, joacă un rol important la jumătatea veacului al XVII-lea ¹. Polcovnicul de Zaporojeni, care în 1665 dădea un zapis și în românește și în polonește ², nu era, de sigur, nici Rus, nici Polon. Un Lascar Cioranul, pe la 1690, merge în Țara Moschicească la Hatmanul căzăcesc, cercînd slujbă, pe lîngă un văr al său, Preda Păharnicul, care slujește la Hatmanul de acolo ³; aici află și pe Moldoveanul Lupașcu Murguleț, care ajunsese rohmistru sau, cum își zice însuși, „opnistru” ⁴. Un astfel de ostaș ca Lascar Cioranul lăsa în urma lui o avere, un bagaj militar ca acesta: „doi cai, o păreche de săhăidace cu arcul ⁵ galben și o sabie ferecată la săhăidace; patru trumbliti de argint și un răftișor purtat peste cămașă”; un fecior îi întovărășia, ducînd cu el cîte un „cal roib mare” și cîte „un bahmet negru umblător”. Un Constantin Ceaușul, Muntean, „feciorul Hagiului de la Boiești”, un Silion erau în această tovrășie ⁶. Sobieski formase o întregă ceată moldovenească, purtînd căciui ⁷. Joimiri moldoveni sînt pomeniți atunci. La Poloni era un Miron Cocoranul, cumnat cu Polonul Andrei Grocholski, un Toader Armașul, poate dintre Năculești, și fratele său, un Pătrășcan Tăutul, un Ilie Abază, un Sandul Volcinschi, un Dumitrașco și un Vasile Isăcescul, și, în sfîrșit, acel Toader Calmășul, din Orhei, pîrcălab de Hotin. apoi

¹ *Lettres de Pierre Des Nojers*, Berlin, 1859

² *Studii și doc.*, V, p. 40, nota 2.

³ *Ibid.*, p. 47, nota

⁴ „Arcarii” erau adesea Armeni, ca Aracal (*Uricariul*, XXII, pp. 361-4), ori Cirstea Latel (*ibid.*, p. 367). Cf. o „sabie ferecată cu inel de argint”, Ghibănescu, *Surețe*, V, p. 339 (249)

⁵ *Ibid.*

⁶ Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea* (planșa), *Analele Academiei Romîne*, XXXIV.

⁷ *Ur cariul* X, pp. 106-7.

Vornic de Cîmpulung, al cărui fiu era să fie Ioan-Vodă Callimachi¹. Un Muntean, Sandu Colțea, va ajunge ostaș al lui Carol al XII-lea, regele Suediei, pe vremea cînd Apostol Chigheciu, fost soldat al lui Sobieski², intră în serviciul lui Petru al Moscoviei³. Cel d'intăiu fu prins de Ruși, dus în Siberia și, liberat de acolo, cerea să fie trimis înapoi în țara lui, fiindcă numai acolo poate asculta într'o biserică de legea sa rugăciunile folositoare sufletului. Cel de-al doilea făgăduia, în 1707, să aducă Țarului „doi rohmîștri, trei locotenenți, trei stegari și trei sute de soldați, la Sniatyn sau la Sambor“. Bainschi⁴ Lupașcu, Murguleț, Mihăilă Ganul, Andronic Isar, un Ioan al vătăfului Roman, un Gheorghită Spătarul⁵ și alții fac parte și ei din această serie de tineri războinici pe cari nu-i încăpeau țeri potolite⁶. Și Neculce, cronicarul timpului, înrîurit el însuși întru cîtva de acest spirit, spune că mulți feciori de boieri mergeau după cîștig — și glorie, adăugim noi — nu numai la Poloni, la Țarul, la Carol al XII-lea, ci și la acel Francisc Rákóczy, pretendentul ungiuresc care ridicase steag de răscoală contra Imperialilor în Ardeal⁷.

Ei erau să încerce a da o ultimă îndreptare războinică politicei românești.

¹ *Doc. Callimachi*, I, p. 117 și urm.

² Ca stegar de Cîmpulung, la 1693; Hurmuzaki, XV, p. 1455, no. MMDCCVIII; p. 1457, no. MMDCCVIII; *Studii și doc.*, V, pp. 584-5

³ Cf. *ibid.*, și Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, pp. 83-4.

⁴ *Studii și doc.*, V, p. 413.

⁵ *Ibid.*, VI, pp. 450-1, no. 1702.

⁶ Iorga, *Basarabia noastră*, p. 83 (după *Arh. istorică*, III, p. 276)

⁷ P. 273 și *Studii și doc.*, XVI, pp. 286-8; cf. termenul de *dobindași*, *Uricariul*, XXI, p. 255.

ÇAP. VI
DECĂDEREA MILITARĂ A ROMINILOR
(1692-1821).

I

Oastea de Curte de la sfârșitul veacului al XVII-lea și ultimele intervenții în războaiele străine.

Lămuriri bogate în condica, zisă, după moda turcească, „anatefter“ a lui Constantin Brîncoveanu ne ajută să cunoaștem din ce elemente se alcătuea oastea de Curte, variata, strălucitoarea și țercata gardă a acestui „Ludovic al XIV-lea“ dunărean în miniatură.

Se păstrau dorobanții cei vechi, cinci „steaguri“, și Seimenii lui Matei-Vodă, foarte reduși la număr însă, abia șase „steaguri“, pe lângă care se întîmpină de două ori atîtea steaguri de Cazaci formațiune nouă, care nu se află și în Moldova și, după modelul Austriecilor din Ardeal, de curînd intrați în această provincie, unde trebuiră apoi să zdrobească reacțiunea ungurească a lui Francisc Rákóczy, pretendentul național, trei „steaguri“ de catane. După același model nu lipsesc Nemți, două „steaguri“, și „talpoși“¹. Se întîlnesc și cîțiva tunari. După o rînduială care e și

¹ *Studii ș doc*, V, p 372

aceia nouă, făcînd parte din multele inovații ale epocii brîncovenesti, săteni scutiți de bir în afară de călărași, cari au curate rosturi locale, mai mult de servicii publice și de poliție rurală¹, *scutelnici*, formează paisprezece steaguri de călăreți și șese de pe-deștri.

Garda propriu zisă a Doamnei cuprindea patru steaguri, și fiii domnești, „coconii“, își aveau și ei gardiștii.

Cea mai mare parte dintre soldați, cari, în genere, poartă numele de „slujitori“, e alcătuită din micile companii ale celor cu servicii speciale la Curte. Sînt, astfel, saragèle și ceauși, ca la Turci²; sînt, ca la dînșii, seizi³. Sînt, la grajduri, și comișeii, la trăsuri „legănarii“⁴, povodnicii. În Divan funcționează pentru strajă „fuștași“ de datină, cu „fuștele“ de lemn colorat în mîină, „fuștașii ot Vel Divan“. La vînători se chiamă, ca în organizația primitivă a corpului ieniceresc la Osmanli, în care fiecare companie avea un rost cu prilejul acestor adevărate expediții contra fiarelor, copoiarii și ogărării. Copiii de casă, cărora li se mai zice, turcește, și peici ca în zilele lui Matei-Vodă, de alminterea—păstrează organizația lor deosebită. Pentru trebi mai ordinare sînt viglari, dîrvari (cari aduc lumne)⁵.

Ofițerii au titluri, dintre care unele fac parte din vechea nomenclatură militară a țerii astfel Seimenii, numai ei, au în frunte pe Vel Căpitan, Căpitanul cel mare —, iar altele sînt de importanță recentă: alaiu-

¹ Am întîlnit undeva un Robea, căpitanul de călărași din Rîmnic.

² *Studii și doc.*, V, p. 351.

³ *Ibid.*, p. 372.

⁴ *Ibid.*, pp. 362, 372

⁵ *Ibid.*, p. 372.

⁶ *Ibid.*, p. 361

ceauș, sangeactar (de la sangeac, steag în sens mai mult feudal; în loc de stegar, care se păstrează alături); vătăfi sînt numai la plaiuri ¹, peste plăieși, cari nu poartă obișnuit acest nume.

Această oaste n'are prilej de a se lupta pentru sine. Ea e însă foarte solemnă și din bielșug împodobită. În frunte, la zile mari pășește „stegarul ce poartă steagul țerii“, între cei doi tuiungii țîind cozile de cal turcești în vîrf de suliță care înseamnă înfeodarea de către Sultan ². Noaptea, la alaiuri, luminează, ca la Țarigrad, masalagii. Musica e, firește, foarte bine represintată de mēhterii turci, de „trîmbițași ungu-rești“, de „toboși“ sau „toboșari“ și „surmaci“, de elemente mai populare, ca acelea care-i cîntau lui Mihai Viteazul la intrarea 'n Alba Iulia: cimpoiăși, lău-tari și cobzari. La ocazii deosebit de importante, „do busul bate doba cea mare“; de I rdan „slujitorii zie cu surlele pentru Măria Sa Vodă“ ³.

N'avem știri așa de bogate pentru Moldova, undă putem admite înă că instituția m'ltară avea, nu numai același caracter, dar în mare parte și aceleași amănunte. Iaă ce putem culege însă din cronici pentru momentul lui Dimitrie Cantemir, în 1711.

Domnul Moldovei are pe lîngă el atunci cînd Pavel Rugină, Savel Smuncilă, Ilie Abăză, Ioan Mirescul, Pricopie, Chigheciu, Hîncul, Iene Munteanzul, Gligoraș Ivanenco luptă în rîndurile lui Petru-cel-Mare, cu Moldovenii, cu joimirii lor, Seimeni, cu un căpitan în frunte, și saragēle, al căror șef e Aga Dimitrie. Urmașul său, Nicolae Mavrocordat, va plăti un „steag“ de Sirbi, pe lîngă

¹ *Ibid.*, p. 357.

² *Ibid.*, p. 372.

³ *Ibid.*, pp. 372-3.

Seimenii Curții, și el va dispune, ca și Dimitrie-Vodă Insuși, de catane și de obișnuiții călărași ¹.

Cînd e vorba însă de războiu, ca atunci, în 1711, *altă armată trebuie făcută, cu totul din nou*, O proclamație a Domnului anunță că acei ce „se vor scrie la steaguri“ vor avea cinci ruble pe lună sau trei taleri („cincizeci de lei și un tult“), iar, la început, pentru echipare, cinci galbeni. Dintre mazili, clasa, tot mai vioaie, care dăduse ostași și armatelor vecine, se vor face ofițerii, numiți, după datina ruso-polonă, polcovnici și rohmîștri, ca și subalternii lor, chehaili—după un cuvînt turcesc care înseamnă locotenent — și stegarii. Au fost treizeci de polcovnici, plătiți cu o sută de ruble, o sută șaptezeci de rohmîștri, primind numai treizeci, — stegarii aveau ca leafă zece ruble. Suma necesară, o sută de pungi de bani, de cîte cinci sute de lei, o dădușe Țarul din Visteria lui Domnul moldovenesc orînduise și adunarea provisiilor, pentru armata ce era să aibă el ca și pentru aceia cu care venia împărătescul său suzeran: „oboroace de oaste“ ².

Astfel se adunară mulți oameni bucuroși de a se distinge, de a ciștiga. Desprețuitor ca un boier ce era, deprins să vadă ostași de altă origine și cu alt caracter, cronicarul Neculce scrie: „Atunci toți se făcură oșteni: slugile lăsau pe boierii, argații lăsau pe stăpîni; și altă prostime mulți au mers de au luat bani și s’au scris la steaguri. Mai mulți fără de arme, că nu aveau de unde-și cumpăra, ca și arcarii sffrîșise arcele, săgețile și săhăidacele ce au avut în dughe-nile lor, ce își făceau sulițe din crengi ascuțite și

¹ V. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru-cel-Mare și țerile noastre*, în „Analele Academiei Romîne“, XXXIII, pp. 19, 21, 37-8, 42. Cf aici, p. 182.

² *Studii și doc.*, XVI, p. 99,

spirlite la virf. Se încălăra cine cum putea.“ Totuși acest avînt războinic, care e însuși o puternică notă de vitalitate, nu poate fi fără importanță în dezvoltarea sufletului nostru național.

Pe lângă cei cari se imbulziră ieșind din legătura breslelor de meșteșugari, din dughenile negustorilor și din curțile boierilor, cari n'aveau voie să-i oprească, nu rămăseseră nesimțitori obișnuiții participanți la toate „răzmerițele“, mazilii cei dirji din Orhei, Soroca și Lăpușna. Și Vodă, care nădăjduia să îplinească 10.000 de ostași¹, chemase, ca și pe boieri și pe breslași, pe țerani. Căci ordinul raportat de așa-zisa cronică a lui Muste² era formal: „tot omul să încalece, să meargă în oaste“. Și, cînd se spune că acela care nu va asculta de domnescul îndemn, „va rămînea vecin și podan, în veci nerăscumpărat și neclintit“, se vede bine de care clasă e vorba, de aceia care pierduse, odată cu stăpînirea pămîntului ei, și libertatea personală, pe care astfel o putea recăpăta.

Se știe ce rost modest au avut Moldovenii în luptele ce s'au dat atunci. Planul lui Petru-cel-Mare, inspirat de ai noștri, nu era să se coboare pe Prut și prin Dobrogea. Doar Sirbii cari-l așteptau, supt cei doi „boieri“ ai lor, în Serbia propriu-zisă, ca și în Bosnia, nu erau în această parte. Era vorba de a se trece pe la Focșani în Țara-Românească, silind astfel la o declarație formală și la un ajutor efectiv pe precautul Brîncoveanu, care, făcîndu-și lagăr, îl așezase în gura Urlaților³.

Expediția din 1711 ea însăși are mult mai multă însemnătate pentru istoria militară în genere decît pentru istoria armatei românești. Corpul format de

¹ *Analele Academiei Romîne, I. c., p. 31.*

² *Letopisișe, III, p. 45.*

³ *Analele Academiei Romîne, I. c., p. 33.*

Dimitrie Cantemir, abia înjghebat și în cea mai mare parte incapabil de luptă, n'avu mai nicio parte în dezvoltarea războiului. Trecerea oștilor Țarului pe la Focșani, care era, cum am spus, în proiect, nu se produse¹. Turcii Vizirului apucaseră a trece mai răpede decum se așteptau toți, pe la Isaccea, și Tatarii sosiseră cu cetele lor de călăreți, la Prut, în stare să obosească o armată pe care n'ar fi încercat măcar s'o învingă.

Astfel detașamentul trimis înaintea cu generalul Rönne, cu brigadirul Cropotov și cu un pîlc de Moldoveni. luă în adevăr Brăila, la 14 25 Iulie, dar rolul lui se opri aici. Toma Cantacuzino, Spătarul, șeful oștirii muntenă, n'a unse Domn, cum visase, în locul nes gurului Brîncoveanu, și doar de aceia-l părăsise, la 18 Iunie, pe acesta, pentru a se duce, fără ordin, înaintea Rușilor la Iași, cu o mică suită, în care deosebim pe ajutorul său, pe „ceaușul spătăresc“ Ghinea pe Teodor C rbea, din Șcheii Brașovului, merit să ajungă în Rusia „cantileriu“, pe unii căpitani și boierinași, ca pe Gavrilă și Prêda Drugănescu, rude ale lui Tomaș' din neam de uneltitor, pe un Cîndescul din părțile Buzăului².

As fel Brîncoveanu însuși rămase în tabăra de la Urlați, unde-și avea măcar zece steaguri de Cazac' supt marele-Căpitan Neagul, pe dorobanții Marelui Căpitan Donie, pe străjerii Căpitanului de Margine și pe sluitorii celor de județe³. Aici se află apoi încheierea, la Stănilești, a „păcii de la Fălciu“ și retragerea rușinoasă a oștilor rusești, bucuroase că au scăpat și cu atîta, fiind în primejdie de a se vedea încunjurate și de a peri de foame. Veștile de biruință

¹ Memoriul citat, p. 33.

² *Ibid.* Radu Greceanu *Viața lui Brîncoveanu*, ed. Șt. D Greceanu, București 1906, pp. 200-1 Cf. *Stu liu și doc*, XXI, pp. 15 7 Greceanu o. c., pp. 201, 211.

pe care se grăbiseră Rușii a le trimite pretutindeni, se dovediră astfel' mincinoase¹. Constantin Stolnicul Cantacuzino judeca astfel, la 8 August st. v., din Țirgoviște, isprava de la Prut: „La început, se putea spune despre Țar cuvintele lui Cesar, că unul ce venise și văzuse; dar sfârșitul nu s'a potrivit. Rău sfătuit și incredințindu-se în deșerte făgăduieli, oastea lui, fără hrană și împărțită în deosebite detașamente fără folos, pierzînd bagajul, după cîteva ciocniri, fiind încunjurată și asediată de Turci din toate părțile, fără pîne și fără apă și zăpăcită și de zăpăceala femeilor ce erau cu dînsa, a fost silită a face o pace pripită și rușinoasă. Dumnezeu să binecuvinteze pe Domnul nostru, care a păstrat acest principat de nenorocirea Moldovei, purtîndu-se cu înțelepciune, așteptînd să se hotărască o bătălie în care s'a văzut la urmă că, supt haine nemțești, Muscalii sînt tot Muscali².“

Astfel perî și nădejdea lui Cantemir de a rămînea Domn de sine stătător, ereditar, din „mila lui Dumnezeu“ cum începuse a se scrie și pe pecetea lui latină —, avînd hotarele firești ale Moldovei sale la Miazăzi, cu adăugirea „cetăților ce ni s'au luat de tirani“, cum spunea însuși în proclamația sa³.

Astfel, fiind silit să fugă la aliații săi, ajunși acum ocrotitori cu apucături de stăpîni, Dimitrie-Vodă, care visase de o armată românească nouă, strică, luînd cu dînsul elementele cele mai bune, și ce găsise în 1710.

¹ D. dr. Gh. Crăiniceanu îmi dăruiește unul din aceste „jurnale“, „Die lang gewünschte und erfreuliche Nachricht aus Flandern und Wallachey wegen Eroberung der frantzösischen Linnien und der Türcken grossen Niederlage, in einigen Extract-Schreiben, welche diesen Monath Augusto eingelauffen, anno 1711“.

² Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 326, no. 2.

³ Memoriul citat, p. 31.

Cu el plecară, spune Neculce, pîlcovnicul Ioan Mîrescul, Vel Căpitanul Ioan Bănarul, căpitanul dărăbanelor, Brahă, başbulucbaşul de Seimeni, Dima, căpitani Ciute, Apostol, Toader şi Pavel Mirescul¹. Cronică munteană pomeneşte pe «Ioan Zărul, carele şi cumnat fi era, Savin Smuncilă Vel Postelnic, Ştefan Luca Vel Vistiari, Gheorghită Vel Spătar, Sandul Sturza Vel Stolnic, Mogîldea Vel Serdar, Findicu (*sic*), pîrcălabuk de Soroca, Ion Bănarul Vel Căpitan²». Unii dintre dînşii nu erau să mai vadă Moldova naşterii lor³.

În noua lui Domnie, supt apăsătoare protecţie turcească şi în coastă cu ameninţarea Tatarilor de la Benderul unde rămăsese Carol al XII-lea, Nicolae Mavrocordat are acel steag de Sîrbi şi catane, pe lângă Seimieni Curtii, ai Hatmanului, ai Agăi şi obişnuiţii călăraşi⁴. În Ţara-Românească, unde trecu peste puţin, înlocuind pe Ştefan-Vodă Cantacuzino, căzut el însuşi în nenorocire după ce provocase nenorocirea rudei sale Brîncoveanu, măreţul Fanariot, căruia-i lipsia însă cu totul spiritul militar, găsi pe aceiaşi Cazaci⁵, pe aceleaşi catane, pe aceiaşi călăraşi şi slujitori: *organizarea militară a celor două ţeri ajunse astfel, la începutul veacului al XVIII-lea, să fie aproape identică, precum spre o identitate folositoare vremii de mai târziu se îndreptau şi alte elemente ale vieţii naţionale.*

¹ P. 332.

² Greceanu, *o. c.*, p. 208.

³ La 1702 găsim un poruşnic Solomon; pe Apostol Mihuleţ la 1693 cf. *Studii şi doc.*, V, p. 226, no. 62; p. 94, no. 85; *Uriarul*, XX, p. 179). Cf. pe stegarul Miron Mihuleţ la 1796, *ibid* XXV, p. 269.

⁴ Memoriul citat, p. 49.

⁵ Un Ştefu, căpitan de Cazaci, ţinea la 1720 pe Caliţa, nepotă a lui „Constantin-Vodă din Moldova“ (*Uriarul*, XII, p. 333 şi urm.) Pentru catane, şi *ibid.*, XIV, p. 328.

Această slabă oaste de Curte nu folosi de loc șefului ei domnesc în noul războiu dintre Imperiali și Turci, pe care-l deschise la 1716 invazia Turcilor răz-bunătorului, crudului Mare-Vizir Gin-All în Moreia Venețienilor aliați cu Habsburgii. Boierii olteni înțeleși cu catanele austriece¹, cari aveau în fruntea lor pe un Spătar Golescu, un Logofăt Băleanu, un Șerban Bujoreanu, un Barbu Brăiloiu, acesta purtând titlul ostășesc de Serdar, un Dosofteiu Brăiloiu călugărul, puseseră la cale o lovitură năprasnică asupra Scaunului domnesc însuși, și ea reuși. „Oastea amestecată, Turci, Tatarsi, Români“, pe care Mavrocordat o trimisese până la Golești înaintea oamenilor împărătești, putu să-i scoată prin foc din Curțile boierești de acolo; dar altă mică oaste, de aceeași alcătuire, „Turci, Tatarsi și cităva slujitorime de țară“, fu îndreptată, cu noul Ban, Radu Popescu, spre Craiova. Astfel căpitanul Pivoda veni cu catanele, „prin păduri, prin țărmuri“, la 14 Novembre st. v., și află reședința domnească nepăzită și cu porțile deschise. Și povestitorul contemporan spune: „Au intrat în case și în camere, jăfuind toate ale Măriei Sale averi. Acolea îndată vine și Golescu Spătariul și Băleanu Logofătul și soții lor, cu armele încinși și cu pistoalele, cu toată gătirea ca niște eatane, carii îndată au poruncit Seimenilor ce eră de paza Curții să puie armele jos, să nu cumva să stea împotriva catanelor împărătești, că vor peri cu toții. Care auzind din gura unor boieri ca aceștia, Spătariu-Mare, Logofăt-Mare, au pus armele jos, și ei au făcut cum au voit².“ Orașul a fost prădat. Așa se putea prinde la 1716 un Domn românesc în Capitală sa.

¹ Șeful era căpitanul român Mihul (Cronica lui Radu Popescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 55).

² *Ibid.*, pp. 77-8.

Dacă lucrurile meraseră altfel în Moldova, unde domnia Mihai Racoviță, aceasta nu se datorî nici valorii ce putea să aibă mica lui strajă, nici talentului militar, inițiativei războinice a Domnului, ci singurului fapt că Tatarii erau la îndemîină și puteau salvă pe un Domn care acuma se credea pierdut.

Aici catanele ocupară mănăstirile de la munți, Cașinul ca și Neamțul. Anume boieri, un Vasile Ceaurul, un Miron, fost joimir polon, un Velișco, fiastrul lui, un Conțescu, erau înțeleși cu dînșii, — locul de comandant al lui Pivoda avîndu-l aici cutare Francisc din Lotaringia, *François*, din care cronicile noastre fac un „Franța“, iar tradiția populară chiar un „Ferenț“ unghuresc. Înnaintarea spre Iași se face foarte ușor: străjile scoase înnainte de Vodă, la Tîrgu-Frumos, sînt prinse¹. Două, trei sute de oameni, — „cu Nemți, cu Moldoveni cu tot“, — pot astfel să pătrundă, la 10/21 Ianuar 1717, până în Iași, Domnul fugînd pe ghiață, cu haine schimbate, la Cetățuie, ale cărui ziduri cearcă năvălitorii să le escaladeze cu „loitre“ și „prepelece“.

Tatarii, de cîtva timp chemați, se aflau însă foarte aproape, la mănăstirea lui Aron-Vodă, fără ca Racoviță să fi aflat de venirea lor. Ei erau chiar mai mulți decît poftise Mihai-Vodă. La cel d'întăiu semn, ei veniră „ca vîntul“. Atunci, îmbărbătîndu-se, Domnul scoate în luptă, între Cetățuie și mănăstirea Ilincii, de peste deal, pușinii lui ostași: „Siimenii și *strelîți*, *adecă vînătorii*“. Ei au fost răpedebiruitori, și șeful, adus ca un tălhar, înnaintea Domniei, fu decapitat în locul de pe deal unde astăzi se vede Crucea și era odată „Cerdacul lui Ferenț“². Între steagurile luate era și unul al rebelilor³.

¹ Cu acest prilej se pomenește „Movila lui Constantin-Vodă“, care amintește năvălirea și scurta Domnie a lui Constantin Basarab.

² Neculce, p. 352 și urm

³ Chiparisa, în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 69.

După o grea pradă tătărească, în Februară chiar, o expediție de pedeapsă se organizează în primăvară, cei 5.600 de Tătari luând parte la dînsa, ca și trupele lui Iliaș Colceag-beiu, Aga de solaci din cetatea Hotinului, care, cu prilejul unei lovituri de dat în Polonia, fusese ocupată, definitiv, de Turci, la 1713¹. Așa se curățiră, în Maiu, și cu șase tunuri, cuiburile de catane de la Mira, unde comandă Munteanul Ranit, spărgîndu-se zidurile de la Cașin și trecîndu-se cu prada și în Secuime. Ceî din Neamț plecaseră de mai nainte².

Astfel Domnul care, cu cîteva luni înainte „stăpîniă numai pe lîngă Iași și la Orheiul pașintel“³, ajunsese iarăși în posesiunea țerii sale întregi.

Urmă în August, lovitura din Ardeal a lui Mihai-Vodă, cu 3.600 dintre ai lui, cu aceiași Tătari și cu aceiași lipcani (Tătari de Lipca) și spahii de la Hotin, la cari se adăugiseră și vre-o 500 de Cazaci Zaporoeni în serviciul Hanului; pribeagul ungar Esterházy trebuia să vie în oaste. Se trecu pe la Cîmpulungul bucovinean către Bistrița, Domnul Moldovei căutînd anume pe Romîni din aceste părți, cum o spune un izvor contemporan: „*Iar Domnul dăduse poruncă oștirii lui ca pe Nemți și pe catane să-i ucidă și să-i iea robi, iar pe Moldoveni să nu-i iea robi. Ci Moldovenii cari zic eu, nu sînt Moldoveni din Moldova, ci Moldoveni creștini drept-credincioși, născuți și crescuți în Țara Ungurească, ci să-i ascundă să nu-i iea oamenii lui Colceag*“⁴. Se ajunsese pînă în Ținutul Bistriței, cu o cumplită pradă

¹ Neculce, p. 351. V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 246 și urmează.

² Neculce, p. 354.

³ *Ibid.*, p. 352. Cf. Amiras, în *Letopisișe*, III, p. 133 și urm.; „Mustea“, *ibid.*; Cronica lui Chiparisa, p. 65 și urm.; *Uricariul*, III, pp. 53-7, XIV, pp. 232-3; *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, I, p. 217.

⁴ Chiparisa, p. 82.

de Tatars, dar vestea că Belgradul a fost luat de Imperialii lui Eugeniu de Savoia sili pe năvălitori la o grabnică întoarcere. Stilpul din Vamă rămase ca semn al neașteptatei manifestații războinice făcute de un Voevod moldovenesc într'o epocă de slăbiciune și înjosire, pe drumul lui Petru Rareș cel puternic și mîndru, acolo, în părțile ardelenesti¹.

Cuprinsul i-a putut fi reconstituit astfel: „Din mila lui Dumnezeu Io Mihai Răcoviță Voevod, Domn și oblatduitor a toată Moldavia, la vâlet 7224 (1716), al treite rînd a Domniei Mele, rădicat-a puternica Împărăție turcească oaste asupra Nemților, și la acestea meste-cături multă pradă s'au făcut bieteii țeri a Moldovei de spre partea Nemților, poftindu-i și chemîndu-i o samă de boieri a Moldovei și din cei mai de jos, de pururi cum sînt Moldovenii, încît nu a rămas mănăstire sau biserică [neprădată. Și au venit Frenț căpitanul] cu o samă de Nemți și Moldoveni, Munteni, Unguri, Sirbi, cîtăva adunătură. Ci așa fără de veste ne-au lovit la Scaunul nostru în Iași, cu gîndul ca să iea, precum au luat Pivodă Căpitan pe Necolai Mavrocordat, Domnul muntenesc, din Scaunul țerii, din București, și l-au dus la Sibiu. Iar noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-am biruit și i-am răsipit, dar și movilă am făcut pe trupurile lor și minunată cruce și cerdac de piatră lîngă movilă am făcut, lîngă drumul cel mare din josul Cetățuii, unde au fost și războiul..

„Și am mers pe muntele cese chiamă Măstăcănișul, și pe muntele Suhardul. Pogorîndu-ne pen codri și ape, am venit în Țara Ungurească, într'un sat anume Rodna. Și de acolo, împreună cu Măria Sa Sultanul și cu mulțime de Tatars, prădînd și arzînd pînă la cetatea Bistriței, am încunjurat-o de toate părțile. Și s'au

V. *Stu lii și doc.*, VI, pp. 643-5.

dat; numai cetatea singură au rămas. Apoi s'au slobozit Tătarii în pradă, trecînd de Muncaciu, la Ungurime de afară. Și s'au întors prin Maramorăș, au pradat [tot Maramorășul]: care pradă și jaf s'a pomeni la Unguri. Și apoi ne-am întors...

„Și această pradă și robie ce făcu în pămîntul țerii Moldovei și a Țerii Ungurești s'au făcut din pricina ghinărarilor de Ardeal, și anume Ștefan Stinvil (Stairville), ghinărarul den Sibiu, și baronul de Tighe (Tiege), ghinărarul den Brașov, și Santamor (Saint-Amour), ghinărarul de Bistrița. Cari pentru atîta să deie samă înaintea lui Dumnezeu, la înfricoșatul județ... pentru spurcată lăcomia lor, trimițînd asupra țerii pentru dobînda lor¹.”

Norocul lui Mihai Racoviță nu-l avu însă, cu prilejul noului războiu între Austrieci, Ruși și Turci, care aduse, la 1738, pentru a doua oară după Stănilești, în Moldova oștile „moschicești”, urmașul său, Grigore Matei Ghica,

În Moldova lui apărură întâiu catanele, pe calea pe care și în 1717, după ofensiva de la Bistrița, o luaseră din nou, cîteva zile, înaintînd și până la Focsani² Elemente germane pătrunseră pe la Oituz, până la Comănești, dar cele două steaguri de Cazaci, trimese de Domn, cu boierii Constantin Ipsilanti și Toader Paladi, siliră pe năvălitori să plece, pierzîndu-și colonelul și lăsînd două tunuri³.

Afară de Seimeni, parte Bosnieci, parte Romîni⁴,

¹ V. și Stefanelli, în „Analele Academiei Romîne”, XXXVI, p. 1027 și urm. — O soră a Domnului, soția chiar a Ceaurului, prinsă, își făcu singură drum prin munți (Chiparisa, p. 70).

² Chiparisa, la sfîrșit.

³ Neculce, pp. 397-8.

⁴ *Uricariul*, XXIV, p. 225

-cu căpitanul Manoli din Chios¹, ai căror ofițeri purtau nume turcești (başbulucbaşa, odabaş, chehaie²), erau deci acești Cazaci, orînduiți rusește, cu polcovnicii și porușnicii lor³. Întîlnim chiar, pe această vreme, după același exemplu al „saldatilor“ (soldați) ruși, al căror nume se ivește acum întăiași dată⁴, și dragoni⁵. Iar vechii călărași de Ținuturi dăinuiau, cu căpitanii lor, ca Vartic (din 1723), Ioan Giușcă (din vremea războiului) și alții mulți⁶. Ei serviau însă mai ales pentru dusul corespondenței, ca și baranii⁷, țimirașii, cu căpitanul lor de țimir⁸, umblătorii⁹, panțirii¹⁰. N'aveau un rol militar, cum nu-l mai aveau de mult, de și se bucurau de anumite concesiuni fiscale, vechii curteni¹¹. În tabăra de la Socola, ținută cu grea cheltuială a țerii, Ghica avea patru steaguri de Turci și alte patru de Lipcani, formînd un grup de 3-4.000 de oameni¹².

Cînd Rușii se înfățișară, avînd cu dînșii pe beiza-

¹ În 1739; *Studii și doc.*, XII, p. 39, no. 74.

² Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 257, no. 393; *Uricariul*, V, p. 318; X, p. 115; XVII, pp. 219, 278; XXII, pp. 359-60; *Studii și doc.*, VI, p. 343, no. 19; Ghibănescu, *o. c.*, IV, pp. 76-7, no. 83.

³ Și în 1666, 1636 polcovnici, porușnici (Ghibănescu, *o. c.*, V, p. 49; no. 39; IV, p. 104, no. 12).

⁴ Neculce, p. 411.

⁵ *Studii și doc.*, VI, p. 441, no. 1660 (an. 1740).

⁶ V. *Uricariul*, XII, pp. 305-6; II, p. 284; X, pp. 120-1. Cf. *ibid.*, XVII, p. 201. Cf. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 230. Stegari, *Studii și doc.*, VI, p. 401, no. 1499.—Săidăcari, *ibid.*, p. 436, no. 1643.—Călărași, *ibid.*, p. 425, no. 1621.

⁷ *Studii și doc.*, V, p. 415.

⁸ *Ibid.*, VI, p. 279, no. 520.

⁹ *Ibid.*, p. 444, no. 1679; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 200 (a. 1668).

¹⁰ *Studii și doc.*, VI, p. 353, no. 1055; XVI, p. 332, no. 101

¹¹ *Uricariul*, XXIV, p. 419 (a. 1722).

¹² Neculce, pp. 401-3.

de'ele, crescute în Împărăție, ale lui Antioh Cantemir, Ghica nu putu opune nicio rezistență, ci, urmînd exemplul de odinioară al lui Constantin-Vodă Cantemir, el se retrase spre Galați. Astfel maiorul Dimitrie Cantemir putu să prade până la Bacău, iar frațele său, brigadirul Constantin, intră în Iași la 2 Septembrie 1739, trimițînd înaintea o trupă de 2.000 de oameni pentru a prinde pe Domnul fugar. La intrarea solemnă a tînărului înstrăinat î se aduseră „cheile țerii și steagurile slujitorilor“¹.

Urmă apăsătoare și despoietoarea stăpînire rusească a generalului Münnich, un meșter în ce privește stoarcerile și un inexorabil brutal din școala germană a veacului al XVIII-lea. Cînd desvoltarea războiului îl sili să părăsească Iașul și Grigore-Vodă putu în sfîrșit să revie 'n Capitala sa, pentru apărarea lui, care n'avea o armată, fu necesar să se aducă iarăși străini.

În Țara-Românească, împotrivirea opusă Nemților Împăratului, cari năpădiseră toată partea muntoasă a țerii — amănuntele se află în Efemeridele lui Constantin Daponte² —, fu mult mai energică, și Constantin Mavrocordat a încercat chiar crearea unei armate naționale.

În fruntea elementelor chemate de tînărul Fanariot, e un steag de boieri tineri, cu acel Pîrvu Cantacuzino Măgureanu, pe atunci Pöstelnic, care trebuia să fie mai tîrziu șeful partidului militar și rusofil în Țara-Românească. Vin apoi „copiii den casă cei mici“ și „copiii den casă cei mari“, pajcii, vătăfii, mataragii,

¹ *Ibid.*, p. 408.

² Publicate, în textul grec și în traducere francesă, de Émile Legrand.

saragè-bașii, tot personal de ceremoniî al Curții. Ostașii propriu-zisi: *slujitorimea*, se compun din șase căpitani cu 303 „liude“, oameni de trupă, avînd asupra lor optsprezece zapcii. Seimenii, cari trebuiau să fie neînsurați ca anumite trupe turcești, „siimenii holteai“ sînt 146, cu nouă „zapcii“-ofițeri. Sînt și Sirbi, 66, cu un căpitan și trei zapcii. Sînt leventi, după obiceiul turcesc, 65, cu un căpitan și zece zapcii. Sînt Cazaci călări, 262, cu patru căpitani și doi zapcii. Ca și în Moldova¹, avem vînătorii: 162 cu doi căpitani și șapte zapcii. Talpoșii lui Brîncoveanu există încă, și tot așa „Nemții de Poartă“, păzind la intrarea Curții, dar supt ordinele unui căpitan Antohie. Numărul lefegiilor e de 87, cu zece zapcii, al saragelelor de 258, cu opt căpitani și doisprezece zapcii. Găsim și Țarigrădeni, aduși din Constantinopol, slujitori de granițe la Focșani („focșanlii“ după expresia turcească), martologi (ca la aceiași Turci, în părțile sirbești) peste Olt, călărași, lipcani, după imitația celor de la Hotin. Interesanți sînt Mocanii, Ardelenii de creațiune recentă, luați din mijlocul păstorilor cari veniau cu turmele lor în părțile noastre: 200, cu șapte căpitani și douăzeci și unul de zapcii. Și, în sfîrșit, întăiași. dată dăm de Arnăuți, Albanesi, veniți după leafă în părțile noastre și purtînd, supt șefi de aceiași rasă, costumul lor național: deocamdată nu sînt mai mult decît 36 cu doi căpitani și șase zapcii². În Moldova, *odăile* „Arnăuților de la Curte“ apar pe la 1740³.

Nu odată această mică oștire și-a făcut datoria într'un războiu pe care, se știe, Austrieii, cari cre-

¹ V. mai sus și, pentru 1690, *Studii și doc.*, V, p. 546; pentru 1741, *ibid.*, VI, pp. 255-6, no. 391.

² *Ceva despre ocupația austriacă în anii 1789-91, în „Analele Academiei Romîne“, XXXIII, p. 234 și urm.*

³ *Studii și doc.*, VI, p. 389, no. 1357.

deau să poată birui și fără minunata conducere a lui Eugeniu de Savoia. I-au pierdut cu desăvârșire, fiind siliți să restituie și județele oltene pe care, cu permanenta nemulțămire a tuturor claselor populației, silită brutal să între în forme străine, le ocupaseră în intervalul de vre-o douăzeci de ani, de la pacea din Passarowitz (Pojarevaci) la aceea din Belgrad, ce era să se încheie acum, la 1739¹. Generalul voș Saalhausen părăsi rușinos Craiova; generalul Gillany trebui să iasă din Oltenia după o năvălire care-i aduse pradă, dar nu glorie (Iulie 1737): intenția lui fusese totuși să răsbată până la București, înnoind isprava din 1716; ocupația lui Bárkoczy la Cîmpulung, pătrunderea altor detașamente la Cîmpina și aiurea nu aduseră decît trecătoare succese asupra Turcilor surprinși.

Austriei întrebuințaseră în Oltenia contingente indigene, de cari se arătau mulțămiți². Se afirmă, în sfârșit, că Romîni, luptînd alături cu Turcii, se purtară vitejește în Banat, dar e vorba de aceia din partea locului pe cari regimul austriac li mulțămia mai puțin decît al vechilor stăpîni, cei cu „steagul fără cruce“, dar cu grijă pentru nevoile omului. Șefii rebelilor, cari strigau străinilor³: „cărați-vă din țara noastră“, erau Niculcea și Bumbăcilă⁴,

¹ Supt Austrieci în Oltenia se păstrasera vechii plăieși, căci găsim un „Andreas Sakorai, director plajasonum subalpensium Austriacae Valachiae“.

² N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 341 și urm. Cf. însemnările lui Daponte, citate mai sus. Gillany, care vorbea de cei 1.000 de călăreți ai săi, avea de fapt, ceva husari și 200. de chiu-rasieri; *ibid.*, no. 3.

³ *Ibid.*, p. 352, no. 3.

⁴ *Ibid.*, p. 360, no. 1. Cf. Iorga, *Ist. Romînilor din Ardeal și Ungaria*, I, Vălenii-de-Munte, 1915, pp. 310-1. Catanele măce-lăriră pe Romîni la bilciul de la Caransebeș

II.

Incercări de manifestare ostășească a Romînilor (1778—1821).

După încheierea noii păci de la 1774, Principatele fură scrutite aproape o jumătate de veac de prezența oștilor străine. Astfel puterea lor militară putu să decadă și mai mult până la dimensiunile restrinse ale păzitorilor Domniei, indigeni, mai ales străini.

Pentru anul 1759, o descriere de călătorie a trimesului polon Potocki ni arată amănunțit, și din cel mai bun izvor. din ce se alcătua oastea Moldovei: o sută de „Ruși“ cu „căpitanul darabanilor“, o sută de Seimeni/ cu bașceaușul, o sută de „ulani“, cu baș-buluc-basa, o sută de vînători, cu căpitanul lor, o sută de tunari, o sută de Arnăuți cu steaguri în mînă, avînd ca șef pe Aga, „două sute de străjeri ai orașului, cu doi căpitani“, afară de poliția propriu zisă¹.

În ce privește elementele luate de la Turci, seimenii se păstrează, cu odobașii și iuzbașii lor². Întîlnim și mai departe Serdari cu atribuții polițienești³.

¹ Iorga, *Călători ambasadori și misionari*, din „Buletinul societății geografice“, 1898, sem. II (București 1899), p. 45.

² *Uricariul*, V, p. 314; XXIV. pp. 420-1 (a. 1758).

³ *Studii și doc.*, \ I, pp. 427-8, no. 1628 (a. 1730).

Se adaugă însă așa numiții saraci¹. Iar de la un timp poliția o fac de-a dreptul Turci, chemați sau impuși, al căror șef are și oarecare atribuții politice, beșliii — constatați încă din Domnia moldovenească a lui Constantin Mavrocordat —, cu beșli-aga, solemnul beșleagă, trecut și în proverb, în fruntea lor². Dintre vechile alcătuirii românești, se păstrează la pasuri —, Oituz, Trotuș, Ștefănești, în Moldova — vechea pază cu căpitani localnici³. Călărașii, ai căror șefi sînt căpitanii, avînd cîte un chehaie, locotenent, lîngă dîșii, rămîn în legătură cu Hatmanul⁴: un act de pe la 1750 spune: „ni s'au dus ficiorii noștri să se scrie călărași⁵“. Ne mirăm însă găsind și la 1741 ca și la 1770 dă-răbani⁶. Drăganii au un steag, și șeful lor era la 1751 un Sandu Berechet⁷. Numele vechiu de slujitori a rămas⁸, pe lîngă cel de lefegii, care nici acesta nu e nou⁹. Vel Căpitantul e comandantul suprem al acestor oameni de țară¹⁰, și supt el găsim polcovnicii și porușnicii știuți¹¹.

¹ *Ibid.*, p. 81, no. 35. Cf. *Uricariul*, VI, p. 320.

² *Studii și doc.*, VI, p. 268, no. 469.—Bulibași buluc-bași) la ostaș i creștini, 1751, *ibid.*, XVI, p. 100.

³ *Ibid.*, XX, p. 311.

⁴ *Ibid.*, VI, p. 353, no. 1060; XVII, p. 221.

⁵ *Ibid.*, XVI, p. 100, no. 4.

⁶ *Ibid.*, XXI, p. 350; *Studii și doc.*, VI, p. 251, no. 365; pp. 267-8, no. 463.

⁷ *Ibid.*, XVI, p. 100.

⁸ *Ibid.*, XV, p. 116 nota 1.

⁹ *Ibid.*, XVI, p. 106: Constantin, fost căpitau de lefegii, în 1733

¹⁰ *Uricariul*, I, p. 237.

¹¹ Chiriac porușnicul, Vornic de Poartă, în 1760, *Uricariul*, XXII, pp. 384-6. Cf. și, pentru anii următori, *Uricariul*, VI, p. 296 (Scarlat Dodan, 1816; XXI, p. 356 C. Banu, 1772-3); Antonovici, *Doc. birădene*, II, p. 75, no. 58; *Studii și doc.*, VI, p. 61, no. 25; p. 446, no. 1686 (Vasile Kogălniceanu). Polcovnici, *ibid.* XVI, p. 51 (a. 1783).

Dar și mai târziu apar și hotnogi¹ și ceauși — astfel un „ceauș agesc“² —, vătăfi³ (și stegari⁴). Numele căpitanilor lor sînt curat românești, ca și ale înaintașilor: după un Tofan, găsim, în vremea la care am ajuns, un Vasile Busuioc (1754), un Ștefan Roșca (1765)⁵, iar la Munteni un Iane, un Cozma, un Barbul, un Stoica, un Jipa, un Ioniță, un Păun, un Radu, un Mușat, un Cîrstea, pe lângă un singur străin, Bagdatliul (din Bagdad⁶). Acum au dispărut însă rămășițe din veacul precedent, ca. păharniceii și stolniceii, cari răsăriau și în Moldova⁷.

În războiul care pornește prin năvălirea rusească din 1768 partea mai vie din oastea moldovenească, Arnăuții lui Grigore-Vedă Callmachi, care iese compromis din acest incident — avînd apoi să-și piardă capul —, trec la creștini⁸. Cei din Țara-Românească, încadrați cu Turci, și formînd împreună o armată de peste 6.000 de oameni, nu pot urmări acest ispititor exemplu⁹. Dar, în afară de acești soldați cari-și schimbă

¹ *Uricariul*, XXI, p. 273 (a. 1780). Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 358, no. 1088 (a. 1742).

² Un „aprod ceaușesc“, *Studii și doc.*, XVI, p. 51 (a. 1783. — Ișpravnici, căpitani, aprozi în 1780, *Uricariul*, XXI, p. 401 (a. 1780).

³ *Uricariul*, XVIII, pp. 265-6.

⁴ La Munteni, pe la 1750, căpitani „boierești“, „polcam“ de polc), de Cîmpina; *Studii și doc.*, XVI, p. 100 și urm. Pentru stegari, Ghibănescu, *Cuzești*, p. 286; *Uricariul*, XXII, p. 361.

⁵ *Uricariul*, XVII, p. 264; XXI, p. 266 și urm.; *Studii și doc.*, XXV, p. 287. Cf. *Uricariul*, XVI, p. 49 (cf. 1770); XXV, p. 203 (a. 1775), 270 (a. 1804: Sandul)

⁶ *Studii și doc.*, XVI, p. 100 și urm. (tot acolo, pentru vremea mai veche, iuzbași, și un Dobrin, căpitan de Ungurei), pp. 141, 142-3.

⁷ *Uricariul*, XVI, pp. 214-5; *Studii și doc.*, XVI, p. 389.

⁸ Iorga, *Doc. Callimachi*, I, prefața.

⁹ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, p. 168.

ușor stăpînul, din poporul însuși se ridică, pentru în-
tăia oară, voluntari, și cuvîntul *volintiri* apare pentru
a-i numi, „volintiri“ atrași de proclamațiile Împărătesei
Ecaterina, care credea să ajungă la scopurile ei che-
mînd la arme pentru „liberarea“ lor pe toți creștinii
supuși Sultanului, și în rîndul întăiu pe Romîni, la
cari de mult, și în special, umblau emisari, călugări
și laici, mai ales la Munteni.

Din „volintirii ce umblau prin țară, fiindcă sînt
Romîni“, din Arnăuți se alcătuieste astfel, după ocu-
parea Moldovei de Ruși, un grup de vre-o șapte sute
de oameni, avînd în frunte pe un căpitan improvisat,
pe un polcovnic, cu numele de Ilie Lăpușneanu, care
se vede astfel a fi de loc din Basarabia, și se dă, tot
după vechea ispravă din 1716, o lovitură la București,
unde Domnul nu era de loc dușman al biruinței creș-
tinilor. Un izvor contemporan ni presintă pe năvăli-
tori răsărind noaptea în sunetul a două trîmbiți și două
tobe, care ar fi fost luate de la „slujitorii“ din Foc-
șani; de-asupra micii bande se ridică, în loc de stea-
guri, niște „mese“ (fețe de mese) „sau cearceafuri“.

Din țară-i așteaptă partidul boieresc doritor al des-
robirii prin Ruși, cu Pîrvu Cantacuzino, vechiul lup-
tător din 1738, în frunte, și cu fratele său Mihai Mă-
gureanu; amîndoi erau înțeleși cu această acțiune,
și, cu toate că Mihai ajunsese apoi general rus, Pîrvu
singur era în stare s'o și susție ca ostaș. Contingentul
pe care-l aduce el însă era foarte restrîns, abia 2-300
de Arnăuți, cîștigați din garda lui Vodă. Dar cu vremea
Bucureștii, de unde plecaseră, ca prizonieri, Ghica-
Vodă și familia sa, ajunsese să aibă pînă la 2.000 de
Arnăuți și nu mai puțin ca 4.000 de „volintiri“.

Pîrvu Cantacuzino n'avu însă noroc. Plecă, după
cîtva timp, contra Turcilor, cari veniau din Giurgiu,
-cu o mie din „volintirii“ săi, ducînd și două tunuri.

La Comana însă, supt dealul cu mănăstirea unde se odihniau, lângă războinicul Voevod Radu Șerban, și Cantacuzini de-ai lui, din vremea Brîncoveanului, el fu încunjurat într'o pădure și peri împreună cu 750 dintre Arnăuții cari se luptau lângă el¹.

Cu aceasta se încheie și participarea militară a Romînilor la războiu.

Cu totul altfel se înfățișară elementele românești în noul războiu pe care Rusia, aliată și data aceasta cu Austria, îl deschise în 1788

Și acum Arnăuții Domnului Moldovei trădară. Cînd maiorul austriac Fabri înaintă prin Botoșani spre Iași, încercară a i se împotrivi trupele de la Șipote ale lui Ibrahim-Pașa, care apărau pe Alexandru-Vodă Ipsilanti, după fuga în Rusia a înaintașului său Alexandru Mavrocordat Fugarul (Firaris). Ipsilanti era însă gata să treacă la dușman, și întru aceasta-l ajută, în ciocnirea de lângă mănăstirea Galata, împrejurul Iașului, șeful Arnăuților săi, Vițu. Princiurul prisionier fu îndreptat către Brunn, Capitala Moraviei, unde era să steie multă vreme²

În Țara-Românească Austrieii imitară exemplul celor din 1738, cu o jumătate de veac în urmă. Ca și atunci, ei se cuibăresc în mănăstiri, la Tismana, la Cozia, în târgurile și orașele de la munte, Ocnele-Mari, Cîmpulungul, Cîmpina. Și acum, ca și altă dată, ei află boieri cari să-i introducă și să-i îndemne: tot un Bujoreanu, ca în 1716, Preda Serdarul, doi Cantacuzini fiii lui Răducanu și nepoții de frate ai lui Pîrvu, precum și alții mai mărunți. Precum în ultimul războiu Țarina-și avuse „volintirii“ ruși, Împăratul găsește

¹ *Genealog'a Cantacuzinilor*, pp. 168-79.

² *Acte și fra mente*, I, p. 237 și urm.; Hurmuzaki, X, p. xli

acum „volintiri“ nemți. Din partea lor, Turcii Pașei de Vidin ocupă Craiova și înaintează și până în preajma Tirgu-Jiului.

Domn fusese numit de Poartă, și anume de Amiral, un insular, Nicolae Mavrogheni, care, într-o zbuclănată tinereță, se dovedise capabil, nu numai de inițiativă, dar și de cutezanță. El avea la îndemână 200 de Arnăuți, ceva „catane“ și, la hotare, plăieși. Hotărât să întâmpine pe dușman, el trimete din aceste rupe la Vîrciorova, la Turnu-Roșu, la Cîmpulung, pentru paza trecătorilor. Apoi organizează o adevărată oștire, de luptă, de statornică, îndelungată și uneori fericită, luptă, a cărei compoziție o cunoaștem. Din ea făceau parte Arnăuții, al căror număr fusese ridicat la 400¹, slujitorii sau lefecii Spătarului, 150, și ai căpitănelor lor, 100, trupele „căpitănelor de pe afară“ cuprinzînd opt cete de scutelnici, cu cîte cincizeci de oameni, întrebuițați la strajă în oraș; opt cete de seimeni, cu același număr de cîte cincizeci, și iarăși tinerii boieri, cari erau acum o sută douăzeci și cinci. De toate, erau 90 de steaguri de 100 și 6 de 50 de oameni. Purtau uniforme, „capoduri domnești“, roșii pentru infanterie, ofițerii (căpitani, odobași, ceauși) erau îmbrăcați în galben, ceaușii și stegarii în verde. Se menționează steaguri cu sfinți, și companiile se numiau după ele: a Sfîntului Gheorghe, a Sfîntului Dumitru, a Sfîntului Teodor Tiron ș. a. „Era' și căpitănelii de Arnăuți cu Turci amestecați“². O muzică militară e pomenită și ea în acest timp. Plata era de un leu până la douăzeci pentru călări, de un leu până la șase pentru pedestri³. Se făcuse apel, ca în Moldova

¹ Între ei Vițu, care scrise și pe Ipsilanti și care mîntui ca trădător; Blancard, *o. c.*, pp. 675-6.

² Dionisie Eclisiarhul, în Papiu, *Tesaur* II, p. 173.

³ După Urechia, *Istoria Romînilor*, și Blancard, *Les Mavroyéni*, în memoriul citat, „Despre ocupația austriacă în anii 1788-1791“, p. 100 și urm.

lui Dimitrie Cantemir, la toate elementele din popor și un glumeț înșiră pe conduragii, cizmari, precupeți și circiumari ¹.

Izvoare turcești fac socoteli exagerate; 4.000 de Arnăuți (3.000 de infanteriști), 2.000 de „Români turci“ (1.500 de infanteriști), 2.000 de „Români creștini“ (aceiași proporție), 4.000 de Bulgari (3.000 de infanteriști), 4.000 de Tatari, 200 de tunari cu 8 tunuri ².

Însărcinat, o bucată de vreme, și cu apărarea Moldovei, pe care Rușii și-o împărțiau cu Austriei, aceștia din urmă, stăpîni ai Bucovinei de la 1775 avînd teritoriul dintre Siretiu și munte, până la Roman—, Mavrogheni îndeplini lucruri destul de însemnate, mai ales fiind samă de mijloacele sale așa de reduse și de puținul ajutor real pe care-l putea aștepta de la stăpîinii săi.

În Țara-Românească însăși ostașii lui apărură, izgonind pe dușman, la Vălenii-de-Munte, la Rucăr, la Cozia, pe valea Oltului și pe valea Jiului. Polcovnicii lui se așezară la Craiova. A doua zi după lupte la Tîrgu-Ocna, la Comănești, ba chiar în codrii Vasluiului, el făcea să fluture steaguri românești către Brașov, în Iulie 1788, și un raport contemporan spune: „Un spirit de nemulțămire apare între clasele de jos ale poporului din Ardeal, mulți dintre cari s'au unit de bună voie cu Domnul muntean“ ³. Ardealul fu năvălit și pe la Poiana Sibiului și pe la Hațeg, firește fără urmări mai însemnate.

Luptele urmară și în iarnă; în Februar 1789 se întîmpină ciocniri la Focșani, la Cîineni, la mănăstirea

¹ Poema Pitarului Hristachi (și în „Biblioteca pentru toți“)

² Blancard, *o. c.*, pp. 432,505.

³ Urechiă, pp. 295-6; Blancard, *o. c.*, p. 342 și urm.

Adam, în părțile Tutovei. În vară se încercă o pătrundere în Ardeal, prin pasul Buzăului, de Domnul însuși, și iarăși se schimbă focuri la pasul Branului și la al Turnului Roșu.

Îndată însă se produse, scoțînd pe Austrieci din încercătura în care-i pusese lipsa lor de curaj și de hotărîre, marea ofensivă victorioasă a Rușilor lui Suvorov. Cu ei se găseau o mie de Arnăuți moldoveni, comandați de ofițeri germani, ca Derfelden. Ei luă parte la lupta de la Focșani și la cea din Crîng, de la Mărtinești, lângă Rîmnicu-Sărat, care decise soarta Țerii-Românești, dînd-o pe mîna Austriecilor. Conducut de boierii Ioan Cantacuzino și Cîmpineanu, prințul de Koburg își făcu intrarea în București. Alți boieri serviră de călăuzi pe valea Oltului. Ca și Țara Românească, Oltenia fu ocupată și la 1771. Clerfayt și Stadler dădeau acolo, lângă Calafat, o luptă Turcilor. Cît despre Mavrogheni, el plăti cu capul său înfrîngerea care nu i se datorîa lui ¹.

Oastea lui se împrăștiă, pe cînd cei intrați supt steagurile împărătești — ca bimbașa Mavrodin, ajuns maior austriac, și fiul său ² — rămaseră în serviciu pînă la isprăvirea războiului, prin pacea de la Siștov (1791), hotărîită de evenimentele Revoluției franceze.

În cei abia paisprezece ani de zile cari despart această ocupație de aceea pe care o începură Rușii singuri la 1806, în credința că acum țerile românești li vor rămînea lor, și numai lor, se întîlnesc în jurul Domnului Țerii-Românești și Moldovei rămășițele, ciudat amestecate, ale tuturor corpurilor ce fuseseră pînă

¹ Memoriul citat, pp. 219-29.

² „Mavrodin bimbașa, maior acum, fiind un viteaz, cu un fecior al lui, iar viteaz și hrăbor“; Dionisie Eclesiarhul, *l. c.* p. 180.

atunci. Întăiu străinii sau cei formați după obiceiul străin: lefecii, levenți, lipcani, seimeni, hătmănești și agești, pe lângă breslele de curte, ciohodari, satfiri, copii de casă, mehteri (musicanți), aprozi, portărei, fuștași de Divan și de harem. Apoi dărăbanii — și de temniță —, călărașii, chiar Roșii, cu căpitani — și de baltag —, ceaușii cu stegarii, și cu musicanții lor: cimpoiași, bucinași¹. La pasuri sînt plăieșii, la vînat păsării².

Încă pînă a nu trece Rușii peste Prut³, tineri Romîni, ca și înnaintașii lor cu un veac în urmă, întrară în serviciul Țarului. La 1803 întîlnim astfel pe un Dumitru și un Anton „ofițeriu”, pe un căpitan Iacov Bulică, pe un maior Ioan Batist“ (Baptist) Balș, pe un Măcărescu, pe un polcovnic Manolachi⁴. Un Nicoriță, care ajunsese locotenent-general, iea parte la operațiile campaniei contra Turcilor⁵, ca și un alt locotenent-general, prințul Ghica, și generalul maior Scarlat Sturdza, care a fost cel d'întăiu guvernator al Basa-

¹ Cf. *Uricariul*, XIX, p. 318; VIII, pp. 336, 361, 377; VII p. 339. Cf. *ibid.*, p. 276; XXII, pp. 229, 242 și urm.; V, pp. 131-2. — Buciumaș (nume) și Bucinaș (sat), *Uricariul*, XVIII, pp. 265-6; Aricescu. *Revista istorică a arhivelor*, p. 1205. — Cimpoiași, *Uricariul*, XII, p. 277. — Cf. „a păzi parola”, *ibid.*, XXIV, p. 445. — Căpitani: de dărăbani (1780), *Uricariul*, XXIV, pp. 450-1; VII, pp. 71-3; (1807), *ibid.*, II, p. 278. De mazili, *ibid.*, XXV, p. 246. De răzeși *ibid.*, XXV, p. 218. De podari, *ibid.*, X, pp. 70-1 (a. 1785). De sat, *ibid.*, XXV, pp. 118-9 — Căpităniță, *ibid.*, XVII, pp. 39-40.

² *Uricariul*, VII, p. 276; Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 165. — Pentru vînătorile domnești, unde merg aprozi, armăseși, copii din casă, păhărniceși. Vel Căpitan de dărăbani, etc, *Doc. Callimachi*, pp. 568-9, no. 6.

³ Manifestul lor, în românește, *Uricariul*, III, p. 220 și urm.

⁴ *Uricariul*, VIII, p. 366. Cf. Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, III, în „Analele Academiei Romîne” 1910, p. 41 (81).

⁵ *Ibid.*, II, pp. 129-30 (89-90); III, p. 130 (710)

rabiei¹, ca și generalul-maior Cristofor Mačarovici Comhinò².

Rușii găsiră aici elemente care puteau fi întrebuințate: cele arătate mai sus, apoi și altele: pușcași domnești, căpitani de margine (la Soroca), cu slujitorii lor, călărași, dorobanți, etc.³. Ei încercară a formă o armată românească și amestecară pe ai noștri în companiile lor de poliție; nici volintirii nu lipsesc⁴.

Grija cea mare a ocupanților a fost însă crearea unei armate pentru revoluționarea Peninsulei Balcanice. Corpul zis elin, din 1808, supt comanda unui maior Pangal, cuprindea secțiuni ca acestea: olimpică, tesalică, spartană, tracică, macedonică⁵. Alături de acest corp era apoi al Sîrbilor lui Caragheorghe, aceia pe cari un contemporan îi numește desprețuitor: „husarii cerno-sîrbi cari bat paveaua în București⁶”.

Dar Constantin Ipsilanti, Domnul din București, care sprijinia în tot chipul mișcarea națională a Sîrbilor, nădăjduind, de sigur, a-și întinde autoritatea și asupra lor, visa de o Românie unită, de o Dacie în care supt ordinele lui, de rege, s'ar fi contopit cele două Principate. Recunoscut de patronii săi ruși ca oblăduitor al ambelor Principate, el căută să aibă un sprijin militar propriu.

Și astfel, după încercarea lui Dimitrie Cantemir,

¹ *Ibid.*, II, p. 714 (134); III, p. 77 (37).

² *Ibid.*, II, p. 67. — Un parucic Albu, *ibid.*, p. 713 (133).

³ *Ibid.*, II, p. 712 (132), p. 135 (35) și urm.; *Studii și doc.*, VII, p. 86 (43); XV, p. 153, no. 27; XX, pp. 496-7.

⁴ Radu Rosetti, *l. c.*, II, pp. 691 (111) și urm., 710 (237): cf. I, 134.

⁵ *Ibid.*, II, pp. 693 (112) și urm., 712 (132); Urechia, *Istoria Românilor*, IX, p. 172. Cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, p. 241.

⁶ Radu Rosetti, *l. c.*, II, p. 708 (128). Cf., Iorga, *Relations entre Serbes et Roumains*, Vălenii-de-Munte, 1913.

după aceia a lui Constantin Mavrocordat și a lui Mavrogheni, avem și pe aceasta, a noului Constantin-Vodă, pe care căsătoria lui cu o Văcărească îl apropiase, de altfel, atîta de boierimea noastră.

S'a păstrat și ordinul lui, *ca Domn moldovean*, din 1801, *cu atîția ani înaintea razboiului*, prin care se orînduiește ca „din streinii ce se află aici în țară să strîngem o samă de ascherlii“ contra prădăciunilor pe care le făceau bandele de rebeli ale puternicului aian de Vidin, Pazvan oglu. Vor fi „și călări și pedestri“, cîte douăzeci la o „căpitănie“ sau supt un bulucbaș, pînă se vor face 60 000. Bulucbașa va primi 50 de lei, bairactarul (termin turc în loc de stegar) călare 35, neferul călare 30, bairactarul pe jos ca și neferul pe jos 25, pentru *gătire*. Leafa oscilează între 30 și 10 lei, și se dă și o bonificație pentru plecare, ce se zice *ismiclic*, și un tain de întretinere¹.

Și, în legătură cu aceiași Pasvangii, Zilot Romînul, care înseamnă în stilul de critică al mahalagiului bucureștean înăcrit tot ce se petrece supt ochii lui, ni spune că același lucru îl încercase Alexandru Moruzi, care strîngea d'n județe panduri, „scriind“ și la București „cîți misei, cîți blăstămași to i în rîndul ostașilor“². Nu doar că ar crede pe Romîni incapabili ca ostași, căci știe „istoriile vechi“, dar „cursul anilor și împilarea ce au avut în toată vremea i-au desbrăcat de mărimea inimii care naște vitejia și îndrăzneala, și i-au îmbrăcat cu spaima și cu frica“³. Tot așa face Mihai Suțu, la 1802, înaintea fugii lui în Ardeal:

Și 'ncepe-a aduna din București oștime :
Brăgari n'au mai rămas și altă calicime,

¹ *Studii și doc.*, XVI, pp. 102-4.

² B. P. Hasdeu, *Ultima cronică romînd din epoca Fanarioșilor*, București 1884, pp. XVI-II, 30, 60-1.

Care cîte-un pistol, care și fără pușcă,
 Alții în loc de puști ciomegele apucă.
 O, cîtă ești de rea, tîrzie socoteală,
 Căci isprăvești nimic prin multă osteneală !
 S'au ostenit prea mult Mihai-Vodă s'adune
 Ostași, și au și strîns, dar doar numai cu nume :
 Căci ce ostași pot fi oameni de-adunătură ?
 Nimic, în adevăr : mai multă strîmbătură !
 Au mai trimes porunci la unele județe
 Să strîngă din Rumîni ostași cu mînți istețe,
 Voinici pentru războiu, vrednici, cu arme bune ;
 Dar ce alt au făcut decît o uriciune ?
 Căci zău că te scîrbiau văzînd cest fel de oaste
 De ticăloși Rumîni, de bir căzuți pe coaste,
 Desculți și felegoși ; unde arme la dînșii ?
 Cum poate fi voinici cei de năcaz pătrunșii ?

Ce s'a făcut în 1806 știm prin izvoare contempo-
 rane, scrise de oameni cari n'aveau destul simț pentru
 a privi cu mîndrie aceste încercări încă timide. Dom-
 nul adunase, pe vremea cînd încă nu se produsese
 conflictul, „ciododari, Arnăuți, panduri și catane, că-
 lărași, cu mazdrace căzăcești“. Dacă o parte dintre
 acești soldați, neplătiți, se împrăștiară, Arnăuții, cărora
 li se zicea Arvați (după cuvîntul Harvat, din ungu-
 rește Horváth, care înseamnă Croat), rămaseră pentru
 paza Bucureștilor înaintea de sosirea armatei rusești.
 După ce se ajunse la ruperea legăturilor dintre cele
 două Împărății, nu numai că Ipsilanti sprijini, că iniție
 chiar alcătuirea, cu elemente din Moldova, a „dragonilor
 machedoni“, „cu haine verzi de postav și cu coifuri
 în cap“, cari li se păreau unora a fi chiar 10.000, dar
 strînse pentru apărarea orașului, *el și boierii lui, cari
 nu mai jură lăsați a fugi ca altă dată*, „Arnăuți, Sîrbi,
 Rumîni“, fixîndu-li cartierul la mănăstirea Radu-
 Vodă. Acești ostași improvisați, uniți cu „Sîrbii ma-
 halagii“, urmăriră, alături cu Cazacii, pe Turci, cari,
 zăpăciți, părăsiseră în desordine Capitala munteană¹.

¹ Dionisie Eclesiarhul, pp. 205, 206, 208-9.

Ocupația începînd, cu Ipsilanti restituit în Scaun, „poruncit-au Vodă la tot felul de meșteșugareți cu vătășia de făcea' haine, căciuli, cizme, arme; adusese cai, șei, săbii, mazdrace. Și o ordie se făcuse: Cazaci, îmbrăcați în albastru, călărime, cu numele lui Ipsilant pe pantelire cu slove de alamă, cu pecetea lui Vodă pe piept. Altă oaste era de li zicea panduri¹, iar pedeștri. Altă oaste era' dragonii, cei din Moldova adunați, cari și pecetea Moldovei avea' pe coifuri. Într'aceste oști era feliu de feliu de limbi: Arnăuți, Greci, Sîrbi, Romîni de țară, Nemți, Unguri. Făcutu-s'au și alte căpităanii cu osebite steaguri, *căci da' navală*, precum am zis, pentru lefi. Vodă la oștile cele adunate li orînduise căpitani și ofițieri, Muscali, Nemți, Sîrbi din Banat, încă și Unguri, dar tot Muscali se numia' Și i-au pus peste polcuri cîte două sute sau mai mult la o căpitănie, și i-au început a-i învăța muștra ostășească, și li da pe spate cu latul sabiei, și dacă au mai deprins, mergea' și ei cu pîlcurile lor la războiu cu Muscalii.“ Și, speriat, bietul eclesiarh de la Rîmnic îngîină: „Apoi au început unii a fugi și, dacă-i prindea', bătăi cé punea' pe ei, muria' bătîndu-l; încă și mort il bătea', să se împlinească numărul hotărîrii. *Se spăriase Rumîni care era' de țară, că unii își lăsase muierile și copiii de se făcuse ostași*”².

Zilot Romînul rîde de paza ostășească la Curtea lui Ipsilanti, a cărui nouă pompă, europeană, „se încheia cu doi soldați ce păzia' cu puștile la ușa odăii în care se afla șezînd, și la capul scării jos vre-o alți cîțiva soldați cu o darabană și un fluier“, și i se pare că acest obicei apusean nu s'ar potrivi „la un Domn al

¹ Pandurii lui Curt, în 1808-9 (Radu Rosetti, *l. c.*, II, p. 713 (131)). Pentru panduri și bir în 1811, *ibid.*, p. 719 (139)

² Dionisie Eclesiarhul, p. 209.

Țerii-Românești, supuse Porții turcești“¹. Și el taxează noua oștire drept o „adunătură de felurimi de oameni blăstămați..., curată ceată de tâlhari, că, pe unde ajungea, gema pământul“². Deci se bucură când comandantul rus Prozorovschi desființează „volintirimea, adecă oastea lui Costandin-Vodă Ipsilant, ce era din Harvați, Greci, Sirbi, Arnăuți și alte neamuri, și se numia a țerii, a' căroro tîlhărești fapte nu era de suferit“³. *Dar cine a urmărit dezvoltarea acestui curent către oaste, cine înțelege că pornirea generală către glorie din epoca Revoluției și a lui Napoleon nu putea să lase indiferent un popor în care nu se oprise viața, acela va prețui după cuviință această încercare militară cu așa de scurtă durată. Și cu atita mai mult, cu cit prin Solomon, prin Tudor, fiul țeranului diu Vlădimirii Gorfului se creaseră, în colaborație cu Rușii, pentru libertatea Serbiei, cei d'intaiu conducători de oaste la noi.*

¹ Hasdeu, l. c., p. 86

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, p. 93.

CAP. VII.

RENAȘTEREA MILITARĂ

I.

„Domnul Tudor“ și „Adunarea“ lui.

Domnia cea nouă, restabilită de Turci după pacea din București, a răpirii Basarabiei (1812), rămăsese cu elementele știute ale Arnăuților. Ioan Caragea și Alexandru Suțu aveau în jurul lor numai pe Arnăuții căpitanilor Iordachi și Farmachi, cel d'întăiu de loc din Olimp, de la Vlaho-Livadi, deci fără îndoială un Aromîn ¹, cellalt reclamat și el de conaționali noștri din Balcani. Erau apoi trupe de poliție ale colonelului (bimbașa) Sava, care fusese în legătură cu Cara-Gheorghe, și ale subalternilor săi, Ghenciu și delibașa Mihali. O însemnare contemporană ni-a păstrat numărul lor și cheltuielile pe care Vistieria le făcea cu dînșii ². Erau apoi, în „Casa militară“ a lui Vodă, aceste companii: cei 50 de neferi ai lui tufecci-bașa, pușcași, cei 30 de delii ai lui delibașa, avînd pe lîngă sine și doi căpitani, cei 18 ai lui ghiulèr-aga, tot atîția ai lui buluc-bașa, ai celui de-al doilea și de-al treilea, buluc-bașa, ai lui Cîrc-Serdar, cei 12 ai lui odabașa, cei 3 (!) ai lui buluc-bașa de Cămară, cei 2 (!) ai pazei beiza-

¹ Iorga, *Irdachi Olimpiotul*, în „Analele Academiei Romîne“, XXXVIII.

² *Acte și fragmente*, II, pp. 558-9.

delelor, topcii de la tunuri și tulumbagiii-pompieri ¹ Pe lângă aceasta se păstrau mai ales trupele turcești ale lui baș-beșli-aga. El ținea, în principatul muntean un bairactar și numai 70 neferi călăreți supt ordinele lui. Subordonații lui, beșlegii din județe, aveau în special grija de a păzi pe negustorii turci cari umblau prin țară ².

Cu acești „apărători ai ordinii“ în față, ridică Tudor, în Ianuar 1821, nu fără înțelegere cu Iordachi, un vechiu și statornic aderent al Eteriei revolutionare pentru toți creștinii din Orient, steagul unei mișcă 1, care îndată, prin ineseși legăturile cu singurul popor țerănesc al Romînilor, trebuia să ieie un caracter particular.

El plecase din București numai cu o mîină de Arnăuți, și cel d'întăiu gînd al lui, potrivit cu vechi amintiri de răscoală, fusese a merge la adăpostul mă năstirilor oltene care ocrotiseră în ceasurile de strimtoare pe aderenții lui Matei Aga contra oștii lui Leon-Vodă și, acolo, a chema pe panduri, cari-i erau cunoscuți și prin rostul lui de mai multă vreme ca vâtaf de plaiu la Cloșani. Era sigur că următorii trimeși contra lui se vor reuni cu dînsul.

Dar Tudor, care luptase pentru izbînda cauzei lui Caragheorghe și o văzuse izbutind a întemeia un *Stat liber de țerani*, avea, din capul locului, modelul înaintea sa. Voiă o „Adunare a norodului“, cerîndu-și, cu armele în mîni, vechile drepturi, călcate de boierii cei răi, de ciocoi, de Grecii din București, cari erau pentru dînsul ceia ce fuseseră pentru Sîrbi dahiin din Belgrad și ajutătorii lor. Iar el însuși se vedea,

¹ Hurmuzaki, X, pp. 38 9; cf. Lagarde, *Voyage à Moscou*, p. 321; *Acte și fragmente*, I, p. 522 nota 1, 559; II, l. c.

² Hurmuzaki, X, p. 540.

ca și Caragheorghe, — „velichı vozđ“ al țeranilor și haiducilor lui, supt comandă de „gospodari“ — înlocuitor posibil al Voevozilor impuși de Poartă. Era gata, ca și Sirbii, să se înțeleagă pentru aceasta cu Sultanul, cu „Împăratul“ turcesc, care s'ar fi desfăcut de cei ce exploatau țara în numele lui.

În această mișcare cu caracterul politic nedepun fixat, lucrul de căpetenie era deci *oastea*, care *înlocuia orice altă autoritate*. În proclamația din Ianuar, fără îndoială scrisă de dînsul, care n'avea nevoie pen ru aceasta de secretari, căci, „advocat“, și nu numai al săracilor, el apăruse procese, și până la Viena, se spunea astfel, după un număr de formule făgăduind „binele“ în locul „răului“: „Nu vă leneviți, ci siliți de veniți în grab cu toții, cari aveți arme, cu arme, cei cari nu aveți arme, cu furci de fier și cu lănci. Să vă faceți de grab, și să veniti unde veți auzi că se află Adunarea cea orînduită pentru binele și pentru folosul a toată țara, și ceia ce vă va povățui mai mării Adunării, aceia să urmați. Și unde vă vor chema ei, acolo să mergeți; că ni ajunge, fraților, atîta vreme, de cînd lacrimile noastre nu s'au mai uscat.“ Și, ca vechiu ofițer, care știa ce este disciplina, pe care o și păzia cu cea mai mare stricteță, osîndind la moarte pe jăcași, spînzurîndu-i de copaci ori tăindu-ı prin calăul lui sirb în cort la el, pentru a zvirli apoi trupurile supt pat, el adause, de la început: „Și, iarăși, să știți că nimeni dintre voi nu e slobod, la vremea aceasta a Adunării, obștii folositoare, să se atingă măcar de un grăunte de binele sau de casa vreunui neguțător, orășean sau țeran, sau de alt al vre unui locuitor, decît numai binele și averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să se jăfuiască“. Și încă el face o rezervă, politică: „Însă ale căroră nu vor urmă nouă

precum sîntem făgăduiți, — numai ale aceloră să se ia pentru folosul de obște¹.”

În această oaste improvizată erau panduri, plăieși, poterași, catane și haiduci un martur înseamnă ca „mai zdraveni” pe Dumitru Bușteanu, Vasile Crăpatu, Barbu Țicu, Ghiță Cuțuiu, Nicolae Urleanu, iar Boliac citează nume de căpitani ca acestea. Frunte-Lată, Nespălatul, Vijelie, „arhangheli de pandurime”—, dar, pe lîngă ai lui Solomon, erau și contingentele „gospodarilor” străini sîrbi, „dunărinți”² de speța lui Haiduc-Velico și mai ales Bulgari: Hagi-Prodan, Machedonschi, Iova, Enciu, Anastasie, Gheorghe Cîrjaliu și alții.

Aceștia însă voiau un singur lucru : prada, și, fiindcă Tudor n’o îngăduia, se ajunsese la conflictul decisiv la trădarea, la închiderea și la moartea lui de sabia calăilor lui Alexandru Ipsilanti, căruia i-l dăduse Iordachi, responsabil pentru credința asociatului său în Eterie.

Această armată, care era foarte numeroasă și avea și tunuri și care făcuse în ordine marșul din Oltenia până la București, nici n’avuse prilejul de a se bate supt șeful ei. La un moment dat, acesta, văzînd că Turcii hotărît nu vreau să-l primească, nefăcînd o deosebire între el și Grecii Eteriei, și că ei trec Dunărea, cu Pașa din Silistra, ca dușmani, se gîndise, după cît se pare, la lupta cu dinșii. Într’o ultimă cuvîntare către ostașii lui, în Maiu, cînd se decisese la retragere numai pentru a căuta dincoace sau dincolo de Olt poziții potrivite pentru defensivă, el s’ar fi rostit astfel „Văzînd prea bine că vrăjmașii noștri au ajuns afară

¹ Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874, pp. 27-8, 43.

² Iorga, *Situația agrară, economică și socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu*, București 1915, pp. 37, 63, 157.

din cetatea noastră de Scaun, cu gînd a ni face războiu, sîntem siliți a lăsa acest oraș, Bucureștiul, ca să nu fim pricină, noi singuri, a arderii lui, și să ne tragem spre întrupare cu ceilalți frați ai noștri creștini, purtînd grija pentru a noastră obștească scăpare și a patriei noastre. Și de acum încolo, frații miei, panduri, Bulgari și Sîrbi, conlocuitorii noștri, trebuie să deșertăm pușca noastră în carne de Turc, de vor năvăli pe noi, și să facem numele nostru lăudat, a ne vesti toate noroadele, că au stătut voinici împotriva vrăjmașilor noștri. Fraților panduri și voi, ceilalți confrați ai noștri, acești Turci nu sînt ca acei din Cladova din Purēți (?) și din Fetislam, voinici, cu cari ne-am bătut de multe ori...; acum să cinstim neamului nostru biruințele cu care ne va încununa Dumnezeu luptîndu-ne cu vrăjmașul cu îndrăzneală și inimă voinicească. Că și dînsul, văzîndu-ne că ne luptăm bărbătește, va dosi înapoi, gonit de noi, precum și altă dată au pățit-o, atunci cînd, mai virtos, și virtutea noastră era mai mică¹.”

Dar atîția dintre ai lui Tudor, ca și dintre Romîni din Moldova, prinși la un loc cu Grecii lui Caravia și altor șefi eteriști, luptară la Drăgășani. Alți Romîni periră în lunca Sculenilor, lîngă Iași, supt ochii Rușilor, cari priviau nepăsători, de peste Prut, la sfîrșitul unei răscoale pe care ei o uneltiseră și în folosul lor. Căpitanul Iordachi se aruncă în aier la mănăstirea Secul, în munții Neamțului, și Farmachi plăti și el cu viața participarea la revoltă. Nu scăpară, cu toată atitudinea lor dubioasă, încheiată prin închinarea la Turcii biruitori, Sava, Mihali și Ghenciu: ei fură atrași

¹ *Ibid*, pp. 139-40

la reședința din București a lui Chehaia-beiu, loțșitoru Pașei din Silistra, și măcelăriți, toți cei opt sute ciș erau, în August următor.

Cu aceasta se stîrpie și ultimul rest din armata de Curte a regimului fanariot.

II.

Armata Regulamentului Organic

Amintirile unei mișcări nu dispar odată cu suprimarea mișcării înseși. Așa s'a întâmplat și cu „Adunarea“ din 1821, împrăștiată prin lovitura trădătoare, contra șefului ei, care a'unsese a fi privit ca „Domnul Tudor“.

În adevăr, de pe urma împrejurărilor revoluționare care rupseră pentru totdeauna vechea tovărășie exploatatoare dintre Turci și Greci, se numiseră înlăturind pe Fanarioți, doi boieri de țară a Domni în București și Iași: Grigore Ghica și Ioniță Sturdza, a căror stăpânire se deosebi printr'o serie d măsuri înnoitoare și regeneratoare. Dar din Oltenia se iviră și contra lui Ghica porniri de răsturnare. Astfel, în 1826, căpitanul Simion, de-ai lui Tudor, năvăli prin Orșova în fruntea unei bande a cărei haiducie avea și un evident caracter politic. Vorb'a de jaful ce se face cu banul săracului, de stricăciunea dregătorilor asemenea cu cei de odinioară. Bătut la Motru, închis în mănăstirea Popolnița, Simion și tovarașul său, Ghiță Nicolicea, Cuuiu sau Olteanul, trebuiră să se predea urmașului la Cloșani al lui Tudor, boierul Strîmbeanu. Alții, un bulucbasa Cristea, din Moreia, un Sîrb ur-

mară luptele cu potera. Se credea chiar că Machedonschi luase comanda. Afacerea fu înăbușită¹. La potolire avuseră rost „catanele de poteră“ și „catanele de la Gorj“, avînd în fruntea lor pe Gheorghe Magheru, pe atunci al doilea Vistier, care era să aibă un rol în mișcarea revoluționară de la 1848, Ghiță Pleșoianu, polcovnic de seimeni, Nimoiu Vărbiceanu, polcovnic de poteră, Vasilachi, polcovnic de vînători, și bașbulucbașa Marcu².

Erau deci puteri, și la răsculați și la biruitorii lor, din eare s'ar fi putut face, supt noul regim românesc, întărit și orînduit — după războiul ruso-turc din 1828-9 la care abia dacă a participat Solomon³, prin Regulamentul Organic, o armata, în legătură cu cele mai vechi, mai bune și mai solide tradiții ale țerii înseși. Numit Caimacam al Craiovei, Alexandru, fratele, mult mai tînăr, al Domnului muntean, avînd o mare iubire pentru oaste, — a fost cel d'întăiu, care, ajungînd și el pe tron, înlocui vechiul costum fanariotic prin uniforma apuseană, — încercă o reorganizare a corpului pandurilor⁴.

Dar generalul rus Chiselev, președintele plenipotențiar al Divanurilor românești și reorganizatorul Principatelor, voiă altfel. Sigur că se va ajunge, foarte răpede, la o confundare a țărilor noastre în Imperiul rusesc, el avea, în alcătuirea ostășească, numai griji de poliție. Articolul 380 din Regulament o spune lămurit: „pentru a asigura poliția și buna ordine, precum și executarea legilor“. Și, pe lîngă aceasta, era vorba de a se formă un corp de soldați ai carantinei dunărene — cea de la Prut a fost iute desființată —, care

¹ Hurmuzaki, X, p. 361, și urm.; *Situația agrară*, pp. 259-64

² *Ibid.*, p. 264.

³ V. memoriile lui retipărite la Vălenii-de-Munte, în 1909.

⁴ Hurmuzaki, X, p. 445.

trebuia, puind piedeci legăturilor dintre cele două maluri ale râului, se deprindă pe Turci cu ideia că aici e o graniță.

Încă de la Septembre 1834, cu firman turcesc în regulă, se constituie o armată, căreia i se zicea „miliție“. Formată de ofițeri rusești, Iacobson, Finlandes, Paznanschi, Boroșin, de cîte un Frances imigrat în Rusia, ca Grammont, ajuns apoi aghiotant și sfătuitor al noului Domn, de Romfni cu studii sau cu practică la Ruși, ca Solomon și Odobescu, ea se compunea dintr'un ștab (stat-major), în care intrau patru polcovnici, patru maiori și patru căpitani, dintr'un regiment de cavalerie, din vre-o 4.000 de infanteriști ¹. Mai exact, cu 32 de ștabofițeri, 164 oberofițeri, 501 unterofițeri (!), 81 de musicanți și șase medici, 3.541 de soldați și 685 de cai. Tunurile, mai târziu în număr de șase, erau numai „spre cuviința serbărilor solenale pentru un Stat ca acesta, care și mai înainte nu era lipsit de aceiași podoabă“ ².

Forțele militare din Moldova erau și mai slabe: la 1843, cu un „ștab“ de 8 ștab-ofițeri, 30 oberofițeri 182 unterofițeri (!), (892 de soldați), un escadron de cavalerie (204), un vas (cu 22 de marinari) ³.

Această „miliție“ numără printre ofițerii și „iuncări“ și pe unii din principalii represintanți ai tineretului înnoitor al literaturii și al vieții politice: în Muntenia, un Cîrlova, poetul ruinelor Tîrgoviștii, un Grigore Alexandrescu, slăvitorul Drăgășanilor, dar și evocatorul lui Mircea-Vodă ostașul, un Nicolae Băl-

¹ Uniforma lor în Albumul lui Raffet la „Voyage“ al lui Démidoff.

² Mulți dintre soldați slugăriau ofițerilor, cari serviau numai de formă.

³ I. C. Filitti, *Domniile romine supt Regulamentul Organic*, Bu curești 1915, *passim*.

cescu, înviatorul epopeii lui Mihai Viteazul și chiar dintre cei mai tineri, Nicolae Golescu, I. C. Brătianu, iar, în Moldova, poetul Ilrisoverghi și, mai ales, Mihail Kogălniceanu, așteptînd pe Alexandru Cuza, Spiritul romantic de care era însuflețit corpul de tineri ofițeri al armatei rusești — de la Lermontov la Tolstoi — avuse, pe lângă curentul general de Renaștere, venit și din Apus, o influență asupra acestei nobile stări de spirit.

Dar atîta nu ajungea pentru ca „miliția“ de la noi să încerce, la ceasuri de crîșă, ceia ce a încercat armata polonă la 1830 și armata rusească însăși, puțin mai înainte, la suirea pe tron a lui Nicolae I-ii. Fața de „revoluția“ intelectualilor și studenților la 1848 „miliția“ Moldovei, supt comanda beizadelei Grigore fiul lui Mihai-Vodă, se prefăcu în bătăuși contra tinerilor revoluționari, iar, la București, Odobescu și Solomon fură, pe rînd—pe cînd Domnul lor, Gheorghe Bibescu, totuși amoretat de memoria lui Mihai Viteazul, a cărui gugiumană o purtase cu mîndr , părăsirea reîtașile situației sale, — spectatori indiferenți ai unei abdicări, apoi agenți brutali ai reacțiunii și învinsi fără demnitate ai unei cauze pierdute, pentru se ridica apoi odată cu reacțiunea pe care nu îndrăzniciseră a o apăra. Pompierii din Dealul Spirii, cari știură să lupte, în Septembrie, lucrau fără ordin apărrînd noarea lor militară, jignită de îmbulzeala obraznică a Turcilor.

Cît despre tabăra olteană a lui Magheru, corpul consular interveni pentru disolvarea ei fără luptă.

Noii stăpînitori pe șapte ani, impuși de Puterea suzerană și de Puterea protectoare, căutară a face, mai ales cel din București, excelentul administrator care

a fost Barbu Știrbei, dintr'o nouă armată un scut a puterii lor amenințate de spiritul revoluționar (a fost vorba și de aducerea la București a unei garde de Svițeri ca a Papei¹).

Consiliul militar din 1850 pregăti în Țara-Românească o reorganizare totală, care nu se oprise deci la înlocuirea uniformei prin un curat rusească². Domnul se gândia la chemarea de instructori prusieni pentru artilerie, cavaleria și infanteria continuînd să fie disciplinate de Ruși, la un început de flotilă³. La capătul silinților lui, miliția avea acest efectiv: cu un „ștab“ numai de 9 ofițeri superiori și 120 de ofițeri, plus 324 de subofițeri, trei regimente de infanterie (adecă 6 batalioane, 24 de companii) 4.416 soldați cu medici, chirurg, preot, administratori), o divizie de cavalerie, compusă din două escadroane, cu 348 de soldați (14 ofițeri, 36 subofițeri, plus veterinari și administra ori), o baterie de artilerie pe jos, o „divizie“ de artilerie călare, cu 210 soldați (1 ofițer superior, 6 ofițeri, 22 de subofițeri), 342 de pompieri și 137 de marinari. Numărul rănicerilor cari au cinci batalioane, era aproape opt mii. Și pentru administrație stăteau la îndemînă 4.197 de dorobanți călări, în 17 escadrene. Numărul tunurilor era de două sprezece⁴.

În sfîrșit, dacă, încă din Iunie 1847, Bibescu întemeiasă școala militară a iuncărilor, ea începu de fapt numai supt Știrbei, în 1850, cînd comisiunea, formată din colonelul Voinescu, din colonelul Florescu, maioru

¹ Iorga, *Mărturii istorice despre Știrbei-Vodă*, pp. 254-5.

² *Ibid.*, pp. 100-1 (56), 207, 214, 229, 614 5.

³ Iorga, *Corespondența lui Știrbei-Vodă*, pp. 367, 372, 374-6 390, 392, 393 6, 408-9, 419, 422-3, 434, 438 și urm.

⁴ *Ibid.*

Salmen și profesorul civil Dimitrie Pavel, alegea pe acești elevi: Ștefan Grecescu, Matei Slătineanu, Ștefan Burileanu, Mihai Cojescu, Constantin Baronț (Barozzi), Alexandru Sihleanu, Mihail Mănciulescu, Constantin Papadopol, Mihail Zeavarov, Dimitrie Străchinescu, Nicolae Vlădescu, Matei Vlădescu, Ioan Popescu, Ioan Cotruță, Gheorghe Slăniceunu, Silvestru Tereuzescu, Constantin Maican și Constantin Dimitriu Danielopol. Unele din aceste nume au rămas în istoria armatei noastre.

Și aici însă, prin lipsa contactului cu poporul și prin lipsa legăturii cu tradiția, prin lipsa educației morale a trupei, sufletul lipsia. Instinctiv numai el se mișcă în Moldova, mai rău organizată militar, când, la 1854, Rușii retrăgându-se, ordin se dădu alor noștri să-i întovărășească. Ei refuseră hotărît, și fură încunjurați și desarmați. Șeful revoltei, căpitanul Filipescu, primi pedeapsa exilului în Rusia, de unde se întoarse mai târziu numai, serbătorit de toate elementele patriotice.

Peste cîteva luni, șeful însuși al miliției Moldovei, Alexandru Cuza, ajungea Domn al României unite, și o misiune franceză începea reorganizarea unei armate pe care nu se poate zice că Alexandru Ioan I-iu, așa de bucuros să-i poarte uniforma, n'a iubit-o. O altă Domnie aduse altă reorganizare, în altă direcție, de sigur cu aceeași iubire. Dar tot instinctul, și nu pregătirea sufletească a ostașului a dat zilele din 1877 pentru a nu mai vorbi de cele din 1916-7.

* * *

Nu putem încheia altfel astăzi, față de teribila concurență dintre neamuri, decît recomandînd, cui poate înche-

lege, deschiderea celor trei izvoare de viață ale oricărui armate: cultul tradițiilor, democrația militară și educația sufletului.

Cu „cel d'întăiu soldat din lume“ vom putea să avem astfel — cum *acest soldat o merită* — și cea d'întăiu armată din lume, cea mai puternică garanție de existență pentru România stabilită, prin sublimul sacrificiu al celor mici, în marginile înseși ale hotarelor naționale.

TABLA DE MATERIE

CAP. I.

Razboaiele cu mercenari ale Domnilor romîni (1599-1611).

I. — Luarea Ardealului (1599)	o
II. — Lupta pentru Moldova	21
III. — Lupta cu Basta: Mirislău	32
IV. — Ultimele lupte ale lui Mihai Viteazul	40
V. — Succesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele lui Radu Șerban pentru Domnie	6
VI. — Succesiunea lui Mihai Viteazul: Luptele pentru Ardeal	77

CAP. II.

Epoca Dărăbanilor și a Seimenilor (1611-33).

Luptele pentru moștenirea Moldovei	93
--	----

CAP. III.

Lupte moldovene și muntene pentru Domnia de țară.

Lupte contra Grecilor și Turcilor	111
---	-----

CAP. IV.

Ultimele lupte ale oștilor românești supt steag propriu (1637-1655)

Seimenii lui Matei-Vodă Basarab	121
---	-----

CAP. V.

Desfacerea oștilor românești (1655-1691).

Trupe românești ca auxiliare ale Turcilor	157
---	-----

CAP. VI.

Decăderea militară a Românilor (1692-1821).

I.	Oastea de Curte de la sfârșitul veacului al XVII-lea și ultimele intervenții în războaiele străine	. 175
II.	Încercări de manifestare ostășească a Românilor (1778-1821)	192

CAP. VII.

Renașterea militară

I. —	Domnul Tudor și „Adunarea“ lui	209
II.	Armata Regulamentului Organic	215